T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÇOKKÜLTÜRCÜ YAKLAŞIMLAR ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

PINAR KILIÇ

2501160758

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞRETİM ÜYESİ EYLEM ÖZDEMİR

İSTANBUL-2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı	:	PINAR KILIÇ	**Numarası**	:	2501160758
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı	:	SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ	**Danışmanı**	:	DR. ÖĞR. ÜY. EYLEM ÖZDEMİR
Tez Savunma Tarihi	:	26.06.2019	**Saati**	:	09:30
Tez Başlığı	:	" ÇOKKÜLTÜRCÜ YAKLAŞIMLAR ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME "			

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin **36. Maddesi** uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. UĞUR TEKİN		Kabul
2- DR. ÖĞR. ÜY. ÖMÜR AYDIN		Kabul
3- DR. ÖĞR. ÜY. EYLEM ÖZDEMİR		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. DEVRİM DUMLUDAĞ		
2- DR. ÖĞR. ÜY. BERRİN OKTAY YILMAZ		

ÖZ

ÇOKKÜLTÜRCÜ YAKLAŞIMLAR ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

PINAR KILIÇ

Çağdaş siyasal teori içerisindeki önemli tartışma alanlarından biri olan çokkültürcülük ilk olarak çokkültürlülüğü teşvik eden bir politika olarak 1960'ların sonlarında ortaya çıkmasına karşın özellikle 1990'larda popüler hale gelmiştir. Çokkültürcülüğün temel öznesi olan etno-kültürel grupların kimliklerinin ve kültürlerinin tanınması talepleri bu dönemde yoğunlaşmıştır. Tezin amacı bu durumun nedenlerini ortaya koymakla birlikte uygulamada çokkültürcülüğün bir ulus-devlet içerisinde gerçekleşmesinin ne kadar mümkün olduğu ve ülkelerin çokkültürcülüğü ne kadar benimsediği sorularına yanıt bulmaktır. Çokkültürcülüğün tanımı ve tarihsel gelişimine yer verildikten sonra öncelikle çokkültürcülüğün bir ulus-devlet içerisinde gerçekleşebileceğini savunan komüniteryan, liberal ve post-kolonyal şeklinde üç farklı çokkültürcülük modeli ele alınmıştır. Çokkültürcülüğün en önemli isimlerinden biri olan Will Kymlicka ulus-devlet fikri ile uyumlu bir çokkültürcülük teorisi ortaya koymuştur. Uygulamada çokkültürcülüğün incelenmesinde ihtiyaç duyulan kavramsal çerçeve ve etno-kültürel grupların sınıflandırılmasında Kymlicka'nın çokkültürcülük teorisinden yararlanılmıştır. Farklı etno-kültürel gruplar için ülkelerdeki çokkültürcülük uygulamalarının değerlendirilmesinde ise Keith Banting ve Will Kymlicka'nın oluşturmuş olduğu Çokkültürcülük Politikası Endeksi'nden yararlanılmıştır. Kymlicka'ya göre etno-kültürel gruplar ulusal azınlıklar (ulus-altı azınlıklar ve yerli halklar), göçmen gruplar, metikler, Afro-Amerikalılar ve etno-dini azınlıklardır. Bu gruplar arasında net bir çizgi olduğunu söylemek zordur. Ancak farklı ülkelerde söz

konusu azınlıklara yönelik çokkültürcülük politikalarını inceleyip bir karşılaştırma yapabilmek için böyle bir sınıflandırmaya ihtiyaç duyulmuştur. Afro-Amerikalılar, onlara yönelik uygulamalar Amerika Birleşik Devletleri özelinde olduğu için ve farklı ülkelerle karşılaştırma yapılamayacağı için bu tezin kapsamı dışında bırakılmıştır. Çokkültürcülük Politikası Endeksi aracılığıyla her gruba ilişkin uygun ülkeler seçilerek karşılaştırma yapılmış ve bunun sonucunda çokkültürcülüğün tam olarak uygulandığına dair bir model teşkil edecek ülke bulunmadığı görülmüştür. Bununla birlikte bu endeks hem çokkültürcülüğün nasıl benimseneceğine dair ülkelere bir yol göstermekte hem de uygulama örneklerine bakıldığında bir ulus-devlet içerisinde endekse bağlı kriterlerin yerine getirilebildiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş Siyasal Teori, Çokkültürcülük, Kültür, Kimlik, Ulus-Devlet, Etno-Kültürel Gruplar, Çokkültürcülük Politikası Endeksi

ABSTRACT

A COMPARATIVE ANALYSIS ON MULTİCULTURAL APPROACHES

PINAR KILIÇ

Multiculturalism, one of the most important areas of debate in contemporary political theory, was firstly introduced in the late 1960s as a policy to promote multiculturalism, but since 1990s it has become popular with the politics of identity. Demands for the recognition of the identities and cultures of ethno-cultural groups, the main subject of multiculturalism, have intensified in this period. The aim of the thesis is to find out ans answer to questions of how possible the realisation of multiculturalism in a nation-state and how countries adopt multiculturalism, to find out the reasons fort his situation as well. After the definition and the historical development of multiculturalism is given to place, three different multiculturalism models as communist, liberal and post-colonialism, which assert that multiculturalism can take place within a nation-state, are discussed. Will Kymlicka, one of the most important names of multiculturalism, has put forward a theory of multiculturalism compatible with the idea of nation-state. Kymlicka's multiculturalism theory was used for the classification of ethno-cultural groups and the required conceptual framework in the examination of multiculturalism in the practice. Multicultural Policy Index created by Keith Banting and Will Kymlicka was used in the evaluation of multiculturalism practices for different ethno-cultural groups in the countries. According to Kymlicka, ethno-cultural groups are national minorities (sub-national minorities and indigenous peoples), immigrant groups, metics, African-Americans and ethno-religious minorities. It is difficult to say that there is a clear line between these groups. However, in different countries, such a classification was needed to examine and compare the multiculturalist policies towards the minorities. Since African-Americans are specific to the United States and cannot

be compared to different countries, they are excluded from the scope of this thesis. Selected the appropriate countries for each group the comparison was done through Multiculturalism Index and as a result of this, there is no country to be a model for the full implementation of multiculturalism. At the same time, this index shows both a way to countries on how to adopt multiculturalism, and looking the examples of practice it is seen that the criteria belonging to the index can be fulfill within a nation-state.

Keywords: Modern Political Theory, Multiculturalism, Culture, Identity, Nation-State, Etno-Cultural Groups, Multiculturalism Policy Index

ÖNSÖZ

Bu tez 1990'lardan itibaren gündeme gelen çokkültürcülüğün neden bu tarihlerde ortaya çıktığı ve günümüz ulus-devletleri içerisinde uygulanmasının mümkün olup olmadığı sorularına yanıt arayan bir çalışma olarak ilgilenenlere sunulmuştur.

En büyük hayalim olan akademisyen olma yolunda 2012-2016 yılları arasında üzerimde emeği olan tüm **Kocaeli Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümü hocalarıma** öncelikle teşekkürü bir borç bilirim. Akademisyen olmanın ilk adımlarından biri olan bu yüksek lisans tezimde danışmanım olmayı kabul eden ve bir yıl boyunca derslerini severek aldığım değerli hocam Dr. Öğretim Üyesi **Eylem Özdemir**'e ayrıca teşekkür ederim.

Beni bu yolda sonsuz destekleyen, her zaman maddi/manevi yanımda ve yardımcı olan öncelikle canım Annem **Semra Şanlısoy**'a, Dedem **Necati Şanlısoy**'a ve Anneannem **Seniye Şanlısoy**'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Tezimi yazdığım süre boyunca beni motive eden ve hep yanımda olan **Kerim Ayaz'a** ve tezimi bitirmem konusunda oldukça sabırsız olan Ağabeyim **Ulaş Kılıç**'a çok teşekkür ederim.

Pınar Kılıç

Kocaeli/ 01.10.2018

İÇİNDEKİLER

ÖZ……..……...…iii

ABSTRACT…….....v

ÖNSÖZ……..vii

KISALTMALAR LİSTESİ…….…...x

GİRİŞ……..….1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOKKÜLTÜRCÜLÜĞÜN TANIMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

I. ÇOKKÜLTÜRCÜLÜĞÜN TANIMI…….…..5
II. ÇOKKÜLTÜRCÜLÜĞÜN TARİHSEL GELİŞİMİ……..20

İKİNCİ BÖLÜM

FARKLI ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK YAKLAŞIMLARI VE ELEŞTİRİLERİ

I. KOMÜNİTERYAN ÇERÇEVEDE ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK…...…….29
II. LİBERAL ÇERÇEVEDE ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK……36
III. POST-KOLONYAL ÇERÇEVEDE ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK……42
IV. ÇOKKÜLTÜRCÜ YAKLAŞIMLARA GETİRİLEN ELEŞTİRİLER……..50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

UYGULAMADA ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK

I. KYMLİCKA'NIN ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK MODELLERİ ÜZERİNDEN UYGULAMALARIN İNCELENMESİ……..56
   A. Ulusal Azınlıklar için Çokkültürcülük Modeli……...57
      1. Ulusal Azınlık Nedir?.....57
      2. Ulusal Azınlıklara Yönelik Çokkültürcülük Uygulamaları…...……59
         a. Kanada……..62
         b. Amerika Birleşik Devletleri……..67

B. Göçmen Gruplar ve Metikler için Çokkültürcülük Modeli……71
1. Göçmen Gruplar ve Metikler Kimlerdir?.....72
2. Göçmen Gruplara ve Metiklere Yönelik Çokkültürcülük Uygulamaları..75
a. Amerika Birleşik Devletleri……76
b. Almanya……..79
C. İzolasyonist Etno-dini Gruplar için Çokkültürcülük Modeli……..82

SONUÇ……..86

KAYNAKÇA……...……..89

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

BM : Birleşmiş Milletler

bkz. : bakınız

B.C. : British Columbia

bs : bası

BBC : British Broadcasting Corporation (Britanya Yayın Şirketi)

CBC : Canadian Broadcasting Corporation (Kanada Yayın Şirketi)

Çev. : Çeviren

Edit. : edition (baskı)

Haz. : Hazırlayan

No : number (sayı)

op. cit : opere citato (adı geçen eser)

pp. : pages (sayfalar)

Trans. by : Translated by (çeviren)

UN : United Nations (Birleşmiş Milletler)

UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)

U.S. : United States (Birleşik Devletler)

Vol. : Volume (cilt)

GİRİŞ

Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren siyaset bilimi literatüründe kültür, kimlik, göçmenlik, kültürel ve dinsel özgürlük ve bunlara ilişkin radikal hareketler gibi meseleler büyük bir dikkat çekerken çokkültürcülük de bu sosyolojik ve siyasal iklimin bir ürünü olarak ilgi odağı haline gelmiştir. Bu tezin iki temel araştırma sorusu çokkültürcülüğün tam anlamıyla benimsenmesi bir ulus-devlet içerisinde mümkün müdür ve ülkelerin çokkültürcülük açısından değerlendirildiğinde ne durumda olduklarıdır.

Ulus-devletler bir millet, kültür ve resmi olarak benimsenmese dahi bir din üzerine inşa edilirken farklı etno-kültürel grupların birbirinden farklı tanınma talepleri bu ulus-devletlerin özüne aykırı düşebilmektedir. Çokkültürcülüğün en önemli isimlerinden biri olan Kymlicka ulus-devletler ile çokkültürcülüğün uzlaşabilmesi için liberal bir çokkültürcülük teorisi ortaya koymuştur. Dolayısıyla çokkültürcülüğün teorik incelemesi yapılırken Kymlicka'nın teorisine büyük ölçüde yer verilmiştir. Aynı şekilde uygulamada nasıl gerçekleşeceğinin ve şuana kadar ülkelerin ne ölçüde çokkültürcülüğü benimsediklerinin karşılaştırmalı olarak incelenebilmesi için de Keith Banting ve Will Kymlicka'nın oluşturmuş olduğu "Çokkültürcülük Politikası Endeksi"nden yararlanılmıştır.

Çokkültürcülüğün bu görüşü benimseyenler tarafından nasıl tanımlandığı, tarihsel arka planının ve türlerinin neler olduğu ve uygulamada nasıl gerçekleştiği ya da geri çekildiği[1] gibi çokkültürcülüğe dair temel sorular bu tezin ana çerçevesini oluşturmaktadır. Çokkültürcülüğü kültür, kimlik, azınlık hakları, vatandaşlık, demokrasi ve ulus-devlet gibi kavramlardan ayrı düşünmek imkansızdır. Dolayısıyla literatür taraması yalnızca çokkültürcülük üzerinden değil bu kavramlar üzerinden de yapılmıştır ve tezin bütünü bu kavramsal çerçeve etrafında şekillenmiştir.

Bu görece yeni denilebilecek yaklaşımın her boyutta incelenmesini sağlamak ve tezin iki temel araştırma sorusuna cevap verebilmek amacıyla üç ayrı bölüm

[1] Tezin üçüncü bölümündeki "Çokkültürcülüğün Geri Çekilmesi" adlı başlıkta ülkelerin çokkültürcü politikalardan gittikçe uzaklaştığını ileri süren düşünürlerin görüşlerinden hareketle çokkültürcülüğün akıbetinin ne olacağı tartışılmıştır.

oluşturulmuştur. Birinci bölümde, öncelikle farklı çokkültürcüler tarafından yapılmış farklı tanımlara yer vererek çokkültürcülüğün ne anlama geldiği genel hatlarıyla tanımlanmıştır. Daha sonrasında ise üzerinde anlaşılmış bir tanımı olmadığı anlaşılan çokkültürcülüğün hangi tarihsel gelişmelerin ve olguların sonucu olarak ortaya çıktığı ve geliştiği ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise çokkültürcülüğün ulus-devlet içerisinde gerçekleşebileceğini farklı yollardan savunan belli başlı düşünürlerin farklı bakış açılarıyla nasıl bir çokkültürcülük teorisi ortaya koyduğunu inceleyen üç farklı bakış açısına yer verilmiştir. Bu farklı bakış açılarına sahip çokkültürcü yaklaşımlar Kymlicka'nın yapmış olduğu sınıflandırma ile ele alınmıştır. Bunlar: Komüniteryan, liberal ve post-kolonyal çokkültürcülüklerdir (Kymlicka, 2002: 336-347). Dolayısıyla genel-geçer bir çokkültürcülükten bahsetmek zordur. Bu bölümde üç farklı bakış açısının ortaya koyduğu çokkültürcülükler değerlendirildikten sonra ise son olarak çokkültürcülüğe karşı çıkan düşünürlerin eleştirilerine yer verilmiştir. Bu eleştirilere ise daha anlamlı olması açısından liberal, feminist, milliyetçi, eşitlikçi ve Marksist eleştiriler şeklinde sınıflandırılarak değinilmiştir.

Kymlicka'nın çokkültürcülük tanımından anlaşıldığı üzere etno-kültürel gruplar kendi içerisinde çeşitlilik göstermektedir. Kymlicka, etno-kültürel grupları genel olarak ulusal azınlıklar, göçmen gruplar, izolasyonist etno-dini gruplar, metikler ve Afro-Amerikalılar şeklinde sınıflandırmıştır. Her bir grubun yönetimlerden talepleri farklı türden olacaktır. Bu sebeple Kymlicka bu gruplara özgü ulusal azınlıklar için çokkültürcülük modeli, göçmen gruplar için çokkültürcülük modeli gibi beş farklı çokkültürcülük modeli ortaya koymuştur. Bu tezde de üçüncü ve son bölümde ülkeler arasında çokkültürcülük uygulamalarını inceleyebilmek ve çokkültürcülüğün uygulamada imkan ve sınırlılıklarının neler olduğunu ortaya koyabilmek amacıyla bu ayrımdan yararlanmaya ihtiyaç duyulmuştur. Böylece öncelikle farklı etno-kültürel grupların kimler olduğu ve taleplerinin neler olduğu ortaya koyulmuş daha sonrasında ise bu taleplere yönelik örnek ülkelerdeki uygulamalar karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Ancak Afro-Amerikalılar yalnızca ABD'de var olan bir topluluğa işaret ettiğinden ABD özelinde onlara özgü çokkültürcülük uygulamaları bu tezin kapsamı dışında kalmaktadır. Ayrıca uygulama

bölümünde vatandaşlık hakkına sahip olmayan göçmenler yani metikler göçmenler ile birlikte alınmıştır. Farklı ülkelerin seçilmesi ve bu ülkelerdeki ulusal azınlıklar ve göçmen gruplar için çokkültürcülük uygulamalarının değerlendirilebilmesi için sırasıyla iki çalışmadan yararlanılmıştır. Bunlar: Keith Banting ve Will Kymlicka'nın oluşturmuş olduğu "Çokkültürcülük Politikası Endeksi"nden yola çıkılarak 2011 yılında hazırlanmış olan Devieusart-Dery'nin "Çokkültürcülük Politikası Endeksi: Ulusal Azınlık Politikaları" ve Erin Tolley'in "Çokkültürcülük Politikası Endeksi: Göçmen Azınlık Politikaları"dır. İzolasyonist etno-dini gruplar ise yönetimlerden talepleri bakımından diğer etno-kültürel gruplardan oldukça farklıdırlar ve daha çok ABD ve Kanada'da bu gruplara rastlanmaktadır. İzolasyonist etno-dini gruplara yönelik çokkültürcülük politika endeksi olmadığından bu ülkelerdeki uygulamalar ayrı olarak ele alınmıştır. Böylece çokkültürcülüğün farklı ülkelerde ne ölçüde benimsendiğine dair bir inceleme yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOKKÜLTÜRCÜLÜĞÜN TANIMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Çokkültürcülük bir siyaset felsefesi midir yoksa yeni bir siyasal paradigma, yeni bir siyaset fikri midir? Will Kymlicka, Bhikhu Parekh, Iris Marion Young, Charles Taylor gibi çokkültürcülüğün önemli isimleri çokkültürcülüğü 1990'lı yıllar civarında tartışmaya başlamışlardır. Bu açıdan görece yeni diyebiliriz. Tariq Modood, çokkültürcülüğü bir siyaset felsefesine en çok yaklaştıran ismin Parekh olduğunu belirtmiştir (2014: 20). Ancak yine de Modood'a göre çokkültürcülük bir siyaset felsefesi kadar kapsamlı ve bütüncül bir yaklaşım değildir. Çokkültürcülük yeni bir siyaset fikridir. Nitekim Parekh de çokkültürcülüğü "planlı, programlı bir içeriğe sahip politik öğreti olarak değil, insan yaşamına bir bakış açısı olarak" değerlendirmemizin daha doğru olacağını belirtmiştir (2002: 427). Aşağıda bu yeni bir siyasal yaklaşımın ne olduğu ve tarihsel arka planı detaylı bir şekilde incelecektir.

Çokkültürcülük kapsamlı ve bütüncül bir kuram olmadığından tanımı da oldukça çeşitlidir. Çokkültürcülük yaklaşımını benimsemiş düşünürlerin kendi dünya görüşlerine göre şekillenen bir çokkültürcülük tanımlaması yaptıkları görülmektedir. Bu bölümde ilk olarak bu farklı çokkültürcülük tanımlamalarına değinilecek ikinci olarak da çokkültürcülüğün ortaya çıkmasına neden olan gelişmeler ve olgular tarihsel olarak ortaya koyulacaktır. Çokkültürcülüğün ortaya çıkmasına neden olan tarihsel gelişmeler ve olgular ise sırasıyla:

- *ulus-devlet olgusu*[2]*;*
- *temsili demokrasilerin krizi*[3]*;*
- *sosyal demokrat yönetimler*[4]*;*

[2] Bkz. Will Kymlicka: **Contemporary Political Philosophy: An Introduction**, 2. edit., New York, Oxford University Press, 2002, pp. 327-376.

[3] Bkz. Jürgen Habermas: **Legitimation Crisis**, Trans. by Thomas McCarthy, Boston, Beacon Press, 1975.

[4] Bkz. Thomas H. Marshall: "The Right to Welfare", **The Sociological Review**, Vol. 13, No: 3, November 1965, pp. 261-272.

- *göçmenlik olgusu*[5]*;*
- *1968 toplumsal hareketleri ve*;
- *Sovyetler Birliği'nin yıkılma süreci*[6] şeklinde incelenecektir.

Ayrıca bu kısımda son olarak teoride kültürel çeşitlilik kuramlarının tarihsel gelişimine Parekh'in ve Kymlicka'nın aşamalandırmaları doğrultusunda değinilecektir. Bu tarihsel gelişmelerin birikimi, özellikle 1960'ların sonundan itibaren yoğun olarak gündeme gelen kimlik, tanınma, farklılık, kültür gibi meseleleri dikkate almayı gerektiren yeni siyasal ortamı oluşturmuş ve çokkültürcülük alternatif bir çözüm olarak ortaya çıkmıştır. Kimlik, tanınma, farklılık, kültür gibi konular elbette yeni değildir. Ancak çokkültürcülük bu konulara ilişkin felsefi ve politik bir yaklaşım benimsemektedir.

I. ÇOKKÜLTÜRCÜLÜĞÜN TANIMI

Çokkültürcülük, 1980'lerin sonundan itibaren literatürde yoğun olarak tartışılmaya başlamış bir yaklaşımdır. Çokkültürcülük hem teoride hem de uygulamada çeşitlilikler içeren bir yaklaşım olduğundan tek bir çokkültürcülük tanımından söz edemeyiz. Bununla birlikte bu bölümde farklı düşünürler tarafından çokkültürcülüğün teoride ne anlama geldiği, üçüncü bölümde ise uygulamada çokkültürcülük bağlamında devletlerin farklı gruplara nasıl yanıt verdiği incelenecektir.

Modern vatandaşlık anlayışı genel olarak ırk veya etnik köken, din gibi ayrımlar gözetmeksizin herkesin eşit hak ve yükümlülüklere sahip olduğu fikrine dayanmaktadır. Bu eşit hak ve yükümlülükler farklı gruplar tarafından eleştiriye tutulmuş ve grupların kendilerine bir takım hakların ve ayrıcalıkların tanınması yönünde talepleri olmuştur. Çokkültürcülüğün temel sorunu da liberal demokrasilerin etno-kültürel grupların bu taleplerine nasıl yanıt vermesi gerektiği ile ilgilidir.

Vatandaşlık, devlet ile birey arasında hak ve yükümlülükleri belirleyen hukuki bir bağdır ve ulus-devletin ortaya çıkışıyla paralel olarak gelişmiştir. Adrian Oldfield'a

[5] Bkz. Tariq Modood: **Çokkültürcülük: Bir Yurttaşlık Tasarımı**, Çev. İsmail Yılmaz, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2014.

[6] Bkz. Kymlicka, op. cit, pp. 335-336.

göre Batı düşüncesi gelişimi boyunca iki önemli vatandaşlık modeli ortaya çıkmıştır (2008: 93). Biri hakları bireylerin ihtiyaçları olarak gören ve insani özelliklerinden dolayı onlara ait olduğunu öne süren liberal bireyci vatandaşlık modelidir. Kökeni ve dayanağı bireyi hem diğer bireylerden hem de hükümetlerin keyfiliğinden koruyan statüdür (Oldfield, 2008: 96). Zaman içerisinde gelişim göstererek medeni, siyasal, ekonomik ve sosyal hakların tanımlandığı vatandaşlık anlayışı, bugün benimsenmiş temel bireysel hakların kökenini oluşturmaktadır. Oldfield, liberal bireyci vatandaşlık anlayışının 17. yüzyıl ortalarından bu yana Anglo-Amerikan düşüncede baskın bir yere sahip olduğunu belirtmektedir (2008: 97). Diğeri ise vatandaşlığı statü yerine pratik ve eylem olarak gören yurttaş temelli cumhuriyetçilik modelidir. Bu vatandaşlık anlayışında toplumun bireyden önce geldiği söylenebilir. Bireylerin vatandaş haline gelebilmeleri için belli bir siyasal topluluğun kimliği ve sürekliliği için ortak sorumlulukları benimsemesi gerekir (2008: 99). Rousseau, Hegel, Tocqueville gibi düşünürlerin benimsediği bu anlayış, ulus-devletlerin egemen bir çoğunluk kültürü üzerinden oluşturdukları stratejilerinin temeli olmuştur.

Yukarıda söz edilen ırk veya etnik köken, din gibi ayrımlara karşı tarafsızlığını ilan eden liberal demokrasiler aslında hem belli bir ulusal dil ve kültür benimsemekte hem de bireysel haklara ek olarak azınlık haklarının da tanınması noktasında eksik kalabilmektedirler. Örneğin modern demokrasinin gelişmesinde önemli isimlerden biri olan Rousseau, herkesin eşit haklara sahip olduğu bir çoğunlukçu demokrasi görüşünü benimsemiştir. En iyi yönetim biçimi olarak öne sürdüğü bu görüşün uygulanabilirliğinin küçük ölçekli nüfus ve toprak gibi belli şartları vardır. Şartlardan bir diğeri de mümkün olduğunca bir soy birliğidir (Rousseau, 2012: 47). Yani çoğunlukçu bir demokraside genel iradenin sağlıklı bir şekilde oluşmasına engel olabilecek farklılıkları önlemek adına etno-kültürel ayrımlara pek sıcak bakmadığı söylenebilir. Charles Taylor, Rousseau'da birbirinden ayrılamayacak nitelikte olan "özgürlük, farklılaşmış rollerin olmaması ve çok güçlü bir ortak amaç" şeklinde tanımladığı üçlü formülün 20. yüzyıl totaliter rejimlerinin bir aracı olduğunu belirtmiştir (2005: 61). Genel olarak çokkültürcülük savunucularının bu yaklaşımı demokrasiyi geliştirecek bir yaklaşım olarak gördüğü söylenebilir.

Herkesin sahip olduğu ortak haklar (düşünce, din özgürlüğü, eğitim, sağlık, seçme ve seçilme hakkı gibi) farklı gruplar için yetersiz kalabilmektedir. Kadınlar, siyahiler, eşcinseller, etno-kültürel veya etno-dini gruplar gibi tarihsel süreçte değersiz görülmüş veya bastırılmış gruplar bu haklar dışında başka haklar ve ayrıcalıklar talep etmektedirler. Eşcinsellere, siyahilere ya da dini grup üyelerine saygı duymayan bir siyasi toplum, onların kendi iradesine saygı göstermelerini bekleyemez ve sadakatlerini hak etmez (Raz, 1995: 184). Farklı yaklaşımlar bu grupların taleplerini ortaya koymakta ve çözüm önermeye çalışmaktadırlar. Çokkültürcülük de genellikle azınlık eğiliminde olan ve bu nedenle alt-gruplar olarak da tanımlanabilen etno-kültürel grupların taleplerini bünyesinde barındıran ve farklı bakış açılarına göre farklı çözümler üreten bir yaklaşımdır.

Giddens'ın da belirttiği gibi modern devletler birer ulus devlettir (2008: 8) Modern devletin kuruluş ve varlığını sürdürme aşamalarında izlediği politikaların bir kısmı ortak bir ulus, dil, kültür oluşturma gayretinde olmuştur. Liberal demokrasilerin ulus-inşa etme amacı ve buna yönelik uygulamaları azınlık durumunda olan kültürlerinde bir baskı oluşturmuştur. Örneğin en tarafsız ülkelerden biri olarak bilinen ABD'de dahi çocukların İngilizce eğitim veren okullarda okutulması, 50 yaşın altındaki göçmenlerin Amerikan vatandaşlığını elde edebilmeleri için İngilizce öğrenmeleri zorunluluğu gibi politikalar geliştirilmiştir (Kymlicka, 2002: 346).

Kymlicka liberal bir bakış açısı ile çokkültürcülüğü ele almaktadır. Hatta kendisini liberal kültürcülerden biri olarak tanımlamaktadır (Kymlicka, 2002: 339) Ancak gruplara özgü hakların tanınmasını savunması ve bu şekilde dezavantajlarının ortadan kaldırılabileceğini düşünmesi ile liberal bireycilikten uzaklaşmıştır. Kymlicka çokkültürcülüğü göçmenler, ulusal azınlıklar, yerli halklar, ırk grupları ve etno-dini gruplar gibi etno-kültürel grupların iddiaları için şemsiye bir kavram olarak kullanmıştır (2002: 335). Ona göre bu grupların azınlık hakları talepleri devletin ulus-inşa etme politikalarına bir yanıttır (Kymlicka, 2002: 364). Dolayısıyla çokkültürcülüğün ancak ulus-inşa etme süreciyle birlikte anlayabileceğimizi düşünmektedir.

Devletin tarafsızlığı konusunda Kymlicka, liberal demokrasilerde dini açıdan iyi niyetli ihmalin geçerli olduğunu yani keskin bir din-devlet ayrımı olduğunu belirtmektedir. Ancak bununla birlikte bu ülkelerde belli bir ulusal kültür ve dilin benimsendiği kurumlar aracılığıyla bir toplumsal entegrasyon amaçlanmaktadır. Ancak toplumsal kültür olarak nitelediği çoğunluğun kültürü herhangi bir iyi yaşam kavrayışı olarak ortaya koyulmamaktadır. Verimlilik, toplumsal uyum gibi tarafsız gerekçelerle belirli bir ulusal kültürün benimsendiği görülmektedir. Çokkültürcülük savunucuları modern devletlerin zaten kültürel açıdan tarafsız olmadığını ve bu taraflılıktan kaynaklanan veya kaynaklanabilecek adaletsizliklere çözüm olarak azınlıkların tanınması ve bir takım haklar verilerek gruplar arası eşitliğin sağlanması gerektiğini savunmaktadırlar

Modern demokratik devletler hem statü hem de ekonomik eşitsizlikleri içlerinde barındırmaktadırlar. Kymlicka'ya göre birincisine yanıt yeniden dağıtım siyaseti, ikincisine yanıt ise tanınma politikasıdır (2002: 331). Kymlicka'ya göre statü eşitsizlikleri ve ekonomik eşitsizlikler her zaman birbirleriyle ilişkili değildir ayrıca aralarında ilişki bulunması durumunda da her zaman biri diğerini önceler şeklinde bir önermede bulunulamaz. Örneğin, birçok Batı demokrasisinde, kendilerini damgalanmış hisseden eşcinseller genellikle ekonomik olarak heteroseksüellere göre daha iyi konumdadırlar (Kymlicka, 2002: 333). Aynı durum kültürel olarak çoğunluğa göre daha aşağı konumda görülen Amerika'daki Arap kökenli ya da Japon kökenli Amerikalılar için ve Katalanlar ve Quebecliler için de geçerlidir (Kymlicka, 2002: 333). Dolayısıyla bu gruplar için gerekli olan tanınma politikasıdır. Geleneksel işçi sınıfı için gerekli olan katıksız bir yeniden dağıtım siyaseti; kadınlar, siyahiler ve ekonomik açıdan düşük statüde bulunan diğer gruplar içinse gerekli olan hem yeniden dağıtım siyaseti hem de bir tanınma politikasıdır (Kymlicka, 2002: 334).

Hangi azınlık haklarının tanınabileceği çokkültürcülük literatürü içerisinde en tartışmalı konulardan bir tanesidir. Bu noktada Kymlicka, iyi azınlık hakları ve kötü azınlık hakları şeklinde ikili bir ayrım yapmaktadır (2002: 340). Çünkü grup haklarının tanınmasının bir takım problemleri beraberinde getirebileceğini ve dolayısıyla sınırlanması gerektiğini düşünmektedir. Grubun üyelerinin özgürlüğünün kısıtlanması gibi liberal olmayan hakları kötü azınlık hakları olarak tanımlamaktadır. Örneğin bir

azınlık hakkı o azınlığın kadınların, çocukların, eşcinsellerin ya da siyahilerin hak ve özgürlüklerini sınırlandırıyorsa kabul edilmesi mümkün değildir. Kymlicka, azınlık haklarını ortak bireysel hakları destekleyen ve tamamlayan haklar olarak görmektedir.

Liberal komüniteryan bir düşünür olan Charles Taylor, Kymlicka gibi liberal kültürcülerden farklı olarak kültürel gruplarını varlığını sürdürmesinin sağlanması ve korunmasına verdiği özel önemle ayrılmaktadır. Liberal kültürcülerin temel kaygısı bireysel hak ve özgürlüklerin genişletilmesidir. Komüniteryanların önceliği ise farklı grupların varlıklarını sürdürme amacının tanınmasıdır. Taylor, çokkültürcülüğü farklılıkların eşit olarak tanınması ve eşit değer ön varsayımı şeklinde iki unsurun altını çizerek ele almaktadır. Taylor'a göre kimlik bir insanın kim olduğunu ve onu tanımlayan nitelikleri ifade etmektedir (2005: 42). Kimlikler diyaloglar sonucu oluşur. Yani bireyin kimliği yalnızca içsel olarak gelişmez, çevresinden ve yaşadığı toplumdan etkilenir. Taylor'ın en önemli argümanlarından biri bu kimliklerin tanınmaması ya da yanlış tanınması durumunda o kimliğe sahip bireyler üzerinde bir baskı ya da zulmün oluşacağını belirtmesidir. Tanınmama ya da yanlış tanınma bir insan ya da bir grubu "sahte, çarpıtılmış ve indirgenmiş bir varoluş tarzına" sürükleyerek baskıya sebep olabilir (Taylor, 2005: 42). Böyle bir muamele yalnızca gereken saygı göstermemiş olmakla kalmaz, bu birey ya da grupların özsaygılarını yitirmelerine sebep olabilmektedir. Kadınların, siyahilerin, azınlıkların ve sömürgeleştirilmiş halkların kendilerine dayatılan aşağı konumu çoğu zaman benimsemek durumunda kaldıklarını ileri sürmektedir. Dolayısıyla eşit tanınma insani bir ihtiyaç olarak bugün benimsenmesi gereken bir yaklaşımdır.

Bir diğer gerekli unsur ise eşit değer ön varsayımıdır. Taylor burada samimi bir saygıdan söz edebilmek için böyle bir ön varsayım fikri ortaya atmıştır. Herhangi bir kültüre ait bir esere ya da uygulamaya saygıya değer olduğu varsayımıyla yaklaşılmalı ancak incelendikten sonra gerçek fikir oluşmalıdır der. Eşit saygının ise farklılıkları bir arada tutamayacağını düşünür. Liberal bireycilik böyle bir anlayışa sahiptir. Yaşama hakkı, düşünce ve din özgürlüğü gibi temel bireysel hakların herkes için eşit uygulanması gerektiğini düşünür ve ortak amaçlara kuşkuyla bakar (Taylor, 2005: 69). Bir azınlığın varlığını sürdürme temelinde ortak amaçlar kabul ettiği bir özerk yönetim kurma talebi bireyci liberal görüşe uymamaktadır. Ancak

çokkültürcüler bu talebin kabul edilmesinden yanadırlar. Taylor da kültürel grupların varlığını sürdürme amacıyla ileri sürdüğü taleplerin kabul edilmesi gerektiğini düşünür. Bu tarz bir iyi yaşam anlayışının kabulü yönetimin yansız olması gerektiğini savunan liberaller için liberalizme aykırıdır. Buradaki eleştiriler ikinci bölümde ele alınacaktır.

Taylor'ın ayırıcı özelliklerin, ayrım gözetmeme ilkesinin yerine farklı muamelelerin temelini oluşturabileceği şeklinde bir farklılık politikasını savunduğu söylenebilir (Taylor, 2005: 53). Yani çokkültürcülüğün benimsenmediği ya da bu doğrultuda politikaların yetersiz olduğu ülkelerde ayrım gözetmeksizin tüm vatandaşlara eşit hizmet sunulduğunda çoğunlukla çoğunluğun dilinde ve kültüründe eğitim kurumları, medya, yargı gibi kurumların işlediği görülecektir. Tanınma politikası ile birlikte farklılık politikası da benimsendiğinde farklı grupların tanınması ile gün yüzüne çıkan farklı gruplara özgü talepler yine o gruplara özgü çeşitli politikalarla karşılanabilecektir.

Taylor'ın görüşlerinden hareketle Michael Walzer, Liberalizm 1 ve Liberalizm 2 ayrımı yapmıştır (2005: 106). Liberalizm 1, tarafsız yani kültürel veya dinsel bir proje benimsemeyen bir devlete bağlıdır. Liberalizm 2 ise, belirli bir ulusun, kültürün ya da dinin varlığını sürdürmeyi amaç edinen bir devlet öngörür. Bunlardan hangisinin seçileceği ise devletten devlete değişecek bir durumdur. Taylor ve Walzer, bazı ülkeler için Liberalizm 1'in bazıları içinse Liberalizm 2'nin uygun olacağını düşünür. Ancak birincisi Liberalizm 2 içerisinden seçilen bir liberalizmdir ve Amerika, Kanada gibi yoğun göç alan ülkeler için önerilir. Aynı zamanda iki isim de, farklı gruplara Liberalizm 2'yi seçme izninin verilmesi gerektiğini düşünür. Örneğin, Taylor, Kanada-Quebec örneğini verir. Kanada tarafsız devlet olmayı seçerken, Quebec yerel yönetimine kendi kültürlerini sürdürmeleri için bir özerklik vermiştir. Ouebec de Liberalizm 2'yi tercih etmiştir. Dille ilgili çıkarılan yasaları örnek olarak vermiştir. İlki "çocuklarını İngilizce eğitim veren okullara kimlerin gönderilebileceklerini düzenler (Fransızca konuşanlar ya da göçmenler gönderemezler); bir başka yasa elliden fazla kişi çalıştıran şirketlerde kullanılacak dilin Fransızca olmasını zorunlu kılar; üçüncü bir yasa, ticari sözleşmelerin Fransızcadan başka herhangi bir dilde hazırlanmasını ve imzalanmasını yasaklar." (Taylor, 2005: 63). Walzer da Kymlicka

gibi günümüz tarafsız devletlerini dahil etmese de, liberal ulus devletlerin çoğunun ulusal kültürü ayakta tutmayla ilgilendiğini ve bu konuda hiç de tarafsız olma iddiasının olmadığını dile getirmektedir (2005: 107).

Habermas feminizm, çokkültürcülük, milliyetçilik ve sömürgecilik karşıtı hareketleri anayasal demokratik devletlerdeki tanınma savaşımı olarak görür. Anayasal demokratik devletin etik alanla ilgili düzenlemeleri çoğunluk kültürüne karşı tanınma savaşlarının da nedeni olduğunu düşünmektedir. Liberallerin savunduğu etik yansızlık ilkesinin liberal demokratik ülkelerin uygulamalarında tam anlamıyla geçerli olmadığı argümanı ile ilgili olarak Habermas da etik meselelerin yasama sürecinde etkili olabileceğini savunmaktadır. Bunun bireysel hakların gerçekleşebilmesi için kaçınılmaz olarak gerçekleştiğini ve gerçekleşeceğini belirtmektedir. Kanıt olarak Avrupa ülkelerinde din özgürlüğü hakkının benimsenmesine karşın Hıristiyan kiliselerine verilen kurumsal güvenceleri veya anayasalarda aileye verilen statüleri göstermiştir (Habermas, 2005: 127).

Modern vatandaşlık statüsüne bakıldığında ülkeden ülkeye ciddi farklılıklar olmadığı görülmektedir (Şit, 2008: 82). Bununla birlikte vatandaşlık hakları bireysel haklar temelinde evrenselleşme eğilimindedir. Habermas, temel hakların evrenselliği ilkesinin kültürel ve toplumsal farklılıkların soyut olarak eşitlenmesi şeklinde yanlış anlaşıldığını düşünmektedir. Bu yanlış anlama farklılıkların tanınmaması sorununa neden olmakta ve farklı grupların tanınma taleplerini ortaya çıkarmaktadır. Habermas'ın Charles Taylor'ın Çokkültürcülük: Tanınma Politikası adlı derlemesinde yer alan görüşlerine bakıldığında demokratik anayasal devletin vatandaşlarına tanıdığı hakları çokkültürcülük tartışmaları için önemli bir alan olarak gördüğü söylenebilir.

Habermas, yazısının başlarında çokkültürcülük ile ilgili önemli sorulardan birini sormuştur: Demokratik anayasal devletlerin tanıdığı bireysel haklara ek kolektif haklar olması gerekli midir? (2005: 115). Bununla ilgili olarak bir başka önemli soru da bireysel haklar ile kolektif haklar arasında çatışma olduğunda hangisine öncelik verileceğidir. Taylor, kültürel azınlıklara kendi kendini yönetme, kendi iyi yaşam anlayışını takip etme gibi kolektif hakların gerekliliğini savunur.

Taylor'ın yukarıda belirtilen Kanada-Quebec örneğinden hareketle, bir özerk yönetimin dil ve kültürlerini korunmak amacıyla kendi toprakları içerisinde yaşayan yerlilerin ya da farklı resmi bir dilde eğitim görmeye zorlanması gibi yasalar çıkarabileceğini kabul ettiği görülmektedir. Söz konusu yasayla o bölgede yaşayan herhangi bir kişinin çocuğunu İngilizce eğitim veren bir okula gönderme özgürlüğü kısıtlanmıştır. Dolayısıyla Taylor'ın böyle bir çatışma halinde kolektif haklara öncelik verdiği söylenebilir. Farklılıkların aidiyetlere duyarlı bir şekilde ele alınması bireysel hakları geliştirecektir. Böyle bir demokratik anlayış benimsendiğinde ve farklı gruplara eşit muamele sağlandığında tüm farklılıklara kör kalan Liberalizm 1'e ya da "sisteme yabancı bir kolektif haklar kavramını ortaya atan bir model" olarak tanımladığı Taylor'ın modeline ihtiyaç kalmayacaktır. (Habermas, 2005: 120). Habermas ise temel hakların evrenselliği ilkesinin beraberinde farklılıkların giderek aidiyete duyarlı şekilde görülmesini getirmesi gerektiğini savunmaktadır (2005: 120). Farklı etno-kültürel grupların kolektif haklar gibi bireysel haklardan ayrı bir haklar dizgesiyle korunmaması gerektiğini düşünmektedir. Çünkü anayasal devletin bir kültürün korunmasını güvence altına alma gibi bir yükümlülüğü olduğunda buna karar vermesi gereken bireylerin özgürlüğü elinden alınmış olur. Bir grubun kendi kültürünün devamını sağlama amacı kendi tercih alanıdır. Onun yerine Habermas çokkültürlü toplumlar için demokratik bir anayasal devlet ile bağdaşmayan köktendinciliğin dışlandığı, herkesin aynı zamanda farklı iyi kavramları etrafında toplanan etik toplulukların üyeleri olarak tanımlandığı ve bu toplulukların farklı yaşam biçimlerinin eşit haklarla birlikte yaşadığı demokratik bir anayasal devlet anlayışı önermektedir (2005: 132-133).

Iris Marion Young'ın özellikle farklılaştırılmış vatandaşlık ve farklılık politikası şeklinde iki kavramsallaştırılması ile çokkültürcülük literatürüne önemli katkıları olmuştur. Young, yöntem olarak eleştirel teorinin yanında feminizm, postmodernizm, Marksizm, katılımcı demokratik teori ve Siyahi felsefeden yararlandığını belirtmektedir (1990: 7-8).

Farklılaştırılmış vatandaşlık fikri ile Young, modern siyasal teoride yaygın bir şekilde kabul gören evrensel vatandaşlık idealine karşı çıkmaktadır. Evrensel vatandaşlık ideali herkes için vatandaşlığın yanı sıra vatandaşların ortak özelliklere

sahip olduğu ve yasaların, kuralların herkes için geçerli olduğu ve herkese eşit uygulanacağı şeklinde iki anlama gelir (Young, 1989: 250). Young'a göre en büyük problem ve aslında bu ideale karşı çıkmasının dayanağı, formüle edilmiş bu eşit vatandaşlığın neden kadınlar, işçiler, siyahiler ve diğer bastırılmış gruplar açısından adalet ve eşitliği sağlayamadığıdır.

Evrensel vatandaşlık ideali ne toplumsal ya da grup farklılıklarını ne de gelir, statü, güç farklılıklarını dikkate almamaktadır (Young, 1989: 250). Bu da toplumsal adaletin sağlanması açısından problemdir. Young, demokrasinin iki gereği olan içerme ve katılımın gerçekleşmesi için grup temsilinin gerekli olduğunu savunmaktadır. Bu iki unsurun Batı demokrasilerinde birer hak olarak görülseler de bastırılmış ve dezavantajlı gruplar için uygulamada çoğunlukla gerçekleşmediği 1968 hareketleriyle başlayan Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla yoğunlaşan etno-dini azınlık hareketlerinden yola çıkılarak söylenebilir.

Young, vatandaşlara yalnızca siyasal eşitlik sağlayan sosyal ve ekonomik eşitlik meselelerini göz ardı eden evrensel vatandaşlık anlayışının dezavantajlı gruplar için yetersiz olduğunu düşünmektedir. Toplumsal iktidar bazı vatandaşları diğerlerinden daha eşit kılmaktadır ve eşit vatandaşlık bazılarını daha güçlü vatandaşlar haline getirmektedir (Young, 1989: 259). "Demokrasinin paradoksu" olarak tanımladığı bu sorunun çözümü için farklılaştırılmış vatandaşlık fikrini sunmaktadır. Bastırılmış grupların tanınması ve temsili anlamına gelen farklılaştırılmış vatandaşlık anlayışının gerçekleşebilmesi için gerekli kurumsallaşmış araçların sağlanması gereklidir.

Young'ın grup temsilinin sağlanması için kurumsal mekanizmalar ve kamu kaynaklarının kullanımı ile ilgili üç önerisi vardır: grup üyelerine kendi kendini örgütleme haklarının verilmesi; karar alma süreçlerinde grubun önerilerini dile getirmesi ve karar vericilerin bu önerileri dikkate aldığını göstermek zorunda olmaları; ve son olarak grubun kendisini doğrudan etkileyen özel politikaları veto etme gücüne sahip olması (1989: 261-262).

Farklılaştırılmış vatandaşlık, vatandaşlığı gruplar üzerinden ele alan bir kavramdır. Bu anlayışa göre demokratik karar alma süreçlerinin gerçekleşebilmesi için

grupların da temsil edilmesi gerekir. Young'a göre bir toplumsal grup insanların sahip olduğu kimlik duygusu ile tanımlanır (1989: 260). Toplumsal gruplar kimi teorisyenler tarafından ortak özelliklere sahip olma ile kimileri tarafından ise birlik olma kavramı ile tanımlanmaktadır. Young'a göre bunlar toplumsal grubun asıl özellikleri değildir. Toplumsal grubun üyeleri belirli ortak özelliklere sahip olmak zorunda değildir. Ayrıca bireylerin gönüllü olarak bir araya geldikleri topluluklar olarak tanımlanan birlikler toplumsal grup kavramını karşılamamaktadır. Çünkü bir toplumsal grup başkaları tarafından nasıl tanımlandığı, diğerlerinden nasıl farklılaştığı gibi ilişkisel kavramlarla anlaşılmalıdır. Aynı zamanda toplumsal grubu tanımlayan üyeleri arasındaki duygusal yakınlık ve ayrılık süreçleridir (Young, 1989: 260).

Young'a göre şuan için günümüz Batı toplumları farklılaştırılmış grup toplumlarıdır ve bu grupların bazıları ayrıcalıklı, bazıları da bastırılmış durumdadır. Hangi grupların bastırılmış olduğunu saptamak için de birine ya da daha fazlasına sahip olunan belli şartlar ortaya koymuştur. Bunlar arasında grubun avantajlarından yararlanma yani sömürü; toplumdaki etkinliklerden dışlanma yani ötekileştirme; başkalarının otoritesi altında yaşama ve oldukça az çalışma özerkliği ve başkaları üzerinde otorite kurabilme; grup olarak tek bir biçime sokulma, pratiklerinin ve konumlarının genel olarak toplumda görünmez olması, kendi pratik ve bakış açılarının toplumsal etkinliklerde çok dile getirme fırsatlarının olmaması yani kültürel emperyalizm; ve son olarak grup üyelerinin kendilerine karşı nefret veya korku ile harekete geçen şiddet ve tacize maruz kalması yer almaktadır (Young, 1989: 261).

Farklılıkları dikkate almayan yasalara ek olarak bazı zaman ve durumlara bağlı olarak bazı gruplara "özel haklar"ın tanınması gerekebilir (Young, 1989: 269). Çünkü adaletli olmak adına farklılıkların dikkate alınmadığı eşit ortak haklar ve muameleler adil olmayan sonuçlara neden olabilir. Örneğin hangi grup haklarının tanınacağı tartışmalı olmakla birlikte, kadınlara hamilelik ya da doğum izni, emekli olmak istemeyen yaşlılar için esnek çalışma hakkı gibi haklar eşitliği bozsa da adaletin sağlanması için gereklidir.

Modern toplumlar çoğunlukla çokkültürlü toplumlardır. Young ve diğer çokkültürcülere göre bu toplumlarda homojen bir yapı varsayılarak politikalar

üretilmesi yerine farklı gruplardan meydana gelen heterojen bir kamu gerçeği üzerinden politikalar üretilmelidir. Young demokrasiyi geliştirecek bu anlayışın grup temsili ile hayat bulacağını düşünmektedir. Young, liberal adalet anlayışının "tüm bireyler için eşit toplumsal statü herkese aynı ilkeler, kurallar ve standartlarla davranılması gerekir" şeklindeki görüşünü "asimilasyonist ideal" olarak tanımlamaktadır (1990: 158). Farklılıkları görmezden gelen bu asimilasyonist ideal gruplar üzerinde baskı yaratmaktadır. Grup farklılıkları hem arzu edilir bir şeydir hem de kaçınılmazdır (Young, 1990: 163) Dolayısıyla Young'ın öne sürdüğü farklılık politikası, gruplar üzerindeki baskıyı ortadan kaldırmayı ve liberal adalet anlayışının sağlayamadığı adaleti sağlamayı amaçlamaktadır.

Anne Philips, farklılıkların tanınması açısından çokkültürcülüğü savunmaktadır. Hatta Multiculturalism without Culture adlı kitabında, Charles Taylor'ın önemli argümanlarından biri olan farklı kimliklerin tanınmaması ya da yanlış tanınması sonucu ortaya çıkabilecek problemlere atıf yapmıştır. Çokkültürcülüğün karşı karşıya kaldığı iki önemli eleştiri vardır. Bunlardan birincisi toplumsal bağlılığı ve dayanışmayı, ulusal kimliği zedelemesi, diğeri ise adalet ve eşitliğin sağlanması amacıyla geliştirilen çokkültürcü politikaların, farklı gruplar üzerinde adaletsizliğe ve eşitsizliğe yol açabilmesidir. Philips daha çok ikincisiyle ilgilendiğini ve bunda da özellikle kadınlar için ortaya çıkan adaletsizlik ve eşitsizliklerle ilgilendiğini belirtmiştir (2007: 13). Seyla Benhabib de Philips gibi çokkültürcülüğün görücü usulü evlilik, çokeşlilik, kadın sünneti, kız çocukları okula göndermeme gibi birçok kadınların iradelerini sınırlayan ve onları ikincilleştiren uygulamaların müzakereci demokrasi içerisinde mümkün olmayacağını savunur. Aksine Benhabib'e göre müzakereci demokratik çokkültürcü politika kadınların onlara atfedilmiş kimlikler karşısında kendi özerk varlıklarını geliştirmelerini teşvik eder (2002: 86).

Toplumsal birliğin bozulması ile ilgili olarak görülen temel sorunlardan biri Batı'da 1990'lı yıllarda çoğunlukla azaltılmaya çalışılan yeniden dağıtımcı politikaların çokkültürcü anlayışın yol açtığı dayanışma bağlarının zayıflaması nedeniyle vatandaşlar tarafından talep edilmesidir. Çokkültürcülüğün toplumsal birliği zedelediğine ilişkin olarak öne sürülen bir başka endişe terörist aktivitelerin Batı

boyunca yaygınlık göstermesidir. Farklı yorumcular tarafından Avrupa'da aşırı kültürel hoşgörünün azınlık grupların entegre olmasını önlediği ve bunun İslamcı militanları ortaya çıkardığı ileri sürülmektedir (Philips, 2007: 13).

Çokkültürcülüğün ikinci önemli eleştirisi ve Philips'in de asıl olarak odaklandığı mesele azınlıklar içinde azınlıkların var olduğu ve bu alt grupların maruz kaldığı adaletsizlik ve eşitsizlik durumlarıdır. Ayelet Shachar'ın belirttiği gibi gruplar arasındaki güç eşitsizliklerini hafifletmeyi amaçlayan politikalar grupların içerisindeki güç hiyerarşilerinin pekiştirilmesine neden olabilir (2001: 4). Philips Kymlicka'nın grup haklarını destekleyerek de liberal olunabileceğini ya da farklılaştırılmış muameleyi uygun bularak da eşitlikçi olunabileceğini gösteren azınlıklık hakları ile adaleti sağlama savaşlarının sona erdiğini ilan etmesine büyük ölçüde hak vermektedir. Ancak çokkültürcü politikaların ortaya çıkardığı ya da çıkarabileceği sonuçlar hakkında eleştiriye tutulmaya devam ettiğini düşünmektedir.

Bir etno-kültürel grup içerisinde kadınlar, eşcinseller, çocuklar, yaşlılar, yoksullar gibi alt gruplar denilen farklı gruplar bulunmaktadır. O etno-kültürel grubu tanıyan çokkültürcü politikalar, içerisinde var olan bu farklı gruplar için baskı oluşturabilir. Örneğin feminist yazında çokkültürcü politikaların azınlık gruplarındaki kadınlara zarar verdiği ve kadınların eşitliğini baltaladığına ilişkin büyüyen bir görüş vardır (Philips, 2007: 12). O azınlık grubunun tanınması ve kültürel haklarının sağlanması var olan ataerkil uygulamaları devam ettirmeye yardımcı olabilmektedir. Philips'in temel derdi çokkültürcülüğün bu problemidir. Bu problem çokkültürcülüğü tanımlayan, azınlık durumundaki kültürel grupların çoğunluğa karşı dezavantajlı olduğu ve bunu düzeltmek için toplumun kurumlarında ve kurallarında değişikliklerin yapılması gerektiği şeklindeki ilkelere zorunlu olarak karşı çıkmaz (Philips, 2007: 12).

Philips öncelikle kültürlerin birbirlerinden ayrı, sınırlandırılmış ve homojen varlıklar olduğu fikrine karşı çıkmaktadır. Philips'e göre kültürler insanlardan oluşur ve insanlar ve fikirler hareket eder (2007: 33). Aynı zamanda kültürler alt gruplara sahiplerdir ve her bir kültürel grup içerisinde tartışılan normatif ilkeler söz konusudur. Gruplar arasında olduğu gibi gruplar içerisinde de adaletin ve eşitliğin sağlanabilmesi için kültürel grupların birbirine karşı açık hale gelmesi gerekir. Tamamen birbirinden

ve toplumdan izole olmuş kültürel gruplar arasında ve içerisinde kültürel meseleler hakkında diyalog ve müzakerenin gelişmesi mümkün değildir. Adalet ve eşitlikle ilgili meseleler müzakereler sonucu çözümlenir ve bu çözümler gruplar arası farklılıklar içermemelidir.

Feminizm ve çokkültürcülük toplumda cinsiyet, cinsel yönelim, kültür, etnik köken ve din gibi bir takım ayrımları ortaya koyar. Bireylerin kimliğini oluşturan bu etiketlerin tipik ve tanımlayıcı özellikleri üzerinden tipik bir kadın kimliği ya da bir kültürel grup kimliği tanınmış olur. Bu etiketler başkaları tarafından bir tür klişeler haline geldiğinde saldırgan ve yanlış olmaları muhtemeldir (Philips, 2007: 30). Bu nedenle Philips, bu özcülüğe karşı çıkar ve çokkültürcülüğün merkezi öznesinin birey olması gerektiğini düşünür. Birbirinden ayrı, tektip olarak görülen ve klişeler haline gelmiş kültür anlayışını reddederek onun yerine kültürsüz çokkültürcülüğü önermektedir. Bu çokkültürcülük anlayışı kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği fikri ile uyuşmaktadır.

Parekh'e göre çokkültürlü toplum iki veya daha çok sayıda kültürel topluluğu içinde barından toplumdur (2002: 7). Çokkültürlü toplumun farklı kültürel gruplara karşı iki farklı tutumu vardır: Çeşitliliği hoş karşılayıp destekleyebilir ve taleplerine saygı gösterebilir ya da bu toplulukları tamamen veya kısmen baskın kültür içerisinde asimile edebilir. Parekh'e göre toplumun yönelimi ve değerleri ilkinde çokkültürcü, ikincisinde ise tekkültürcüdür. Çokkültürlülük kültürel çeşitlilik gerçeğine işaret ederken, çokkültürcülük terimi bu gerçeğe verilen standart tepkiyi ifade etmektedir (Parekh, 2002: 7).

Parekh, üç farklı kültürel çeşitlilik tanımlaması yapar. Bunlardan ilki, üyelerin çoğu ortak kültürü paylaşmasına rağmen, ya farklı inanç ve uygulamalara sahiptir (eşcinseller gibi) ya da göreceli olarak farklı yaşam biçimlerine sahiptirler (farklı meslek grupları gibi). Bu gruplar farklı bir kültür oluşturmaz, var olanı zenginleştirirler. İkincisi Parekh'in görüngesel çeşitlilik olarak adlandırdığı, var olan baskın kültürü eleştirip yeniden biçimlendirilmesi gerektiğini düşünen gruplardır (Feministler, çevreciler gibi). Son olarak çokkültürlü toplum ve çokkültürcülükten bahsederken asıl olarak ele aldığı ve toplumsal çeşitlilik olarak adlandırdığı gruplar

“yeni gelen göçmenler, Yahudiler, Çingeneler ve Amishler gibi oturmuş topluluklar, çeşitli dini cemaatler ve yerli halklar, Basklar, Katalanlar, İskoçlar, Galiller ve Quebec halkı gibi belirli bölgelerde yoğunlaşan kültürel gruplar”dan oluşmaktadır (Parekh, 2002: 4).

Parekh kültürü “tarih içerisinde yaratılan bir anlam ve önem sistemi, ya da başka bir deyişle, bir grup insanın bireysel ve toplu yaşamlarını anlamada, düzenlemede ve yapılandırmada kullandıkları bir inançlar ve adetler sistemi” olarak tanımlar (2002: 184). Ona göre insanların bir “doğal” bir de kültürel doğaları vardır. Doğal doğaları kalıcı ve evrenseldir: ortak bir anatomi ve fizyolojik özellikler gibi. Kültürel bir boyut olan ikincil doğamız ise değişkendir ve evrensel değildir. Dolayısıyla insanların temelde benzer olduğu üzerinden geliştirilmiş politik kuramlar ve yaklaşımlar farklılıkları göz ardı ederek eksik kalmış ve yanlış sonuçlara varmışlardır. Bununla birlikte bu iki farklı boyuttan oluşan insan doğası yaklaşımı insanlığın evrensel ve ortak yanlarını göz ardı eden kültürel determinizm veya kültürcülük gibi yaklaşımların eksik ve yanlış olduğunu göstererek hem ortak yönlere hem de kültürel farklılıklara saygı göstermenin önünü açmaktadır. Bireylerin kültürel topluluklarıyla ilişkileri farklı düzeydedir; ancak bununla birlikte kültürün bireylerin hayatıyla ilişkili olduğu göz önünde bulundurulması gereken bir gerçektir.

Kültürel toplulukların kendilerine ait belli amaçları ve ihtiyaçları vardır. Çokkültürcülük farklı kültürlere saygı veya hoşgörü gibi yüzeysel talepleri olan bir anlayış değildir. Topluluklara sadece varlığını sürdürme hakkının verilmesi yeterli değildir, bu hakkın kullanımı kolaylaştıracak bir takım önlemleri hem zihinsel düzeyde hem de kurumsal düzeyde hayata geçirilmelidir. Tanınmanın ne ölçüde olacağı geniş toplum ile söz konusu topluluğun arasında geçen diyaloglar sonucu belirlenecektir. Dolayısıyla her toplumda uygulanabilecek standart bir çokkültürcü politikadan söz edilemez. Ancak Parekh’e göre, “Geniş toplum, kültürel çeşitliliğin kendi yararına olduğuna ve korunması gereken bir değer olduğuna ikna edilmedikçe gerekli maliyeti karşılamayı, kurumlarında ve yaşam biçiminde gerekli değişiklikleri yapmayı ve asimilasyoncu güdüsünü dizginlemeyi istemeyecektir.” (2002: 213). Bu iknayı sağlayacak ilk adım insanların evrensel ortak özelliklerinin yanı sıra evrensel olmayan kültürel özelliklerinin kabul edilmesidir. Çünkü bu kabul beraberinde farklı kültürlere

saygı duyma zorunluğunu getirecektir. Ayrıca Parekh'e göre kültürel çeşitliliği barındıran bir toplumun bir arada varlığını sürdürebilmesi için ortak bir aidiyet duygusunu sağlamış olması gerekir. Ortak aidiyet duygusu ise azınlık durumundaki farklı kültürel grupları asimile ederek değil; insanların kültürlerine ve kültürel topluluklarına saygı duyma ile gerçekleşebilir. Dolayısıyla varlığını bir arada sürdürmek isteyen büyük toplum kültürel çeşitliliği tanımaya istekli olmalıdır.

Parekh'e göre kültürlere özgü hakların tanınmasının yanında benimsenmesi gereken evrensel değerler ve haklar da vardır. Ancak örneğin, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Beyannamesi'ni takdire değer bulmakla birlikte açık liberal bir eğilimi olduğunu ve evrensel olarak kabul edilemeyecek haklar içerdiğini düşünmektedir. Benimsenebilecek bir evrensel değerler listesi "herkesin erişebileceği, tüm iyi yaşam biçimleri açısından önemli olan ve haklarında inandırıcı nedenler sunabileceğimiz değerleri" içermelidir (Parekh, 2002: 171). Çünkü kimliklerimiz evrensel özelliklerimiz ile kültürel özelliklerimiz arasındaki çatışma ve uzlaşmalara dayalı etkileşimin ürünüdürler. Kimliklerin tanınmasını sağlayacak haklar her iki boyutu da göz önüne almalıdır. Dolayısıyla evrensel değerler de diyalog sonucu farklı toplumların anlayabileceği ve kabul edebileceği şekilde belirlenmelidir. Parekh'in çokkültürlü bir devletin nasıl düzenlenmesi gerektiğine ilişkin görüşlerine tezin "Post-kolonyal Çerçevede Çokkültürcülük" adlı başlığı altında ayrıntılı olarak değinilmiştir.

II. ÇOKKÜLTÜRCÜLÜĞÜN TARİHSEL GELİŞİMİ

"Çokkültürcülük kavramı, Doytcheva'ya göre ilk kez 1941 yılında İngilizcede eski ulusçulukların bir anlam taşımadığı, önyargısız ve bağımsız bireylerden oluşan kozmopolit bir toplumu ifade etmek üzere kullanılmıştır" (Göktuna Yaylacı, 2017: 352). Göktuna Yaylacı'nın çokkültürcülük üzerine yazdığı makalesinde belirttiği gibi çokkültürcülük, 1960'ların sonundan itibaren ABD, Kanada ve Avustralya gibi yoğun göç alan ülkelerde kültürel çeşitliliği teşvik edici devlet politikalarının adı olmuş ve Britanya ile ABD gibi bazı ülkelerde yalnızca eğitim alanında geçerli kalmak üzere giderek yaygınlaşmaya başlamış bir yaklaşımdır. 1990'lı yıllarda çokkültürcülük; Kymlicka, Taylor, Parekh, Young gibi düşünürler aracılığıyla siyaset bilimi literatüründe daha geniş bir yer almıştır. Literatür taramaları sonucunda çokkültürcülüğün ortaya çıkmasına ve şekillenmesine kaynaklık eden bir takım gelişme ve olguları aşağıdaki maddeler halinde açıklayabiliriz:

- *Ulus-devlet olgusu ve temsili demokrasilerin krizi*: Kültürel çeşitlilik, çokkültürlü toplum, kimlik, kültür gibi kavramlar son yıllarda ortaya çıkmış kavramlar değillerdir. Farklı anlamlarda kullanılmış ya da hiç kullanılmamış olsalar dahi yüzyıllardır var olan gerçekliklerdir. Ancak bugün siyaset bilimi literatüründe önemli yer edinmelerinin nedeni birer mücadele alanı haline gelmiş olmalarıdır. Farklılık siyaseti, tanınma siyaseti, kimlik siyaseti ve çokkültürcülük birbirleriyle yakın anlamlara sahip olsalar da belli farklılıklar içeren yaklaşımlar ulus-devlet projesine ve aynı zamanda özellikle 21. yüzyılda tartışılan "temsili demokrasilerin krizi"ne öneriler sunan yaklaşımlardır. Çokkültürcülük genel olarak ulus-devleti tamamen ortadan kaldırıp başka bir alternatif sunmaz, onun yerine ulus-devletlerin farklı kültürel gruplara karşı tavrının nasıl olması ve ne gibi haklara sahip olması gerektiği üzerine bir bakış açısı geliştirir. Fakat çokkültürcülüğü anlayabilmek için ulus-devlet projesine önemli bir yer ayıran Kymlicka, günümüz Batılı liberal demokrasilerin ne kadar tarafsız olduklarını öne sürseler de belirli bir ulusal/toplumsal kültürü benimsediklerini ve toplumu homojen bir yapı olarak gördüklerini düşünmektedir. Bu çoğunluk kültürü altında farklı gruplar kendilerini baskı altında ya da dışlanmış hissetmektedirler. İşte bu kendilerini ötekileştirilmiş, baskı altına alınmış veya aşağılanmış hisseden gruplar temsili demokrasiler içinde

taleplerinin gerçekleşmediğini düşünmektedirler. Sovyetler Birliği'nin dağılmaya başladığı yıllarda "liberal demokrasinin zaferi" ilan edilirken aynı dönem, söz konusu temsili liberal demokrasilerin krizine yanıt olarak "radikal, müzakereci, kozmopolit demokrasi" gibi demokrasiyi geliştirecek yeni anlayışlar ortaya atılmıştır (Özdemir, 2002: 175). Çokkültürcülük de bu yeni arayışlardan biri olarak görülebilir.

- *Sosyal demokrat yönetimler*: Marshall'a göre, ulus-devlet projesinin devamı gibi görülen refah devletinin sunduğu eğitim, sağlık gibi temel sosyal hakların eklendiği genişletilmiş vatandaşlık hakları temel ihtiyaçları karşılamanın yanında insanları ortak bir ulusal kültüre ve kimliğe entegre etmeye yardımcı olmaktadır (Kymlicka, 2002: 328). Örneğin Kymlicka'ya göre Batı demokrasileri boyunca refah devleti işçi sınıflarını ulusal kültüre entegre etmede başarılı olmuştur. Bazı edebi eserler, tarihsel olaylar ve figürler, futbolcu ya da çağdaş politikacılar gibi unsurlar aracılığıyla daha öz bir ortak ulusal kültür sağlanmıştır. Bu entegre etme çalışmalarının işçi sınıfı üyelerinin komünizm, Sovyet Bolşevizm'i gibi fikirlere kapılmasını önleme, bunun yanında ortak bir dil, kültür ve kimliğe sahip olan vatandaşların olduğu bir toplumu daha kolay yönetme, ortak bir anlayış güven ve dayanışmayı destekleme gibi işlevleri vardır (Kymlicka, 2002: 329). Bu anlayış geleneksel haklar temelli vatandaşlık modeline uymaktadır ve çokkültürcü yaklaşımlar tarafından karşı çıkılmaktadır. Çünkü bu model ulusal entegrasyon fikirleriyle derinden bağlantılıdır ve siyahiler, kadınlar, yerli halklar, etnik ve dini azınlıklar, eşcinseller gibi grupların hala ötekileştirilmiş veya damgalanmış hissetmelerine engel olamamaktadır (Kymlicka, 2002: 329). Wallerstein da toplumu homojenleştirmeye çalışan sosyal demokrat hegemonyaya karşı olma halinin bu grupların yer aldığı yeni toplumsal hareketleri eski toplumsal hareketlerden (daha çok milliyetçi hareketleri ve işçi hareketlerini kapsayan hareketler) ayıran fark olduğunu ileri sürmektedir (1993: 41). Bu gruplar sosyal demokrat politikaların farklılıkları görmezden gelme eğilimine karşı yönetimlerden tanınma talep etme gibi ortak bir özelliğe sahiptirler.
- *Göçmenlik olgusu*: Ulus-devlet anlayışının ve sosyal demokrat yönetimlerin güçlendirdiği ulusal entegrasyon çabaları göçmenleri de etkileyen konulardan biridir. Göç insanlık tarihi boyunca yaşanmış ve yaşanmaya devam etmekte olan

bir olgudur. Geleneksel devletler modern liberal demokratik devletler ile karşılaştırdığında bölgelerine nüfuz etmede ve lojistik olarak kararlarını uygulamada daha düşük bir iktidara sahipti (Mann, 2012: 68). Bu nedenle toplumsal yaşamı etkileme ve denetleme gücüne daha fazla sahip olan modern devletler kültürel azınlıkların varlığını sürdürebilmeleri açısından daha fazla tehlike arz etmektedir. Günümüzde göçmenler yerleştikleri ülkelerde ya vatandaş olarak görülmeme ya da vatandaş olarak görüldüğü durumlarda da baskın kültürün asimilasyonuna maruz kalma problemleriyle karşı karşıyadır. Bir ulus-devlet içerisinde daha çok entegre etmeye yönelik politikalar göçmenlerin kendi kültürlerini, yaşam tarzlarını sürdürmelerini baskı altına alabilmektedir. Dolayısıyla göçmenlik de çokkültürcülüğün önemli konularından biridir. Örneğin, Çokkültürcülük yaklaşımını benimsemiş düşünürlerden biri olan Tariq Modood, Çokkültürcülük: Bir Yurttaşlık Tasarımı adlı kitabında çokkültürcülüğü özellikle göçmenlik olgusu üzerinden ele almıştır.

- *1968 toplumsal hareketleri*: Bir yüzyılı aşkın süredir bir takım hareketler olmakla birlikte etnik azınlık hareketleri, göçmen işçi hareketleri, feminist hareketler, LGBTİ toplumsal hareketleri, engelliler, yaşlılar, emekliler, savaş karşıtı toplumsal hareketler gibi birçok yeni toplumsal hareket 1968 isyanlarından doğmuştur (Wallerstein, 1993: 40-41). 1960'ların sonundan itibaren ortaya çıkan bu hareketler "yeni bir siyasal arayışın ifadesi olmuştur" (Özdemir, 2002: 174). Kimlik siyaseti, çokkültürcülük, tanınma siyaseti gibi terimler bu arayışın farklı yanıtları olarak ortaya çıkmışlardır. Etno-kültürel grupların taleplerinin de gün yüzüne çıkmasında 1968 hareketleri önemli bir adım olmuştur. 1960'lardan bu yana kimlik, kültür gibi meselelere yoğunlaşma sol düşünürler tarafından sınıf mücadelelerinin önemini azalttığı yönünden eleştiriler almasına yol açmıştır. Örneğin bu bakış açısında sahip bir düşünür olan Zizek, Çokkültürcülük ya da Çokuluslu Kapitalizmin Kültürel Mantığı adlı makalesinde çokkültürcülüğü eleştirel bir okumaya tabi tutmuştur. Kymlicka'ya göre yeni toplumsal hareketleri ne yalnızca statü eşitsizliklerine karşı kimlik hareketleri olarak ne de ekonomik eşitsizliklere karşı sınıf-temelli hareketler olarak görebiliriz (2002: 327). Kymlicka'ya göre statü eşitsizlikleri ve ekonomik eşitsizlikler her zaman birbirleriyle ilişkili değildir ayrıca aralarında ilişki bulunması durumunda da her

zaman biri diğerini önceler şeklinde bir önermede bulunulamaz. Örneğin, birçok Batı demokrasisinde, kendilerini damgalanmış hisseden eşcinseller genellikle ekonomik olarak heteroseksüellere göre daha iyi konumdadırlar (Kymlicka, 2002: 333). Aynı durum kültürel olarak çoğunluğa göre daha aşağı konumda görülen Amerika'daki Arap kökenli ya da Japon kökenli Amerikalılar için ve Katalanlar ve Quebecliler için de geçerlidir (Kymlicka, 2002: 333).

- 1970'lerden bu yana sosyalist blokun yıkılma süreci etno-kültürel hareketleri artıran bir süreç olmuştur (Özdemir, 2002: 175). Ancak Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla birlikte etnisite ve milliyetçilik gibi meseleler Doğu Avrupa'da patlama yaşamıştır; aynı dönemde çoğu Batı Avrupa ülkesinde göçmenlere ve mültecilere karşı olumsuz tutumu olan politikalar izlenmiştir; yerli halklar harekete geçmiş ve bunun üzerine 2006 yılında BM Yerli Halklar Hakları Bildirisi kabul edilmiştir; Kanada (Quebec), Britanya (İskoçya), Belçika (Flandre), İspanya (Katalonya) gibi Batılı demokrasilerde azınlıkların ayrılma tehlikesi ortaya çıkmıştır (Kymlicka, 2002: 336). Tüm bu gelişmeler çokkültürcülük yaklaşımını siyaset bilimi literatüründe önemli gündem maddelerinden biri haline getirmiştir. Kymlicka'ya göre 1989 sonrası yani Sovyetlerin yıkılmasından sonraki çokkültürcülük tartışmaları daha çok liberaller arasındadır. Bu tartışmalar daha çok hangi azınlık grupları ve hangi azınlık hakları tanınmalı; ulus inşa etme çabalarına hangi azınlık hakları çare olacaktır ve bu hakların liberal demokratik ilkelerle ilişkisi nedir; ulusal azınlıklar, göçmen gruplar, izolasyonist etno-dini gruplar gibi farklı türdeki kültürel toplulukların taleplerine liberal demokrasiler nasıl cevap vermelidir gibi sorunlar etrafında dönmektedir. 1989 öncesi dönemde ise çokkültürcülük daha çok komüniteryan yani toplulukçu yaklaşımlar tarafından ileri sürülmekteydi. Kymlicka'ya göre ulus-devlete karşı verilen yanıtların liberal ya da muhafazakar olmasına göre bir çokkültürcülük yaklaşımı belirlenir. Muhafazakar bir yoruma sahip olan erken dönem çokkültürcülük, kültürel grupların tanınma ve varlığını sürdürmelerinin korunması amaçlarının sağlanması için grup haklarının benimsenmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Komüniteryanlara göre birey içinde yaşadığı toplumun ve kültürün bir ürünüdür. Topluluğun çıkarları bireylerin çıkarlarından önce gelir (Kymlicka, 2002: 337). Bireyin özerkliğinin

sağlanması ve bir topluluğun ortak kültürünün korunması arasındaki denge iyi kurulmalıdır. Bunu sağlayacak olan da grup haklarıdır.

Son olarak çokkültürcülüğü kültürel çeşitlilik gerçekliğine verilen standart tepki olarak tanımlayan Parekh ise çokkültürcülük tartışmalarının tarihsel seyrini tarih içerisinde kültürel çeşitliliğe verilen tepkiler üzerinden anlatır. Parekh, kültürel çeşitliliğe ilişkin görüşleri ahlaki monizm, çoğulculuk biçimleri, çeşitliliğe çağdaş tepkiler şeklinde tarihsel bir sıralama aktarmıştır. Ahlaki monizm, belirli bir hayat tarzını mutlak iyi ve doğru olarak tanımlar ve bunun evrenselliğine inanan bir görüştür. Parekh'e göre Antik Yunan, Hıristiyanlık, liberalizm ve Marksizm monist geleneklerdir. "Bunların ve diğer grupların, genellikle insan eşitliği ve evrensel sevgi adına alternatif yaşam biçimlerine karşı kullanılan şiddeti haklı çıkarmak veya buna göz yummakta gösterdikleri rahatlık bizi monizmin her türüne karşı uyarmış olmalıdır." şeklindeki görüşü farklı yaşam biçimlerinin varlığının kendinde bir değere sahip olduğu yönündeki fikrinden kaynaklanmaktadır (Parekh, 2002: 64).

Parekh çoğulculuk biçimleri başlığı altında çoğulculuğun ilk felsefi temellerini atan Vico, Montesquieu ve Herder gibi 18. yüzyıl düşünürlerinin görüşlerine yer vermiştir. Bu yazarlar "kültürel çoğulculuğun kaçınılmaz, bazen de arzu edilir olduğunu" ve insanı tanımlarken kültürün önemli olduğunu düşünmüşlerdir (Parekh, 2002: 65). Ancak yine bu üç yazar kültürü durağan ve iç çeşitliliği olmayan bir bütün olarak gördüler. Kültürü ve toplumu homojen birer bütün olarak tasavvur ettikleri için kültüre muhafazakar bir tutumla yaklaşmışlar ve en ufak değişikliklere bile oldukça dikkatli olunması gerektiğine inanmışlardır. Kültürleri kapalı dünyalar olarak görmüşlerdir ve bu görüş onları nasıl yargılayacağımız tartışmalarını çözümsüz hale getirecektir (Parekh, 2002: 101). Monizmin çoğulcu eleştirmenleri ya kültürlerin insanları tamamen belirlediklerini düşündüler ya da kültürü insanların onunla iletişime geçtiği durağan ve ayrı bir varlık olarak gördüler (Parekh, 2002: 103). Bu şekilde monizmin veya göreceliğin hatalarına düşmeleri olasıdır ve Parekh'e göre "bir kültürel çeşitlilik kuramcısını bekleyen görev bu ve benzeri hatalara düşmeden kültürün önemi, gücü ve tutarlılığını açıklamaktır (2002: 101).

Çeşitliliğe çağdaş tepkiler başlığında ise ahlaki ve kültürel çeşitlilik konularıyla ilgili üç liberal düşünüre yer verir: John Rawls, Joseph Raz ve Will Kymlicka. Parekh Rawls'un liberal çokkültürcü yaklaşımı benimseyen Raz ve Kymlicka'dan daha fazla ahlaki çeşitliliğe hoşgörülü olduğunu düşünmektedir (Parekh, 2002: 114). Rawls'un politik liberalizmi ulusal azınlıklar, göçmenler gibi farklı kültürel grupları ve amaçlarını pek dikkate almaz (Parekh, 2002: 115). Parekh'e göre Rawls'un liberal demokratik toplumlar için öne sürdüğü adalet ilkeleri ve politik sistem hakkındaki görüşleri aslında onun bu toplumları az çok homojen gördüğünü göstermektedir. Raz ve Kymlicka'nın çokkültürcülük görüşleri birbirine yakındır. Parekh'e göre Kymlicka liberal bir milliyetçidir. Çünkü kültürel topluluğu ulusal toplulukla aynı görür ve toplulukları ulusal olan, olmayan ve etnik olarak ayırır. Yine ona göre Raz kültürel çeşitliliğe karşı Kymlicka'dan daha hoşgörülür. Ancak ikisinin de kültürel çeşitliliğe için öne sürdükleri savlar yeterli değildir, Parekh bu savların ancak kültürün değerini ortaya koyabilecek nitelikte olduğunu düşünmektedir. İki düşünür tarafından da farklı yaşam biçimlerine saygı gösterme herkesin kendi iyisine göre bir yaşam biçimini benimsediği şeklindeki liberal varsayımdan yola çıkılarak açıklanmaktadır. Parekh, kimi insanların da yaşamlarını akıntıya bırakmak gibi bir "iyi" amacı gütmeden de yaşayabildiklerini dolayısıyla bunun herkes için geçerli bir amaç olmadığını düşünmektedir. Kültürel çeşitliliğe ve farklı yaşam biçimlerine saygı azınlıkların tanınma taleplerinin karşılanması için yeterli bir temel değildir; kültürel çeşitliliğin yalnızca kültürel gruplar için değil, tüm toplum için yararlı olduğunun gösterilmesi gerekir. Parekh'e göre Kymlicka ve Raz bu konuda başarısız olmuşlardır.

Kymlicka da çokkültürcülüğün gelişimini üç aşamada ele almıştır. İlk olarak 1989 öncesi çokkültürcülük daha çok komüniteryan bir bakış açısından savunuluyordu. Bu yaklaşıma göre topluluk çıkarları bireylerin çıkarlarına indirgenemez. Toplulukların kendi varlığını sürdürme amaçları bireyin özerkliğinden önce gelir. Bir ulusal kültür ya da çoğunluk kültürü altında yaşayan etno-kültürel azınlıkların korunması risk altında olduklarından dolayı özel bir öneme sahiptir. Bireyleri yaşadıkları toplumun birer ürünü olarak gördüklerinden liberalizmin ahlaki bireycilik ve bireysel özerklik ilkelerine bağlılığını reddetmişlerdir. Bu anlayışa sahip çokkültürcülük savunucuları toplulukların varlığını sürdürmesi ve toplu yaşam

tarzlarının korunması için azınlık haklarının felsefi temellerini ilk olarak ortaya koymuşlardır. Charles Taylor ve Michael Sandel gibi ikinci dalga liberal-kömüniteryanlar ise bireyin özerkliği, bireycilik gibi ilkelerin liberal toplumlar için geçerli olduğunu kabul edip alt kültürel gruplar için geçerli olamayabileceğini ileri sürmüşlerdir.

Kymlicka'ya göre ikinci aşamada ise çokkültürcülük liberal düşünürler tarafından savunulmaya başlamıştır. Will Kymlicka, Joseph Raz, David Miller, Yael Tamir, Jeff Spinner gibi isimler azınlık haklarını temel liberal demokratik ilkelerin gerçekleşebilmesi için gerekli görürler. Kymlicka Hutteriteler, Amişler gibi modern yaşamdan ve toplumdan kendilerini izole etmek isteyen grupların korunmasının liberal demokratik ilkelerle uyumlu olup olmadığının tartışmaya açık olduğunu; ancak bunların dışındaki azınlık gruplarının çoğunluğunun liberal demokratik ilkelere karşı olmadığını düşünmektedir (2002: 338). Azınlıkların kendi dil, pratik ve kimliklerinin tanınması eşitlik ve özgürlük gibi liberal ilkelerin tamamlayıcısıdır. Kymlicka'nın "liberal kültürcüler" olarak adlandırdığı bu düşünürler kimlik ve kültüre ilişkin çıkarlarımızın ve kültürel üyeliklerin önemini kavrayarak azınlık haklarının tanınmasının meşru olduğunu ileri sürmüşlerdir (2002: 339).

Kymlicka bu iki farklı yaklaşımdan hareketle çokkültürcülüğün ilerici ve muhafazakar şeklinde iki yüzlü olduğunu dile getirmiştir (2002: 368). Çokkültürcülük bir yandan topluluk çıkarlarının korunması açısından liberalizmi tehlikeli bulan ve kültürel çeşitliliği bir topluluk içerisinde değil de geniş toplum içerisinde savunan bir görüş tarafından diğer yandan ötekileştirilmiş veya damgalanmış grupların liberal haklarının tanınması ve desteklenmesi gerektiğini savunan bir görüş tarafından savunulmaktadır. Kymlicka'ya göre bir devletin ulus-inşa etme süreci muhafazakar biçimde gerçekleştiyse çokkültürcülük anlayışı muhafazakar, liberal biçimde gerçekleştiyse de çokkültürcülük anlayışı liberaldir. Dolayısıyla Kymlicka için çokkültürcülük yalnızca ulus-inşa etme süreci ile anlaşılabilir.

Çokkültürcülüğün üçüncü aşaması da ulus-inşa etmeye yanıt olarak çokkültürcülüktür. Kymlicka'ya göre bu açıdan azınlık hakları ulus-inşa etmeye karşı azınlıkları koruma amacıyla savunulur. Kymlicka çatışmaların azaltılması amacıyla

dini açıdan devletin tarafsızlığını savunur. Ancak bu tarafsızlık anlayışı kültürlere karşı uygulanmamalıdır. Çünkü Kymlicka'ya göre toplumsal bir bütünleşme ve dayanışmanın sağlanması, kolay yönetebilme gibi amaçlarla Batılı liberal demokrasiler bir ulusal dil ve kültür benimseyerek azınlıklar için adaletsizliklere neden olabilmektedirler. Bu geniş ulusal kültür farklı herhangi bir dil, din, kültür, cinsiyet, cinsel yönelim veya ten rengine sahip bir kişinin ya da grubun o toplum içerisinde ötekileşmiş veya aşağı konumda hissetmesine neden olabilmektedir. Ayrıca bu durum söz konusu kişi ya da grupların toplum içerisindeki sosyal ve/veya ekonomik statüsünü etkileyebilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

FARKLI ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK YAKLAŞIMLARI VE ELEŞTİRİLERİ

Çokkültürcülük genel olarak komüniteryan, liberal veya post-kolonyal çerçevede savunulmaktadır. Kymlicka'ya göre 1989 öncesi çokkültürcülük komüniteryanlar ve liberaller arasında geçen tartışmaları kapsamaktaydı. Bu tartışmalardan biri çokkültürcülüğün neyi amaçladığı ile ilgiliydi. Yani çokkültürcülüğün amacı yalnızca toplulukların kendi varlığını sürdürme taleplerini karşılamak mı yoksa liberal hak ve özgürlüklerin gerçekleşmesini desteklemek miydi? Farklı çerçevelerde ele alınsa da literatürde çokkültürcülüğün daha çok liberal düşünürler tarafından tartışıldığı görülmektedir. Çünkü çokkültürcülük en başından itibaren daha çok çokkültürlü liberal Batı demokrasilerinde görülen mevcut sorun ve taleplere bir yanıt olarak geliştirilmiştir. Komüniteryan ya da liberal çokkültürcülük savucunularının ürettiği çözümler de bu liberal demokratik anlayışın dışına çıkmamıştır.

Çokkültürcülüğün söz konusu liberal boyutuna dikkat çeken ve karşı çıkan post-kolonyal yaklaşımlar da vardır. Bu yaklaşıma sahip düşünürler liberalizmin ideolojik ve kültürel yapısına ve farklı kültürleri tanıma noktasında bir üst kültür haline gelebileceğine dikkat çekmektedirler. Dolayısıyla liberal olmayan birey ya da topluluklar için bu yaklaşıma sahip bir çokkültürcülük anlayışı pek bir anlam ifade etmeyebilir. Örneğin Parekh, çağdaş Batı toplumunu liberal olarak nitelendirmenin onu homojenize etme ve aşırı basitleştirme olduğunu düşünmektedir (2002: 145). Çünkü ona göre Batılı bir toplum liberal olmayan farklı birey ve toplulukları barındırdığı gibi liberaller de hayatın her alanında liberal değillerdir. Aynı zamanda liberal öncüllerle Batılı olmayan toplumlar için böyle bir çokkültürcülük anlayışını dayatmanın meşru bir gerekçesi olamaz. İnsanlar hem evrensel ortak yanlara hem de kültürel farklılıklara sahiptir. Çokkültürcülük liberal değerlerle örülü bir şekilde önerildiğinde farklı kültürel topluluklar bu değerleri kabul etmeyebilir. Onun yerine çokkültürcü yaklaşım her toplum için diyalog ve uzlaşmalar sonucu belirlenmelidir.

Genel hatlarıyla çokkültürcülük liberal, komüniteryan ve post-kolonyal çerçevede ele alındıktan sonra çokkültürcülüğün sonuna gelindiği tartışmalarına ve feminist, eşitlikçi, milliyetçi, liberal gibi farklı görüşlerin çokkültürcülüğe getirdiği eleştirilere değinilecektir.

I. KOMÜNİTERYAN ÇERÇEVEDE ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK

Komüniteryan çokkültürcülerin başında gelen isimlerden biri Charles Taylor'dır. Taylor çokkültürcülüğü tanınma kavramı üzerinden ele almıştır. Kimlik, tanınma gibi kavramlar eski toplumlar için bizim bugün kullandığımız anlamda bir şey ifade etmiyordu. Dolayısıyla bir kimliğin tanınmaması veya yanlış tanınması bir problem olarak görülmüyordu (Taylor, 2005: 49). Çünkü eski toplumlarda bireylerin kimlikleri toplumsal konumlarına göre belirleniyordu ve bu toplumsal konumlar katı ve hiyerarşiye dayalıydı. Rousseau, Herder gibi filozofların dile getirdiği tüm insanların özgür ve eşit bireyler oldukları düşünceleri modern devletlerin kuruluş felsefelerine etki ederek eski hiyerarşik toplum modellerinin çökmesini beraberinde getirdi. Eşit vatandaşlık fikri, farklı kimliklerin varlığını göz ardı etmeye zorunlu olarak neden olmasa da buna engel olacak bir mekanizmaya sahip olmadığı anlaşıldı. Bir toplum içerisinde yaşayan bu kimlikler demokratik yönetimler içerisinde temsil edilemediklerini veya yanlış temsil edildiklerini düşündüler veya düşünmektedirler. Bu durum hem demokrasinin hem de eşitlik, özgürlük ve adalet gibi ilkelerin düzgün bir şekilde işlemesi açısından büyük bir problemdir.

Taylor eşitlik, özgürlük ve adalet anlayışının temelinde eşit haysiyet fikri olmasına eleştirel bir gözle bakmıştır. Eşit haysiyet politikası eşit vatandaşlık, ayrım gözetmeme ilkesi, herkese eşit muamele gibi unsurları içermektedir. Ancak bu görüş farklılıkların tanınmasını ve bu farklılıkların taleplerinin gerçekleşmesini olanaksız kılmaktadır. Taylor'a göre eşit haysiyet politikası farklılıkları görmezden gelen ve toplumu homojen bir yapı olarak gören hegemonyacı bir bakış açısına sahiptir. Taylor bunun yerine "eşit değer ön varsayımı" ve bireyleri birbirinden ayıran özelliklere göre farklı muamele görüşlerini benimsemiştir. Bir toplumda farklı kültürlerin eşit değere sahip olduğunu söylemek o kültürleri aşağı bir konuma koyabilmektedir. Bununla

birlikte eşit değere sahip olmadığı gibi bir önyargı da kabul edilemezdir. Taylor eşit değer ön varsayımını önermektedir. Bu ön varsayım ne eşit değerlerin tanınması şeklinde gerçekçi olmayan hegemonyacı bir taleple ne de dar etnik merkezli ölçütlerle gerçekleşmelidir (Taylor, 2005: 79). Taylor'a göre bir kültürü saygıya değer olduğu varsayımıyla incelemeye başlamak gerekir; ancak bu incelemenin ölçütlerinin ne olduğu detaylandırılmamıştır.

Sennett, tanınma ve saygının gerçekleşmesini engelleyen eşitsizlikler içerisinde yaşadığımız bir dünyada bu durumun oluşturduğu olumsuz koşulları aşabilmemizin yolunu iki ilkenin sağlayacağını dile getirmiştir. Bunlar, bireylerin sahip oldukları yeteneklere ayrıcalık tanımak yerine farklılaşan pratik başarılara değer vermek ve bireylerin özerkliği kabul etmektir (Sennett, 2014: 273). Bir yeteneğe sahip olmak o kişinin diğerlerinden üstün olduğu algısı yaratabilir ve yeteneğe dayalı kariyerler "eşitsizliği onurlandırmanın bir yoludur" (Sennett, 2014: 108). Sennett'e göre, farklılaşan pratik başarılara değer vermek demek sonuç odaklı olmaktır ve yetenekte olduğu gibi ihtimalleri içerisinde barındırmaz.

Farklı pratik başarılar kendine saygıyı doğurur. Sennett'e göre, saygı karşılıklılık içerir ve birinin kendisine saygı gösterilmesini talep edebilmesi için karşı tarafa saygı duyması gerekir. Toplumsal ilişkilerimiz ve benliğimiz için en önemli unsurlardan biri olan saygının içerdiği karşılıklılığı anlatan en iyi kavram "tanıma"dır (Sennett, 2014: 68). Fichte tanımayı yabancıların, kendini yabancı hissedenlerin ve göçmenlerin ihtiyaçlarına saygının nasıl yasalaştığı ile ele almıştır; Rawls, tanımayı eşit olmayanların ihtiyaçlarına saygı duyma ve Habermas ise çıkarları farklı olanların görüşlerine saygı duyma anlamında kullanmışlardır (Sennett, 2014: 68). Sennett bu tanımların bir de karşılıklılığı içermesi gerektiğini söyler.

Bir diğer gerçekleşmesi gereken ilke olan özerklik bir özdeşleşme ve farklılaşma sürecidir. Bu özerklik Locke'ta olduğu gibi diğerlerinden ayırma kapasitesinden ziyade insanlar arasında ilişki kurar (Sennett, 2014: 134). Bu tür bir özerklik diğerlerini algılamayı sağlar ve özerklik de saygı gibi karşılıklılık içerir. Ben, "öteki"nden farklı olduğu gibi öteki de "ben"den farklıdır ve farklı olanların birbirini anlamama ihtimali vardır. Bu özerklik anlayışına göre, ötekini anlamasak da onun

özerkliğini kabul etmeliyiz. Sennett'e göre, "liberalizmin entelektüel dramı, kısmen özerkliğin bu kabulünün rasyonel karara olan inançla çatışmasında yatar" (2014: 136). Her zaman rızanın en koşulu rasyonel karar olmamalıdır; akla uygun olup olmadığını bilemediğimiz durumlarda güven ve inanma devreye girer ve karşı tarafın özerkliği kabul edilir. Bu böyle olmadığı takdirde yöneticiler kamu yararını gerekçe göstererek hareket edemezlerdi.

Farklı kültürlere farklı muamele ya da farklılık politikası, farklı kültürleri ve onların: taleplerini tanıyarak farklı kültürel gruplar birbirinden farklı ortak bir amaca ve yaşam tarzlarına sahiptir. Walzer'a göre liberal ulus-devletlerin çoğu bu konularda tarafsız değildir ve ulusal kültürlerinin sürdürülmesi ile ilgilenmektedir (Walzer, 2005: 107). Ancak Taylor, Kanada örneğinden hareketle, devletin belirli bir ulusal kültürü benimsememesi gerektiğini; ancak kendi kültürlerini korumayı amaç edinen grupların taleplerini yerine getirmesi gerektiğini düşünmektedir. Kültürünü sürdürmek gibi ortak bir amaca sahip bir kültürel grup özerklik talep ettiğinde bu talep kabul edilmelidir. Örneğin özerkliğe sahip olan Quebec kendi dilleriyle ilgili bir dizi yasayı parlamentodan geçirmiştir. Bunlardan biri, "çocuklarını İngilizce eğitim veren okullara kimlerin gönderebileceklerini düzenler (Fransızca konuşanlar ya da göçmenler gönderemezler)"; bir başka yasa elliden fazla kişi çalıştıran şirketlerde kullanılacak dilin Fransızca olmasını zorunlu kılar; üçüncü bir yasa, ticari sözleşmelerin Fransızcadan başka herhangi bir dilde hazırlanmasını ve imzalanmasını yasaklar." (Taylor, 2005: 63).

Taylor, Kanada Anayasasının yorumlanmasında ülkenin farklı kesimlerinde farklılaşmaların ortaya çıkmasına neden olan bu tür düzenlemeler ile ilgili önemli bir tartışmaya açıklık getirmiştir. Ona göre Kanada'nın Quebec dışında kalan kesiminde bu tür ayrıcalık sağlayan yasalara karşı çıkılmasının sebebi özgürlük, eşitlik gibi temel hak ve özgürlüklere aykırı durumların gerçekleştiğinin düşünülmesidir. Taylor'a göre ortak amaçlar buna gerçekten de sebebiyet verebilir. Örneğin yukarıda değinilen yasalar Fransızca bilmeyen vatandaşların bir takım haklarını kullanmaya engeldir. Ortak amaçlara mı yoksa temel haklara mı öncelik verilmesi gerektiği noktasında ikincisini tercih edenler işlemsel liberalizm denilen bir tür liberal bakış açısına sahiptirler. Liberal çokkültürcülerin tercihi de temel haklara öncelik verilmesi

yönünde olacaktır. Çünkü birçok liberal düşünüre göre her birey kendi iyi yaşam idealini kendisi belirlemelidir ve bu ideal başka bir kurum tarafından dayatılmamalıdır. Taylor'a göre bu tür bir liberal görüş ortak amaçlara kuşkuyla baktığından dolayı farklılıkları içerisinde barındıramaz (2005: 69).

Bir toplum hem kendi içerisindeki hem farklı toplumlar arasındaki çeşitliliğe ve temel hak ve özgürlüklere karşı saygılı olmalıdır (Taylor, 2005: 68). Ancak bununla birlikte ortak amaçlar ve eşit muamele birbirinden net bir şekilde ayrılmalıdır ve bazı durumlarda öncelik ortak amaçlara verilebilir. Toplumlar giderek daha fazla ortak bir amacı olan kültürleri barındırma anlamında çokkültürlü hale gelmektedir ve bu nedenle farklı muamelelere sıcak bakmayan liberal görüşler uygulanabilirliklerini yitirebilirler (Taylor, 2005: 70). Kanada'da Quebec dışında kalan kesim Quebec'i ayrı bir toplum olarak görerek ortak amaçlarına saygı duyması gerektiğini ve Quebec de temel hakları düzenleyen Kanada Haklar Sözleşmesi'ne öncelik vererek kendi varlığını sürdüremeyeceğini gördü (Taylor, 2005: 69). Bu açıdan Taylor için Kanada örneğinin farklı ülkeler için iyi bir model olduğu söylenebilir.

Yönetimlerin hiçbir ahlaki, dini görüşü benimsememesini günümüzün en büyük problemi olarak gören isimlerden biri Michael Sandel'dır. Çünkü ona göre bu tarafsızlık anlayışı bireylerin yaşamlarını yönetme gücünü kaybetmesine ve aile, komşuluk ve ulus temellerinde toplumun ahlaki yapısının çökmesine neden olmaktadır (Sandel, 1998: 3). Sandel, kendi değer ve amaçlarını kendi seçen özgür ve bağımsız bireylere saygı duyan hükümetin genel bir haklar çerçevesi hazırladığı sistemi "prosedür cumhuriyetçiliği" olarak tanımlamaktadır. Prosedür cumhuriyetçiliğinde bireyler arasında eşitlik ve özgürlüğün sağlanması bireylerin kendi seçtiği ve takip ettiği amaçlar karşısında tarafsızlığın sağlanmasında aranır. Ancak Sandel'a göre bireyler bazı değer ve amaçları seçmezler; onların bulunduğu bir kültür, din, gelenek içerisine doğarak seçim yoluyla değil zorunlu olarak belli değer ve amaçlara sahip olurlar.

Çokkültürcülüğü cumhuriyetçi bir perspektifle ele alan Sandel, prosedür cumhuriyetçiliğinin aksine ahlaki veya vatandaşlıkla ilgili değerlerin kamusal politikalardan uzak tutulmaları sonucunda farklı gruplar veya sınıflar arasındaki

ayrımların derinleşeceğini savunur. Kamu kurumlarının "değer tarafsızlığı" kişisel ve vatandaşlıkla ilgili erdemlerin gelişmesine engel olacaktır. Farklı kimliklere sahip bireyleri bir araya getiren kurumlar olmadığı takdirde; farklı kültürlerden veya sınıflardan olan insanların birbirlerinden uzaklaşarak kendi yaşam alanlarına sıkışması ve birbirlerine karşı düşmanlık beslemeleri olası bir durumdur. Toplumsal dayanışmayı sağlamak adına devlet okulları, kütüphaneler, parklar, toplum merkezleri, kamusal ulaşım gibi farklı kültürlerden, farklı sınıflardan bireylerin bir araya geldikleri ortamlara ihtiyaç vardır (Sandel, 1998: 333).

Komüniteryan çokkültürcüler arasında yer alan Michael Walzer, tanınmanın nasıl sağlanacağı konusunda bu perspektifte önemli bir açılım yapmıştır. Farklılıkların bastırılması kendine saygının ve karşılıklı saygının sağlanmasına engel olmanın yanında toplumsal barış için de bir tehdittir. Bir grubun başka bir grubu aşağılamasına ya da küçük görmesine karşı çıkma kimlik siyasetinin başta gelen amaçlarından biridir. Hem sözsel hem davranışsal boyutlarda gerçekleşen farklı kimlikleri aşağılamanın üretilen bir politikayla tamamen ortadan kaldırılması pek mümkün değildir. Ancak onur ve güven içerisinde herkesin yaşayabilmesi için farklılıkları görmezden gelme yerine; onların bir kimlik politikası ile eşit düzeyde tanınması çağdaş çokkültürcülerin talebidir. Fakat Walzer'a göre çokkültürcülüğün somut bir başarı elde edebilmesi çıkar siyaseti ile mümkündür (1998: 97).

Walzer kültürel grupların toplum içerisinde saygınlık sahibi olmasını sağlayacak şartları şu şekilde açıklamıştır: Güçlü bir içten örgütlenmiş bir yaşam ve yasal ve siyasi koruma. Walzer bu modeli "et ve patatesler çokkültürcülüğü" olarak adlandırmıştır. Bu koşulları sağlayan bir gruba örnek olarak ABD'deki Yahudileri ele almıştır. Örgütlenmemiş durumdaki etnik ya da dini grupların çokkültürcü bir politikadan yararlanabilmeleri mümkün değildir. Walzer'a göre etnik ya da ırksal grupların örgütsel tarihleri ana akım dinler ile karşılaştırılabilir düzeyde olmaması nedeniyle bunu başarması çok daha zordur (1998: 93).

Kültürün yasalar ile korunması (örneğin ayrımcılık karşıtı yasalar) ve yeniden üretimi için "toplumsal bir alan ve kurumsal ortamlar" gereklidir (Walzer, 1998: 93). Toplumsal alan devlet tarafından fonlanmaya ihtiyaç duyar ve okullar, anaokulları,

huzurevleri, ibadethaneler, müzeler ve tarihsel toplumlar, aile hizmetleri, hastaneler, mezarlıklar gibi kurumlar dizisini kapsar (Walzer, 1998: 93). Walzer'ın "et ve patatesler" dediği şeyler bunlardır. Bu kurumların işlevi yalnızca bir kültürel grubun ihtiyaçlarını karşılamak değildir; bu kurumlar dayanışma ve sosyalleşme gibi durumların yaşandığı mekanlardır ve kültürün varlığını sürdürmesine yardımcı olur. ABD'de kültürel grupların aşağı yukarı eşit bir şekilde bu kurumlar için kamusal kaynaklardan yararlanmaları hala istenilen düzeyde değildir ve aktivistler bunun için mücadele etmektedirler. Bunun yanında vatandaşlar için din-devlet ayrımına rağmen kamusal fonlardan yararlanma hakları (eğitim alanı dışında) daha az tartışmalı durumdadır (Walzer, 1998: 94).

Walzer'a göre devlet yardımlarının yanında söz konusu kurumsal alana en büyük yardım gönüllü kuruluşlardan elde edilmelidir. Sivil toplumun geliştiği bir yerde farklı kültürel grupların kendi iyilerini sürdürmek adına yürüttüğü faaliyetler ve elde ettikleri kazanımlar diğer grupların yürüttüğü lobicilik faaliyetlerden farklı bir şey değildir. Dolayısıyla kültürel gruplar güçlü bir örgütsel yapıya sahip olarak demokratik arenada yürüttükleri mücadeleler sonucu elde ettikleri yasal ve siyasi korumalar ile tanınmalarını gerçekleştireceklerdir. Bu gerçekleşmediği sürece söz konusu gruplar tanınma için kimlik siyasetine bağlılığını sürdürecek ve haklarını demokratik alanın dışında arayabileceklerdir. Walzer bunun yerine kültürel grupların başarısı için demokratik koalisyonları ve devlet desteğini gerekli görür (1998: 97). Walzer'a göre demokratik bir toplum içerisinde yaşayanlar sınır dışı edilme tehdidine sahipse oradaki demokrasi hasar görmüştür. Bir toplumda vatandaşlar arasındaki ilişkiler eşitlik temelinde olmalıdır. Örneğin göçmenler vatandaşlık hakkı elde edemese de bir ülkede yaşıyor ve çalışıyorlar diye tanınmış durumda değillerdir (Walzer, 1983: 59).

Bauböck, kültürel tanıma kavramını liberal demokrasinin kültürel farklılığa, kültürel üyeliklerin değeri nedeniyle, saygı duyma zorunluluğunda olması fikri olarak ifade etmiştir (1996: 205-206). Bauböck, Taylor'ın açtığı yoldan kültürel tanımayı beş farklı unsuru içerecek şekilde ele almıştır. Bunlardan ilki kültürel farklılıklardır. Bauböck, insanları dini, felsefi ya da biyolojik temellerde yalnızca aynı, ortak özelliklere sahip varlıklar olarak tanımaya karşı çıkarak insanın kültürel boyutuna

dikkat çeker. Bu kültürel boyutu kabul etme insanlar arasında farklılıkları tanımanın gerekliliklerinden biridir.

İkinci olarak Bauböck, Walzer'ın aksine kültürü zorunluluktan çok bir bağlam ve seçimin nesnesi olarak görür. Liberal normatif teori bireylerin kendi amaçlarını ve iyi anlayışlarını seçmeye yetkin özerk ahlaki temsilciler olduğunu ileri sürmesinden dolayı genellikle bireylerin kültürel gömülülüklerini görmez (Bauböck, 1996: 205). Bauböck'e göre bireyler kültürün içine doğarlar ve çoğunlukla ailelerinden ve okuldan öğrendikleri kültürü devam ettirirler. Ancak bazen içsel olarak onayladıkları kültürün bazı uygulamalarına veya geleneklerine karşı çıkabilirler. Ek olarak farklı bir kültürün üyesi olmayı tercih edebilirler (bir azınlık kültürüne üye olma gibi) veya kendilerini aynı anda iki farklı kültüre ait hissedebilirler (ebeveynleri farklı kültüre ait çocuklar gibi). Bauböck'e göre geçmişte ve bugün birçok toplum farklı kültürel grupları bir arada bulundurma anlamında çokkültürlüdür ve çokkültürlülük kültürel değişimin kaynağı haline gelmiştir. Bunun nedeni ise liberal ekonomi ve liberalizmin bireylerin alternatif kültürel uygulamaları ve üyelikleri seçme kapasitesini tanıması ile oluşan toplumsal hareketliliktir (Bauböck, 1996: 209-210).

Üçüncü olarak Bauböck, kültür içi tanımanın önemine değinmiştir. Azınlık durumundaki bir kültürel grup içerisinde veya çoğunluk kültürü içerisinde o kültüre üyeliği tanıma, kültürün korunması açısından önemli görülür. Bauböck, kültür içi tanımanın bireylerin özgürlük ve eşitlik gibi temel haklarını ihlal etmemesi için kültürel veya dini geleneklerin iç eleştiriye ve değişime açık olması gerektiğini düşünmektedir. Kültürel tanımanın dördüncü unsuru üçüncüsünü tamamlayacak olan kültürlerarası tanımadır. Farklı kültürel grupların üyeleri birbirlerinin farklılıklarına saygı duymak ve kültürel üyeliklerine değer vermek zorundadır (Bauböck, 1996: 211). Kültürel tanıma talebi tüm farklı gruplardan ayrı ayrı gelir ve liberaller liberal kültüre katkıda bulunmayacak durumdaki kültürler de dahil tüm kültürel üyelikleri tanımalıdır. Çünkü tanımamaları için yeterli bir sebepleri yoktur. Liberal toplumlarda kültürel grupların kültürel farklılıklarına saygı duyulmasını ve bu grupların üyelerinin eşit statüde kabul edilmesini içeren tanıma talepleri haklar olarak ileri sürülür (Bauböck, 1996: 212). Tüm kültürel grup üyelerinin eşit statüde olması demek kültürel

bir hakimiyetin olmaması demektir. Dolayısıyla eşit vatandaşlık anlayışının sarsılmaması için kültürel tanıma karşılıklı olmalıdır.

Bauböck'e göre kültür içi da kültürlerarası tanıma da bir sözleşme şeklinde değil, söylem düzeyinde gerçekleşmelidir. Çünkü bir kültürün kültürel değişime ve eleştirilere açık olması bu şekilde sağlanabilir. Bununla birlikte, yazılı bir anlaşma ile karşılıklı tanımanın sağlanması için tartışmalı kültürel uygulamalar devre dışı bırakılmalıdır. İnsan ve vatandaşlık haklarını ihlal eden uygulamalara karşı devlet bireyleri güvence altına almalıdır. Bunun dışında özerklik, bir dilin tanınması, hatta olağanüstü durumlarda ayrılma çatışmaları çözmek için başvurulabilecek durumlardır. Bauböck'e göre kültürel tanıma liberal demokratik devletin ortak bir vatandaşı olmanın değerini bir kültürel gruba üye olmanın değerine karşı dengelemeyi gerektirir (1996: 213).

Kültürel tanımanın son unsuru politik tanımadır. İlk dört unsur daha çok ahlaki bir zorunluluk olarak kültürel tanımayı ifade ederken politik tanıma kültürel tanımanın hak olarak yasal sistemde gerçekleşmesini ifade eder. Bauböck, Kymlicka gibi kültürel hakların bireylerin özgürlük ve eşitliğini desteklediğini ve dolayısıyla liberal devletlerin toplu kültürel hakları dışlamaması gerektiğini düşünür.

II. LİBERAL ÇERÇEVEDE ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK

Liberal çokkültürcü düşünürler arasındaki en başta gelen isim Will Kymlicka'dır. Kymlicka'nın temel meselelerinden biri toplulukçu bir tona sahip olduğu düşünülen çokkültürcülüğün nasıl liberal teori içerisinde yer alabileceği ve alması gerektiğidir. Bunu açıklayabilmek için öncelikle çokkültürcülüğün amacının ne olduğunu ortaya koymak gerekir. Eğer amaç bir kültürel grubun tanınması ve sahip oldukları kültürün korunması ise bu amaç uğruna bireylerin özgürlüğünün ve özerkliğinin kısıtlanması söz konusu olabilir. Nitekim komüniteryan çokkültürcüler için bireyler bir kültürün içine doğarlar ve genellikle o kültürün doğal üyesi olurlar; değiştirme hakları olsa da bunu çok nadir kullanırlar. Bireylerin kültürel üyeliklerini özgür iradeleriyle seçmediği bir toplulukta, azınlık kültürünün varlığını sürdürmesi adına alınacak önlemlerin kabul edilmesi bireysel özgürlük ve özerklik açısından problemli olabilir. Ancak amaç bireylerin özgürlüğünün ve özerkliğinin geliştirilmesi

ise bireylerin özgür iradeleri ile üye oldukları kültürün büyük topluma karşı korunması ve tanınması kabul edilmesi gereken bir taleptir. Kymlicka'ya göre liberal çokkültürcülüğün diğer çokkültürcülük anlayışlarından ayrıldığı nokta tamda burasıdır.

Kymlicka'nın öne sürdüğü çokkültürcülük teorisi için iki önemli mesele vardır: Birincisi, en temel ilkesi eşit ve özgür yurttaşlık olan liberal demokrasi geleneği içerisinde, belli gruplara farklı hak ve statüler tanımanın nedenini ve nasıl gerçekleşeceğini ortaya koymak; ikincisi ise, grup farklılıklarına dayalı hak ve statülerin neler olabileceğini belirlemektir. Dünyanın birçok yerinde göçmenler, yerli halklar gibi farklı kültürel azınlıklar yasal ayrımcılık, toplumsal önyargılar, ilgisizlik gibi baskılara maruz kalmışlardır ve kalmaktadırlar (Kymlicka, 2015: 17). Bu grupların sahip oldukları kimlikler kalıcıdır ve bu kimlikleri tanımamak ve taleplerini görmezden gelmek çoğu zaman barışçıl bir ortamdan çok çatışmaların olduğu bir ortamın oluşmasına sebep olur (Gurr, 2000: 164). Kymlicka'ya göre çokkültürcülük bu sorunları çözmek için kesin bir formül sunmaz; ancak onun yerine azınlık haklarına ilişkin belli kavram ve ilkeleri ortaya koyan bir rehber olabilir.

Young'ın "farklılaştırılmış vatandaşlık" olarak dile getirdiği farklı gruplara özel hak ve statüler fikri, bazı liberaller için bireyi kendi yaşam tarzını ve kimliğini belirleme yetisine sahip olarak görmekten ziyade grup kimliklerinin ve amaçlarının taşıyıcısı olarak görmek anlamında toplulukçu ve komüniteryan bir bakış açısına sahiptir (Kymlicka, 2015: 78). Kymlicka bu durumu bir etno-kültürel grubun talep ettiği iki tür hak tanımı ile aşmayı amaçlamaktadır. Birincisi grubun kendi içerisindeki muhalefeti bastırarak varlıklarını korumayı amaçlayan "iç kısıtlamalar", ikincisi grubun çoğunluk kültürünün müdahalelerine karşı korunmayı amaçlayan "dış korumalar"dır (Kymlicka, 2015: 79). Kymlicka'ya göre birinci tür azınlık haklarına tüm liberaller fazlasıyla kuşkulu bakar. Ancak ikinci tür azınlık hakları yani dış korumalar, bireylerin özgürlüğünün ve eşitlenmesi adına tüm liberallerin kabul edebileceği türden haklardır.

Kymlicka iç kısıtlamalar liberal hakları ve demokratik kurumları destekleyen kısıtlamaları kapsamaz. Örneğin bu açıdan oy kullanma, vergi ödeme, askerlik,

topluluk hizmetleri gibi özgürlükleri kısıtlayan yaptırımlar iç kısıtlamalar olarak değerlendirilemez. İç kısıtlamalar grup üyelerinin temel hak ve özgürlüklerini kısıtlayan uygulamalardır. Örneğin bir kültürel gelenek olduğu ileri sürülerek kadınların çalışmasını yasaklama ya da üyeleri bazı dini ritüelleri uygulamaya zorlama gibi kararlar temel insan haklarını ihlal eder ve Kymlicka'nın iç kısıtlamalar ile kastettiği bu tür örneklerdir.

Kymlicka'ya göre çokkültürlü bir toplum ya çokulusludur ya çoketniklidir ya da her ikisine birden sahiptir. O çoketnikli ve çokuluslu ayrımını önemser ve hangi tür azınlığın hangi tür hak talepleri olabileceğini bu ayrım üzerinden belirler. Kymlicka'ya göre ulus belli bir toprak parçası üzerinde ortak bir dile, kültüre, tarihe ve kurumsallaşmış bir yaşama sahip cemaat demektir (2015: 41). Birden fazla ulusal grubu barındıran devlet çokulusludur. Kültürel çoğulculuğun bir başka kaynağı farklı kültürlerden göç eden kişi ve ailelerden oluşur ve Kymlicka göçmenleri barındıran toplumları çoketnikli olarak nitelendirir. Kymlicka'ya göre bu ulusal ve etnik grupların dış korumalar olarak talep edebilecekleri üç tür hak vardır (2015: 34-35):

- Özerklik hakları (Merkezi yönetimden ulusal azınlıklara güçlerin devredilmesi);
- Çoketniklilik hakları (Farklı etnik veya dinsel gruplar için mali destek ve yasal korumalar) ve;
- Özel temsil hakları (Hem etnik hem de ulusal azınlıklar için merkezi yönetim içerisinde ayrılmış mevkiler).

Kymlicka'nın azınlık haklarını neden bu şekilde sınıflandırdığı ve bu hakların ne anlama geldiği uygulamadaki örnekleriyle birlikte tezin üçüncü bölümünde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bir başka liberal çokkültürcü olan Raz'ın çokkültürcü önlemler için verdiği somut örnekler arasında şunlar vardır: Gençlerin eğitimi, eğer aileler çok istekliyse, tüm kültürlerin tarih ve geleneklerinin öğretilmesi şartıyla kendi kültürlerine uygun olmalıdır; dini kurumlar, gönüllü kuruluşlar, kütüphaneler, müzeler gibi tüm özerk kültürel kurumlar kamusal destek almalılardır; parklar, meydanlar, caddeler gibi kamusal alanlar ve televizyon gibi kitle iletişim araçları tüm kültürlere uyum sağlamalıdır (Raz, 1998: 198-199). Ancak bu önlemler farklı koşullara göre,

uygulanacağı topluma göre değişkenlik gösterir. Dolayısıyla haklar açısından çokkültürcülük evrensellik ile özgülcülüğün bir birleşimini gerektirir.

Joseph Raz çokkültürcülüğün hem ahlaki olarak hem de politika olarak neden benimsenmesi gerektiğini ona getirilen itirazlarla beraber ele almıştır. Bu itirazlardan biri, "Bir politik toplumu bir arada tutan bağ olarak ortak milliyetin yerine ne geçebilir?" şeklinde politik bir itiraz; diğeri ise "Neden çokkültürcülük?" şeklinde ahlaki bir itirazdır (Raz, 1998: 196). Raz'a göre çokkültürcülük kültürel, etnik ve dini gruplar üzerinde uzun yıllardır var olan baskıların sorumlusu olan milliyetçiliğin oluşturduğu hasarları düzeltmek için ortaya çıkmış modern siyasal düşüncelerin bir koludur. Çünkü tek ulus tek devlet anlayışı o devlet içerisindeki farklı kültürel grupların refahını geliştirme ve kimliklerini destekleme açısından yetersiz kalmıştır. Çokkültürcülük bu boşluğu doldurmak adına farklı kimliklerin tanınmasına ilişkin yeni bir hassasiyet ve farkındalık oluşturur.

Raz' göre toplumu bir arada tuttuğu düşünülen ortak milliyet anlayışı üzerinden toplumun çoğunluk ve azınlıklardan oluştuğunu düşünmek yerine toplumu kültürel grupların bir çoğulluğu olarak düşünmek gerekir. Kültürel grupların çoğulluğu olarak düşünülen bir toplumda bireyleri ve grupları bir arada tutacak olan bağ ortak milliyet değil, bireylerin paylaşma istekliliğidir. Bir siyasi topumu bir arada tutmak için ortak bağa ihtiyaç vardır; çünkü başka türlü siyasi otorite yeniden dağıtıcı politikaları yürütemez. Bireyler ortak bir bağ olmadığı sürece vergi verme, yasalara itaat etme gibi sorumluluklarını yerine getirmez. Raz, bu ortak bağın, yani paylaşma istekliliğinin nasıl sağlanacağını ortak bir kültürü paylaşma ile açıklar. Ancak ortak bir kültür, ortak bir dil, din, ırk ya da etnik köken değildir. Ekonomik sistemin iyi işleyebilmesi için belli becerilerin geliştirildiği bir eğitim gereklidir; demokratik sistem belli bir okur-yazarlık, bilgiye erişim ve siyasal meselelere ve süreçlere ilişkin fikir sahibi olmayı gerektirir; paylaşmaya isteklilik insanların başkalarının deneyimlerine, isteklerine ve endişelerine empati duyma ve anlayış gösterme becerisine sahip olmasını gerektirir (Raz, 1998: 202-203). Tüm bu faktörler ortak bir kültürü oluşturur. Ortak bir dil ortak kültürün oluşmasına yardımcı olur; ancak ortak kültür için şart değildir. Ayrıca bu faktörlerin dışında ekonomik eşitsizliklerin

sınırlandırılması da insanlar arasındaki anlayış ve saygının gelişmesini sağlama açısında gereklidir.

Ortak kültürü geliştirecek olan ülkenin genel ekonomik yaşamında kendini yeterli ölçüde ifade edebilme ve faaliyetlere katılabilmek için yeterli ölçüde fırsatlara erişim ilkesi ve ülkenin siyasal kültürüne etkili bir katılım için gerekli tutum ve becerilerin geliştirilmesi ilkesi tüm grupların üyelerine tanıması gereken zorunlu ilkelerdir (Raz, 1998: 199). Raz'a göre liberal çokkültürcülüğün kültürel gruplara hoşgörüsünün belli sınırları vardır ve bu onlardan biridir. Bunun dışında Raz'a göre liberal çokkültürcülük, bir kültürel grubun üyeleri üzerinde baskı kurması (Cinsiyetçilik, homofobiklik gibi); o gruba ait olmayanlara hoşgörüsüz olma hakkına sahip olması (Irkçılık gibi); kültürel grup tarafından üyelerin çıkma hakkının tanınmaması gibi durumlarda o kültürel gruba hoşgörüyle bakmayacaktır.

Yael Tamir ise çokkültürcülüğün kapsamı ile ilgili zayıf çokkültürcülük ve yoğun çokkültürcülük şeklinde kavramsallaştırdığı ikili bir ayrım yapar. İlki yalnızca liberal kültürler için; ikincisi ise hem liberal hem de liberal olmayan kültürler için bir çokkültürcülük anlayışı sunar (Tamir, 1996: 201). Tamir, iki anlayış tarzını da liberal bir toplum içerisinde inceler. Zayıf çokkültürcülük için Kanada'da yaşayan Fransızları örnek verir. Kanada'daki İngilizler ve Fransızlar aslında ortak liberal demokratik değerlere sahiptirler ve aralarındaki problem birbirlerinin kültürlerini anlamamaktan kaynaklanmaz. Aksine Tamir'e göre aralarındaki benzerlikler asimilasyonu ve birbirleri arasındaki hareketliliği kolaylaştırır. Dolayısıyla zayıf çokkültürcülükte asıl problem kültürel çıkarlara ilişkindir ve çözümü çıkar siyasetinin kültürlere özgü bir biçimini gerektirir. Çünkü her kültür belli toplumsal bağlılıklara sahiptir ve kamusal alanda kendi kültürlerinin, dillerinin ve geleneklerinin yer edinmesi için çaba gösterir (Tamir 1996: 201). Kültürel çıkarlar, kimliğin koruma altına alınmasına ilişkindir ve bir kültürel grup azınlık durumunda olduğunda çıkarları çoğunlukla tehlike altındadır. Dolayısıyla söz konusu kültürel çıkarlar saygıya değerdir ve siyasi kurumların söz konusu çıkarları güvence altına alacak şekilde yeniden inşa edilmelerini gerektirir (Tamir, 1996: 203). Tamir'e göre zayıf çokkültürcülük bu şekilde çıkar-grubu siyasetinin özel bir biçimini sağlayacaktır.

Kültürel topluluklar bir takım kültürel iyilere sahiptirler. Bunun için Tamir'in önerdiği Rawlsçu bir adalet anlayışıdır. Siyasi otorite, toplumsal güç, kaynaklar ve siyasi temsil ile ilgili düzenlemeleri kendi kültürel bağlılığını hesaba katmadan en az avantajlının lehine yapar. Bu şekilde çoğunlukta olan ya da daha güçlü olan bir kültürel grubun azınlıkta olan ya da daha güçsüz durumdaki grup üzerine baskı kurması, güçlerini onu sömürmek için kullanması önlenebilir. Ancak Tamir'e göre bir devletin resmi olarak tarafsızlığı kabul etmiş olsa bile kültürel açıdan tarafsız olması mümkün değildir. Örneğin Michael Walzer liberalizm 1 ve liberalizm 2 ayrımı yapmıştı ve ilki kültürel açıdan tarafsızlığı içerirken, ikincisi bir kültürün varlığının sürdürülmesi gibi ortak bir amacın resmi olarak benimsenebileceğini ifade ediyordu. Bu açıdan liberalizm 1'e Kanada'yı, liberalizm 2'ye Quebec'i örnek veriyordu. Tamir, liberalizm 1'i liberal tarafsızlık liberalizm 2'yi liberal milliyetçilik olarak adlandırır ve Walzer'ın bu ayrımının hatalı olduğunu savunur. Ona göre Kanada da Quebec de liberal milliyetçidir. Bir toplumda bazı kültürel grupların kendilerini bastırılmış ve ötekileştirilmiş hissetmeleri çokkültürcülüğün ortaya çıkmasının nedenidir. Kanada'daki Fransızların kendi kültürlerinin tehlike altında olduğunu ya da yeterince temsil edilmediklerini düşünmeleri Kanada'nın bir tür liberal milliyetçiliği benimsediğini gösterir. Liberal çokkültürcülerden biri olan Joseph Carens, Walzer'ın önerdiği liberalizm 2'yi liberal demokratik normlara aykırı bulur. Onun yerine eşit yurttaşlık, dinsel özgürlük gibi standart liberal demokratik normlar bir siyasal topluluk içerisindeki kültürel farklılıkları kabul etme ve farklı kimlikleri tanıma için yeterlidir (Carens, 2000: 7).

İkinci çokkültürcülük anlayışı ise liberal bir toplumda liberal olmayan grupların taleplerine ilişkindir. Burada inanç sistemlerinin farklılığı ve kültürel görecelik sorunları vardır (Tamir, 1996: 203). Tamir bu yoğun çokkültürcülüğü açıklayabilmek için Fransa'daki Müslümanların durumunu örnek verir. Fransız devlet geleneği kamusal alanda hiçbir farklı kimliğe yer olmadığı anlamında bir tarafsızlık anlayışına sahiptir. Kültürel grupların kimliklerini ifade etmeleri özel alanla sınırlandırılmıştır ve okul, üniversite, parlamento gibi kamusal alanda kültürel grupların kimliklerini ifade etmeleri (Müslüman kadınların başlarını örtmeleri, Yahudilerin kipa takmaları gibi) uygun bulunmamaktadır. Ancak Tamir'e göre bu

yaklaşım Fransa'daki Müslümanlar tarafından İslam'a karşı bir savaş olarak anlaşılır ve radikalleşmeye neden olabilir.

Tamir'e göre çoğu toplum liberal kültürlerin yanı sıra liberal olmayan kültürleri de içerir ve kimliklerini her alanda ifade etmelerine izin verilmesi gerekir. Bununla birlikte ona göre, liberal olmayan kültürlerin genellikle dış etkilere kapalı ve otoriter bir iyi yaşam kavrayışları vardır ve çeşitliliği ve kültürel çoğulculuğu reddederler (Tamir, 1996: 205). Örneğin bazı ebeveynler kendi dini hakikatlerinin küçük düşürüldüğü gerekçesiyle çocuklarının farklı dini bakış açılarının öğretildiği bir eğitim sistemini reddederler. Tamir, buna karşılık liberal kültürlerin liberal olmayan kültürlerle etkileşime açık olduğunu ileri sürer. Çünkü liberallerin liberal demokratik sistemlerini desteklemek amacıyla liberal olmayan gruplarla iletişim kurmaya ihtiyaçları vardır ve bu nedenle liberal olmayan kültürlerin üyelerinin taleplerine saygı gösterirler. Yoğun çokkültürcülük, liberal olan ve olmayan tüm kültürlerin kamusal alanda temsil edilmesini, yaşam tarzlarının sürdürülmesini ve onlara karşı saygı gösterilmesi gerektiğini onaylar (Tamir, 1996: 205). Örneğin liberaller kendi çocuklarını liberal olmayan yaşam tarzlarına maruz kalması gibi tavizler vermeyi kabul ederler. Fakat bu tutum ve tavizler liberal olmayan kültürler tarafından sergilenmeyebilir. Tamir bu durumda, liberal olmayan kültürlerin üyelerinin sürekli mücadele halinde olmama ve kendi çıkarlarının korunması adına bir işbirliği yapabileceklerini dile getirir. Ancak kendi yaşam tarzlarını ve değerlerini başkalarına empoze eden bir liberal olmayan kültür karşısında karşılıklı olmayan tavizler vermenin ve barış ve istikrarın sağlanması için politik reformlar yapmanın erdemleri ve kusurları üzerine dikkatli düşünmek gerekir (Tamir, 1996: 206).

III. POST-KOLONYAL ÇERÇEVEDE ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK

Post-kolonyal düşüncenin ortaya çıkışının genellikle Edward Said'in 1978 yılında yayınlanan Oryantalizm adlı kitabı ile gerçekleştiği ileri sürülür. Post-kolonyalizmin ne anlama geldiği bir takım belirsizlikleri içerdiğinden tartışmaya açıktır. "Post" öneki, kolonyal dönemin bittiğine işaret ediyor ise hala çeşitli biçimlerde devam ettiğini savunan düşünürler tarafından eleştirilmektedir. Örneğin

Batı'nın halihazırda devam eden liberal olmayan kültür ve kimliklere karşı sergilediği tutum hem post-kolonyal hem de çokkültürcü düşüncenin ortak bir ilgi alanını oluşturmaktadır. Dolayısıyla burada post-kolonyalizm yalnızca daha çok 20. yüzyılın ortalarında geri çekilmeye başlamış olan sömürgeciliğin bıraktığı mirasa işaret etmez; hala devam eden ve ekonomik, kültürel gibi farklı boyutlarda gerçekleşen yeni bir sömürgecilik anlayışına karşı eleştirel bir teori anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla çokkültürcü post-kolonyal düşünürler resmi olarak sömürge olmaktan kurtulmuş toplumlardaki problemleri ele almanın yanı sıra Batı'nın kendi içerisinde ve dünyanın geri kalanında hala devam eden kültürel hegemonyalarına teorik bir itiraz ortaya koyarlar. Bu teorik itirazın temelini ise liberal felsefenin problemleri oluşturur. Ancak her toplumun kendine özgü özellikleri olduğunu düşündükleri için uygulamaya yönelik verdikleri öneriler oldukça sınırlıdır.

Duncan Ivison çokkültürcülük literatürüne komüniteryan ve liberal çokkültürcülük yaklaşımlarıyla beraber bir de "emperyal çokkültürcülük" yaklaşımını eklemiştir. Emperyal çokkültürcülük siyasal düzenin hiyerarşik ve/veya ırksal olarak yeniden düzenlemiş bir biçimidir (Ivison, 2016: 4). Ivison'a göre liberal çokkültürcülük azınlık gruplarının kimliklerini ifade etmelerini sağlamak adına onlara dillerinin tanınması, yasalardan özel muafiyet, özerklik (yerli halklar için) gibi bir takım hakların tanınması gerektiğini kabul eder. Ancak aynı zamanda onları homojen ve sınırlandırılmış varsayar ve onların ayrımcılık yapmama, eşitlik, temel insan hakları gibi liberal demokratik normlara ve uygulamalara uymaları talep edilir. Dolayısıyla kültürel azınlıkların kimliklerinin ve taleplerinin tanınması liberal demokratik sistemde şartlıdır ve devletin temel meşruiyetine itiraz etmeleri beklenmez. Bu açıdan liberal yasal çoğulculuk azınlık gruplarını yeniden yasal sisteme tabi kılmanın temel bir aracıdır (Ivison, 2016: 4).

Post-kolonyal çokkültürcülerden biri olan Margaret Moore, genel olarak toplumu homojen bir oluşum olarak görmenin sakıncalarının yanı sıra bir azınlık grubunu homojen olarak varsaymanın da problem olduğuna dikkat çekmiştir. Moore' a göre tüm kültürel topluluklar eşit statü ve eşit saygı temelinde kendi kültürlerini ve farklılıklarını ifade edebilmelidir (2005: 277-278). Hatta etnik çatışmaları çözmenin en barışçıl ve uygun yolu bölgesel özerklik düzenlemeleridir (2005: 272). Ancak ona

göre "azınlıklar içindeki azınlıklar"ın baskı ve ayrımcılığa uğrama tehlikesi de dikkate alınmalıdır. Belli hakların tanınmış olduğu azınlık durumundaki bir kültürel topluluk, üyelerinin tamamı aynı kültürü, dili ya da dini paylaşmadığı için heterojen bir oluşumdur ve o gruba tanınan haklar üyelerinin bir kısmını dezavantajlı duruma düşürebilir ve ötekileştirilmeye maruz bırakabilir. Aynı zamanda kültürel topluluk içerisinde aşağılanmış ve ötekileştirilmiş toplumsal statüler olabilir ve azınlık hakları bunları devam ettirmenin bir kaynağı olmamalıdır.

Post-kolonyal çokkültürcüler arasında ilk olarak akla gelem düşünürlerden biri ise Bhikhu Parekh'tir. Parekh, Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek adlı kitabında liberalizm ve liberal devlet anlayışı eleştirisi yaptıktan sonra çokkültürlü bir toplumun politik yapısının nasıl olması gerektiği üzerine düşüncelerini dile getirmiştir. Parekh'e göre liberal düşüncenin doğmasına sebep olan üç etken Hıristiyanlık, sömürgecilik ve ulus-devlettir. Liberal düşünürler Hıristiyanlığı benimseseler de düşman da olsalar Hıristiyanlığın sosyal çevresinde bulundukları için ondan etkilenmişler ve "onun dilini, düşünce kategorilerini, betimlemelerini, kendisine bakışını ve diğer yaşam biçimleriyle olan ilişkilerini" benimsemişlerdi (Parekh, 2002: 43). Liberaller tıpkı Hıristiyanlıkta olduğu gibi en iyi yaşam biçiminin ne olduğunu bulmuşlardı ve insanlık tarihi bir yanda özgürlük, bireycilik ve akılcılık diğer yanda despotizm, kolektivizm, batıl inançlar ve sosyal uyumculuk ile temsil ediliyordu (Parekh, 2002: 43-44). Parekh'e göre sömürgecilik ise liberal devletin hem içeriye hem de dışarıya uyguladığı bir "uygarlaştırma" mücadelesiydi. Uygarlaştırma mücadelesi toplumun çoğunluğunun dayanışması ile mümkündü ve bu şekilde liberal devlet geleneksel kurumları, toplulukları ve yaşam biçimlerini ortadan kaldırmayı başarabileceğini düşündü (Parekh, 2002: 45). Sömürgeciliğin devlet içerisinde gerçekleşen kısmı dışarıdaki toplumları "uygarlaştırmak" için gerekliydi. Çünkü ancak bu şekilde dışarıdaki muhaliflere karşı gerekli politik ve askeri güç harekete geçirilebilirdi.

Parekh'e göre bir ulus-devlet olarak çağdaş devletin çokkültürcülük açısından en önemli kısıtlaması politik ve ideolojik homojenliği varsaymasıdır. Tüm vatandaşlardan ulusal kimliklerine öncelik vermeleri; vatandaş olarak paylaştıkları şeyleri farklı toplulukların paylaştıkları şeylerden daha önemli görmeleri; kendilerini birey olarak görüp, ilişkilerine buna göre düzenlemeleri; bir vatandaş olarak

davranırken dini, kültürel ve diğer görüşlerinden soyutlanmaları; devletle benzer ilişkileri kurup benzer hak ve yükümlülükleri taşımaları beklenmektedir (Parekh, 2002: 235). Parekh'e göre modern devletin vatandaşlık anlayışı birey temellidir ve bu temel devletin yapısı ve kendine bakışında liberalizmi ne kadar kurumsallaştırdığını gösterir (2002: 233). Bir ideoloji olarak liberalizm bir kültüre sahiptir ve bu kültür ve ideoloji bir toplumda hakim hale geldiğinde farklı kültür ve ideolojiler için baskı aracına dönüşebilmektedir. Parekh, modern devletlerin, geleneksel devletlerin aksine yasal olarak etnik, dini ve diğer grupları tanımadığını ileri sürmektedir. Ancak ona göre modern devletin gelişmesini ve güçlenmesini sağlayan "eski toprak, egemenlik ve kültür (veya kimlik) bütünlüğü hızla çözülmektedir" (2002: 248). Fakat bu onun tamamen yok olacağı anlamına gelmez, onun yerine modern devletin doğası ve rolünün yeniden belirlenmesi gerekmektedir.

Parekh, muhafazakar, milliyetçi, komünist ya da liberal bakış açılarıyla savunulabilen asimilasyoncu politik bütünleşme fikrine tamamen karşıdır. Kendisinin öne sürdüğü çokkültürcü teori bu karşıtlık üzerinden şekillenir. Kültürel çeşitlilik her toplum için kaçınılmazdır ve bir kültürel topluluğun kendisi asimile olmayı seçmediği sürece zor kullanılarak bile bastırılması mümkün değildir. Asimilasyonu eşit vatandaşlık için şart olarak gören bir toplumun kültürel toplulukların taleplerini karşılamaması toplumsal uzlaşı zeminini ortadan kaldırır. Parekh, üç farklı politik bütünleşme biçimi sıralamıştır: Prosedürcü, sivil asimilasyoncu ve darı modelleri. Prosedürcü görüş, devletin ahlaki ve kültürel meselelere, farklı iyi yaşam biçimlerine karşı tamamen tarafsız olduğu ve bu şekilde çeşitliliği kendi içerisinde barındırdığı bir sistemi savunur.

Sivil asimilasyoncu görüş, ortak bir politik kültürün gerekliliğini savunur. Ancak asimilasyoncunun savunduğu gibi ortak politik kültür yaşamın tüm alanlarını kapsayacak şekilde olmamalıdır. Rawls'un Politik Liberalizm adlı kitabında dile getirdiği görüşler sivil asimilasyoncu görüşe çok yakındır. Rawls'a göre politik erdemler ile kişisel ahlaki erdemler arasında ayrım yapılmalıdır (2005: 175). Kamusal yaşamda ortak idealler, değerler, gelenekler ve kurumlar vardır ve politik kültür tektipli bir görünüme sahiptir. Bu politik kültür toplumun bir arada var olmasını ve vatandaşların birbirleriyle diyaloga girebilmesini sağlar (Parekh, 2002: 256).

Vatandaşlar özel yaşamlarında ise kendi iyi yaşam görüşlerini belirlemede ve takip etmekte özgürdürler ve dolayısıyla bu alan çeşitliliği temsil eder. Darı modeli savunucuları ise bireylerin kültürle iç içe olduklarını ve devletin içerisinde yaşayan kültürel toplulukları koruma görevi olduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla farklı kültürlere tarafsız olmayan kültürel toplulukların pratiklerini ve özerkliklerini tanıyan buna göre kurumsal düzenlemeler yapan bir yönetim anlayışı savunulur.

Parekh bu üç politik bütünleşme biçimini de kültürel çeşitliliğin tanınması açısından başarısız bulur. Öncelikle prosedürcülerin devletin tüm ahlaki meselelere karşı tarafsız olduğunu iddiası gerçek dışıdır ve en azından nasıl yönetileceği konusu üzerine belli ölçüde bir uzlaşı gereklidir. Devletin ahlaki bir mesele üzerine karar almaması da bir eylem ve seçimdir. Ayrıca kölelik, çokeşlilik, idam cezaları, ötenazi, intihar, hayvanların kullanıldığı şiddet içeren sporlar, zorla evlendirmeler, isteğe bağlı boşanmalar, eşcinsel evlilikleri, ırk ayrımcılığı gibi meselelere ilişkin karar almak zorundadır (Parekh, 2002: 258). Sivil asimilasyoncu görüş ise yapmış olduğu keskin kamusal alan-özel alan ayrımı eğitim, din gibi her iki alanında bir parçası olan kurumları ve yaşam tarzlarını kamusal ya da özel alandan dışlayarak bireylerin kültürleri, seçimleri ve inançları göz ardı edilmiş olur. Ayrıca tekkültürlü kamusal alan çokkültürlü özel alana göre daha fazla itibara sahiptir ve kamusal kaynaklardan daha fazla yararlanır. Azınlık durumundaki kültürler çoğunluk kültürünün asimilasyoncu baskısı altında ya varoşlarına çekilirler ya da dışlanmış durumda olmamak asimile olmayı seçerler ve karmaşık bir yaşam sürerler (Parekh, 261). Parekh'e göre darı modeli farklı kültürlere hoşgörü anlamında erdeme sahip olsa da siyasi toplum içerisinde yer alan özerk kültürel gruplar arasındaki iletişim kopukluğuna ve toplumsal ve politik bağların gelişememesine neden olduğu için o birliğin varlığını sürdürmesini imkansız kılar. Dolayısıyla darı modeli Osmanlı gibi gelişmemiş tarım ülkeleri için anlamlı olabilse de ekonomik ve toplumsal hareketliliğin yoğun olduğu günümüzdeki sanayileşmiş toplumlar için bir anlama ve faydaya sahip değildir.

Parekh çokkültürlü bir toplumda kültürel çeşitliliğin tanınması ve aynı zamanda birliğin sürdürülmesi için genel geçer bir model önermekten ziyade bunların gerçekleşmesi için izlenmesi gereken yolları gösteren bir rehber niteliğinde teori ortaya koyar. İlk olarak "üzerinde toplu bir anlaşmaya varılmış bir otorite yapısına;

dolayısıyla böyle bir otoriteyi kurma biçimini, bunun kullanılma şeklini ve etki alanını ortaya koyan bir anayasaya" ihtiyaç vardır (Parekh, 2002: 265). Çoğunlukla politik bir belge olan anayasa üzerinde uzlaşının sağlanması zordur ve bunu aşmak için içeriğinin minimumda tutulması gerekir. Parekh'e göre anayasa sivil otoritenin temel kurallarını, etki alanını ve kullanılma biçimini belirleme ile sınırlandırılmalıdır (2002: 265). Aynı zamanda anayasa ile bir dizi temel hak güvence altına alınmalıdır. Bu şekilde hem eşit vatandaşlık ilkesi sağlanır ve farklı kültürlere hoşgörünün sınırları belirlenir hem de farklı kültürel grupların kabul edebileceği türden karşılıklı güveni sağlayacak haklar benimsenir. Anayasanın açıklık getirmediği tartışmalı konular ise yasalar, mahkemeler gibi farklı düzenlemelerle ele alınır. Ancak bu şartlar altında dahi bazı çokkültürlü toplumlarda belli bir anayasa üzerinde uzlaşılamayabilir (Kanada Haklar ve Özgürlükler Sözleşmesi'nde olduğu gibi). Bu durumda Parekh'e göre ya bir uzlaşı sağlanana kadar beklenmeli ya da çok dar bir haklar bildirgesi üzerinde anlaşılmalıdır.

Tüm vatandaşlara eşit muamele her toplumda adaletin sağlanması için şarttır. Parekh, azınlık durumundaki kültürel grupların dışlanmasını ve yabancılaşmasını önlemek adına, İngiltere'deki Irk Eşitliği Komisyonu, ABD'deki Eşit İş Fırsatı Dairesi gibi kuruluşların kurulması gerektiğini düşünür. Çünkü ona göre örneğin "polis memurlarının bir metre seksen santim boyunda olması veya akademik bir görev için başvuruların ilk derecelerini yurtiçinde yapmış olması şartları, sırasıyla Asyalılara ve göçmenlere karşı ayrımcılık yapmaktadır." (Parekh, 2002: 269). Çoğu zaman azınlık durumundaki kültürel topluluklar çoğunluk kültürü altında dezavantajlı durumdadırlar ve bu durumlarının telafisini talep etmektedirler. Parekh'e göre eşitliğin sağlanması adına bu tür ayrıcalıklar gereklidir ve kültürel haklar kültürel toplulukların taleplerini yerine getirirken büyük toplumun birliğini de kuvvetlendirmiş olmaktadır. Bu konuda bir başka post-kolonyal çokkültürcü olarak sayılan Paul Kelly'nin görüşlerine değinmekte yarar vardır. Kelly'e göre çokkültürcülüğün iki önemli meselesi kültür ve eşitliktir. Çokkültürcüler hangi bakış açısından bakarsa baksınlar genel olarak bireylerin yaşamlarının kültürle olan bağlantısına dikkat çekerler ve kültürler için eşit bir tanınma talep ederler. Kelly de Parekh gibi devletin yasal olarak tarafsızlığını ilan etmiş olsa bile uygulamalarında çoğu zaman eşitsizliklere yol açabileceğini düşünmektedir. Örneğin hafta tatilinin Pazar günü olması Hıristiyanlar için bir avantaj

sağlarken Yahudiler ve Müslümanlar için dezavantaj yaratmaktadır. Dolayısıyla problem sadece fırsatlara eşit erişim değil aynı zaman da fırsatların kendisidir (Kelly, 2002: 12). Kelly'e göre fırsatlar hiçbir zaman tarafsız değildir; fakat her zaman güç eşitsizliklerini ve hakimiyet ve tabi kılma ilişkilerini taşıyan toplumsal inşalardır (2002: 12). Bunun için grup hakları ve grup muafiyetleri gibi telafi edici önlemlerin gerekli olduğunu savunur.

Parekh de kültürel gruplara özgü hakların gerekliliğini savunan bir düşünürdür ve bu noktada farklı bir haklar sınıflandırması yapar. Öncelikle toplu hakları elde ediliş biçimine göre "türemiş toplu haklar" ve "birincil toplu haklar" şeklinde ikiye ayırır. Türemiş toplu haklar bireysel hakların bir araya gelmesiyle elde edilir (Sendikaların, derneklerin hakları gibi). Birincil toplu haklar ise bireylerin sahip olduğu haklar üzerinden değil de bizzat topluluğa verilebilen haklardır (Ulusal azınlıklar, dini gruplar Afrikalı Amerikalılar gibi). Hakların yalnızca bireylere tanınabileceğini düşünenler bireysel hakların çiğnenebileceği gerekçesiyle özellikle birincil toplu haklara eleştirel bakarlar. Ancak Parekh, toplu hakların bireysel hakları engelleme tehlikesi olduğu kadar, bireysel hakların da toplu hakları engelleme tehlikesi olduğunu dile getirerek bu görüşe karşı çıkar. Örneğin bir topluluğun ahlaki meselelerde üyelerine sınırlamalar getirmesi, üyelerin çıkış hakkını tanımaması ya da onları dışlaması bireysel haklarını ihlal ederken; bireylerin kendi kültürünü, dilini veya eğitim kurumlarını koruma talebinin gerçekleşmesi o kültür için tanındığında daha mümkün olacaktır (Parekh, 2002: 276-277).

Parekh'e göre bireysel hakları ihlal etmeyecek şekilde kurumsal kaynaklarla desteklenen ve üyelerin mutluluğunu sağlamanın en iyi yolu olduğu tespit edilen toplu haklara demokratik bir diyalog sonucu ulaşılabilir. Post-kolonyal çokkültürcüler arasında yer alan James Tully için de azınlıkların taleplerinin doğru şekilde yorumlanması ve eşit statüye sahip olmaları için alınacak önlemler müzakereci bir demokrasinin gereği olarak diyaloglar sonucu belirlenmelidir. Liberal ve milliyetçi yaklaşımlar azınlıkları bağımsız topluluklar olarak görmüşler ve onları tek taraflı olarak tanımışlardır. Bu da daha güçlü azınlıkların daha güçsüz ve bastırılmış azınlıklar aleyhine kamusal tanınma elde etmelerine; tanınma elde eden azınlıkların içerisindeki azınlıkları korumada başarısız olunmasına; özel olarak tanınan haklar ile

azınlıkların gelişimine engel olunmasına; ve azınlık üyelerinin büyük topluma karşı bağlılık duygusunu geliştiremeyerek artan şekilde parçalanma ve ayrılmaların yaşanmasına neden olmuştur (Tully, 2006: 20).

Parekh, çokkültürlü bir toplumun varlığını bir arada sürdürebilmesi için tüm kültürlerin eşit statüde tanındığı, eşit güce ve kaynağa sahip olduğu ve toplu yaşama eşit erişim hakkına sahip olması şartıyla çokkültürlü bir ortak kültürün benimsenmesi gerektiğini savunur. Aksi takdirde ortak kültür çoğunluk kültürünün diğer kültürler üzerinde baskı kurmasına neden olacaktır. Çokkültürlü bir ortak kültür, kültürlerin birbirleriyle diyalog halinde olduğu, birbirlerini sorguladıkları, eleştirdikleri, ufuklarını genişlettikleri, birbirlerinden isteyerek ya da istemeden bir şeyler aldıkları ortak bir ahlaki yaşamın oluşturur (Parekh, 2002: 281-282). Bu ortak ahlaki yaşamın oluşturduğu ilkeler grubu ise kamu politikalarını ve politik söylemi şekillendirir. Parekh'e göre bu çokkültürlü bir ortak kültürü yaşatacak en önemli unsurun çokkültürlü bir eğitim sistemidir. Çokkültürlü eğitim Avrupa merkezli eğitim sisteminin bir eleştirisidir (Parekh, 2002: 287). Tekkültürlü eğitim sistemi öğrencilerin hayal gücünü ve eleştiri yeteneğini kısıtlar; farklı kültürlere karşı saygı ve hoşgörünün gelişmesine neden olabilir; ve ırk ayrımcılıklarını tetikleyebilir. Öğrencilerin farklı kültürler, inanç sistemleri, düşünce biçimlerini öğrenerek onları eleştirme, kendi fikirlerini oluşturma becerileri geliştirilir. Ayrıca "öteki"lere karşı empati kurabilme ve anlayış gösterebilme becerileri gelişir ve ırk ayrımcılığına karşı bir önlem alınmış olur. Dolayısıyla Parekh, tüm insanlık sermayesini bir araya getirecek çokkültürlü eğitim sisteminin tercih edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu eğitim sistemi için tüm farklı kültürleri, inançları ve bakış açılarının sunulduğu bir müfredat gereklidir. Tüm bunlara eşit bir odaklanma mümkün olmasa da özel olarak odaklanmak isteyen öğrencilere bu fırsat verilmelidir. Parekh azınlık topluluklarının tarihlerinin ve deneyimlerinin ise toplumun genel tarihiyle bütünleştirilmesinden yanadır. Bu şekilde azınlıklar kendilerini o toplumun bir parçası olarak algılayacak ve toplu hafızada uygun yerlerini bulacaklardır (Parekh, 2002: 293).

Parekh'in çokkültürlü bir politik topluluk için önerdiği son unsur ise çeşitliliği korurken aynı zamanda onu bir arada tutmaya yardımcı olacak bir ulusal kimliktir. Bu ulusal kimliğin tanımı hiçbir kültürel, etnik veya dini gruba özgü olmamalıdır. Tüm

toplulukların kimliklerinin tanındığı, hepsini kapsayan, vatandaşların tümünün eşit değere sahip olduğu; dolayısıyla çoğunluk da olsa hiçbir topluluğun etnik kökenine dayanmayan, resmi dil, din, milli marş gibi ayrıcalıkların tanınmadığı bir ulusal kimlik benimsenmelidir. Parekh kendisini resmi olarak çokkültürlü olarak ilan etmiş bir devletin topluluğun vatandaşlarını bir arada tutabilmek için kültürel açıdan tarafsız olamayacağını kabul eder. Ancak söz konusu devlet azınlıkları meşrulaştırarak kendini tanımlamada, simgelerinde ve kurumlarında onlara gerekli yeri ayırır.

IV. ÇOKKÜLTÜRCÜ YAKLAŞIMLARA GETİRİLEN ELEŞTİRİLER

Çokkültürcü yaklaşımlara getirilen eleştiriler *liberal, feminist, milliyetçi, eşitlikçi ve Marksist eleştiriler* şeklinde sınıflandırılabilir:

- Çokkültürcülüğe en önemli *liberal eleştirile*ri getiren Chandran Kukathas, çokkültürcülerin "farklılık politikası", "tanınma politikası", "azınlık hakları" gibi kültürel çeşitlilik taleplerine verdikleri yanıtlara karşıdır. Liberalizm çeşitliliği hiçbir şey yapmayarak korumalıdır. Bireyler bir gruba katılma, grup oluşturma hakkına sahiptirler; ancak devlet amaçlarının ve değerlerinin neler olduğuyla ilgilenmemelidir. Kukathas'a göre "liberalizm bir çokkültürcülük teorisidir" ve ahlaki, kültürel ve dini çeşitliliklere karşı modern dünyanın bir yanıtıdır(1997: 134, 1998: 690). Taylor, Walzer, Sandel gibi komüniteryan çokkültürcüler liberalizmin bireyleri içine doğdukları toplumun kültür ve değerlerinden bağımsız varsaydığı için onların taleplerini karşılayamacağını düşünür. Young'a göre ise liberal bireycilik de komüniteryanizm de farklılıkları yeterli ölçüde tanımaz ve onları asimile etme potansiyeline sahiptir. Bireylerin ve toplumların çıkarlarını homojenleştirme ve onları ortak bir kültüre entegre etme Kukathas'ın da arzu edilemez ve başarılamaz bulduğu anlayışlardır. Ancak Kukathas'a göre liberalizm bir kayıtsızlık politikasıdır (1997: 135). Siyasal kurumlar liberal olmalı ve bireyleri yasal ve siyasal düzeni tehdit etmeyen dini, kültürel ve etnik meselelerle ilgili tercihlerinde özgür bırakmalıdır. Kukathas'a göre liberalizm hiçbir grup ya da bireye ayrıcalık tanımaz ve kültürel, dini, etnik ya da dilsel herhangi çıkara ve bağlılığa kayıtsızdır. Kültürel toplulukları tanıma politikası tanınma talep eden tüm

farklı grup ve kimlikler arasında rekabete ve çatışmalara neden olur. Bu liberal görüşe göre devletin tek görevi barışı sağlamak olduğu için hangi kültürün hayatta kalacağı, hangisinin yok olacağı ile ilgilenmez. Kukathas kayıtsızlık politikasının çoğunluk kültürünün azınlık kültürlerini asimile etme eğilimi gibi tarafsız olmayan sonuçlara neden olabileceğini kabul etmektedir. Ancak Taylor, Kymlicka gibi kültürü bir hak olarak görmez ve devletin bir kültürün hayatta kalmasını garanti altına alma yükümlülüğü olduğunu kabul etmez. Ona göre, çoğunluğun azınlık kültürünü korumaya yardım etme zorunluluğu olmadığı gibi; azınlığın da asimilasyona direnmeme zorunluluğu yoktur (Kukathas, 1998: 694). Anlaşıldığı üzere Kukathas'ın liberal çoğulculuk anlayışı tarafsızlık ve farklılık körü bir politikaya dayanır ve etnik ya da dini gruplar için güç paylaşımı düzenlemelerine ancak barışın sağlanması adına başvurulabilir. Demokratik sistemlerdeki bazı gruplara özel temsil hakları tanınması, bir topluluğa özerklik verilmesi gibi düzenlemeler, o topluluğun güç sahibi olması ya da amaçlarına bir ayrıcalık tanınması için değil; yalnızca barış için gerekli olduğu durumlarda yapılır.

- Çokkültürcülüğe getirilen *feminist eleştiriler*den birini Susan Moller Okin yapmıştır. Öncelikle, Okin çokkültürcülüğün iki anlamına işaret eder: İlki, kültürel azınlıkların yanında kadınları ve eşcinseller gibi dışlanmış grupların tanınması ile ilgilenen; ikincisi, azınlık kültürlerinin çoğunluk kültürüne karşı bireysel haklar ile yeterince korunamayacağını ve bu nedenle grup haklarına ihtiyaç duyulduğunu savunan siyasal teori anlamına gelir. Okin'in ilgilendiği ve feminizm ile çatışabileceğini düşündüğü ikincisidir. Kendilerine ait yaşam tarzlarının korunması için garanti edilmiş siyasal temsil hakları, kamusal destek hakları ve bazı genel yasalardan muafiyet hakları gibi grup haklarını kültürel azınlık grupları talep ederler. Kadınların ve eşcinsellerin talepleri bu anlamdaki çokkültürcülükle karıştırılır. Okin'e göre feminizm(ler)in, istisnai durumlar olsa da cinsiyetleri ya da cinsel seçimleri nedeniyle dezavantajlı duruma düşmeme, insanlık onuruna sahip olarak eşit tanınma, özgürce seçtikleri yaşamı yaşama fırsatına sahip olma gibi aslında çokkültürcülüğün birinci anlamına denk düşen talepleri vardır (1998: 661). Ancak grup haklarında olduğu gibi kendilerine ait yaşam tarzlarının korunması dair talepleri yoktur. Okin'e grup haklarını savunan komüniteryan çokkültürcülük, toplumsal cinsiyet eşitliği normunun en azından resmi olarak

kabul edilmiş olduğu liberal devletler içerisinde kültürel azınlıklarının talepleri söz konusu normla çatıştığı takdirde ne yapılması gerektiğini açıklamada yetersizdir (Okin, 1999: 9). Liberal çokkültürcülükte ise grup hakları bireylerin özgürlüğü ve özerkliği üzerinden temellendirildiği için feminizm ile çatışması daha az muhtemeldir. Ancak Okin'e göre, liberal çokkültürcülerin Kymlicka'nın iç kısıtlamalar olarak adlandırdığı, grup içi liberal olmayan uygulamalara karşı aldığı önlemler daha çok resmi ve kamusal olarak gerçekleşen uygulamalara yöneliktir. Daha çok resmi olmayan bir şekilde ve özel alanda gerçekleşen kültürün inşa ettiği toplumsal cinsiyet eşitsizliğini engellemede yetersizdir. Bir başka feminist düşünür olan Nira Yuval Davis de çokkültürcülüğün kadınlar üzerinde fazlasıyla zararlı etkileri olabileceğine dikkat çeken bir düşünür olarak, onun sık sık farklı kültürel geleneklerin etnik sınırlarını yeniden çizmede kullanıldığını belirtmektedir (1997: 58). Bu şekilde kültür içerisindeki toplumsal cinsiyet ilişkileri ve kadınların davranışları üzerindeki kontrol de yeniden üretilmektedir. Davis, bu gizli anlaşmaya örnek olarak İran'dan başını örtmek istemediği için Birleşik Krallık'a kaçan genç kızın sığınma talebini "bu onların kültürü" açıklamasıyla reddeden mahkeme kararını örnek vermiştir (1997: 58).

- Çokkültürcülüğe getirilen *milliyetçi eleştiriler* daha çok çokkültürcülüğün bir devletin ulusal kimliğine ve bütünlüğüne zarar vermesi üzerinedir. Alvin J. Schmidt'e göre çokkültürcülüğün başarısızlığının nedeni çoğunlukla etnik ve kültürel çatışmalara sebep olmasıdır (1997: 9). Çünkü ona göre çokkültürcülük genellikle ulusal kültürü baskıcı ve sömürgeci olarak görür ve azınlık kültürlerinin olumsuz yanlarını görmezden gelir. Bu da kültürel ayrılıkçılığı destekler ve ulusal kimliği zedeler. Ulusal kültüre katkıda bulunan tüm kültürler ulusal kültürün bir parçası olarak kültürel çoğulluğu temsil ederler. Schmdit'e göre çokkültürcülük, özellikle eğitim sisteminde, öğrencilere ulusal kültüre katkıda bulunan farklı kültürleri tanıtma ve öğretmeyi hedefleyen bir yaklaşım olarak anlaşıldığında hiçbir problem yoktur. Ancak 1990'lardan itibaren dikkat çeken bir ideoloji olarak çokkültürcülük, ulusal kültürü zenginleştiren kültürel çoğulluğun değerini ortaya koyma ve onu hoş görmenin ötesine geçmektedir. Milliyetçi bir başka düşünür olan David Miller da çokkültürcülüğün cinsel, etnik ya da başka tür kimlikleri ulusal kimliklerin aleyhine yüceltmesine karşı çıkar. Öncelikle ilk sayılan kimliklerin

ulusal kimliklerden daha iyi ya da daha gerçek olduğu gibi bir anlamlı bir varsayım olamaz (Miller, 1995: 135). Ayrıca bu şekilde ulusal kimliklerin azınlık kimliklerini korumadaki önemi göz ardı edilmektedir. Ulusal kimlik ortak bir ırk ya da etnik köken değil ortak bir dil ve tarihten oluşmaktadır. Miller'a göre çokkültürcülüğün azınlık gruplarının kendilerini büyük toplumdan dışlanmış ve daha az değerli görmemeleri için ulusal kimliğin kaldırılması gerektiğini savunması yanlıştır. Azınlık gruplar kendi etnik kökenlerine, anavatanlarına ve tarihlerine bir bağlılık hissetseler de aynı zamanda kendilerini içinde yaşadıkları topluma ait hissetmek isterler. Ona göre bunun yolu çokkültürcülerin "baskıcı" bulduğu bir ulusal kimliğin benimsenmesidir. Aynı zamanda Miller milliyetçiliğin grup hakları, azınlıklara farklı muameleler gibi uygulamalara grup farklılıklarını katılaştırma ve ortak milliyet duygusuna zarar verdiği gerekçesiyle karşı çıktığını belirtmektedir (1995: 154). Azınlık gruplarının talepleri üzerine bir uzlaşmanın sağlanması ve belli tavizlerin verilmesi için her grubun birbirini dinlemeye ve taleplerini ılımlılaştırmaya istekli olması gerekir. Açık bir diyaloğun, eşit muamelenin ve her grubun görüşlerinin temsil edildiği kurumların var olması için müzakereye dayalı bir demokrasiye ihtiyaç vardır. Schmidt, Miller'a ek olarak çokkültürcülüğü tüm kültürlerin eşitliğini savunması açısından da eleştirmektedir. Çünkü ona göre, eğer tüm kültürlerin eşit değere sahip olduğu kabul edilirse, Hindistan'daki Ku Klux Klan'ının kocasının cenazesinde dul kadını yakma kültürüne mantıklı bir itirazda bulunmak imkansızdır.

- *Liberal eşitlikçi eleştiriler* çokkültürcülüğün farklılıkların tanınması için savunduğu grup haklarının adaletin ilkelerine zarar vermesi üzerine yoğunlaşmıştır. Liberal eşitlikçi bir düşünür olan Rawls toplumsal kurumların ilk erdemi olan adalet için bir orijinal pozisyon varsayar. Adaletin ilkeleri bu pozisyonda, cehalet peçesinin ardında belirlenir. Orijinal pozisyon, farklı adalet ilkeleri arasında tercih yapılan bir seçim ortamıdır. Cehalet peçesi ile ilgili olarak Rawls şunları ifade etmektedir: "Her şeyden önce kimse toplumdaki yerini, sınıfsal ya da toplumsal statüsünü bilmez, doğal yetenek ve becerilerin dağılımındaki şansını, zekasını, gücünü vb. unsurları da bilmez. Hatta, tarafların kendi toplumlarının ekonomik ve siyasal durumunu veya başarabileceği medeniyet ve kültür düzeyini de bilmemektedirler." (2005: 137). Sadece bir takım teorik

bilgilere sahiptirler. Bu şekilde adaletin ilkeleri belirlenince, karar vericiler toplumdaki en dezavantajlı gruptaki bireylerin avantajını sağlayacak şekilde karar vermek durumunda kalırlar. Rawls sosyal ve ekonomik eşitsizlikler açısından mutlak bir eşitlik savunmaz. Önemli olan eşitsizliklerin en az avantajlının en çok yararına olacak şekilde düzenlenmesidir. Bazı bireylere ya da gruplara tanınan ayrıcalıkların "haklı kılınabilirliği, bu tür ayrıcalıkların sonunda en muhtaç olanlara ulaşıp ulaşmadığına ilişkin görgül olgulara dayanır" (Gorowitz, 1994: 278). Dolayısıyla özgür, eşit ve rasyonel olan bu bireyler risk almaktan kaçınacaklardır. Rawls bu durumu maksimin kuralı ile açıklar. Bu kurala göre, en dezavantajlı durumu avantajlı hale getirmek bireylerin çıkarına olacaktır. Liberal eşitlikçilere göre çokkültürcülerin çoğunlukla dezavantajlı konumda bulunan azınlıklara "farklılık politikası" denilen özel ayrıcalıkları tanıyarak o konumlarından kurtarmaya çalışmaları eşitliği sağlamak adına seçilmiş yanlış bir yoldur. İnsanları ırklar şeklinde toplumsal olarak sınıflandırma ve onun üzerinden hak ve özgürlükleri belirleme neredeyse her zaman bazı ırkların diğerlerinden üstün olduğu varsayımını kabul eder (Barry, 2002: 71). Eşitlikçi liberallerden biri olan Barry'e göre, ırk temelli sınıflandırmanın tek işlevi ayrıcalıkları meşrulaştırmaktır. Kültürel farklılıklara kör olmak çoğu zaman adaletin gerektirdiği bir erdemdir ve farklılık politikası reddedilmelidir. Liberal toplumun bir kültürün hayatta kalmasını güvence altına almak gibi bir görevi bulunamaz. Örneğin adalet bazı devlet hizmetlerinin birden fazla dilde sunulmasını gerektirebilir; ancak devlet bir dili kullanılmadığı halde koruma amacıyla zorlayıcı güç kullanmamalıdır (Barry, 2002: 65).

- Çokkültürcülüğe getirilen *Marksist eleştiriler* arasında en çok dikkat çeken Zizek'in ortaya koyduğu çokkültürcülük ile Batılı kültürel emperyalizm arasındaki ilişkidir. Zizek'e göre ulus-devletlerin içerisindeki kapitalizmi uluslararası düzeyde ulus-devletler arasındaki değiş-tokuş takip eder. Bu değiş-tokuş sömürgeci ülkenin sömürgeleştirilmiş ülkeyi ekonomik, siyasi ve kültürel olarak sömürdüğü ve kendisine tabi kıldığı bir sömürgecilik ilişkisidir. Bu sürecin sonunda yalnızca sömürgelerin olduğu sömürgeci devletlerin olmadığı bir sömürgecilik paradoksu ortaya çıkar. Zizek'e göre çokkültürcülük bu küresel kapitalizm için en uygun ideoloji olarak Batının kültürel emperyalizminin üstü

kapalı bir biçimidir. Küresel kapitalizm nasıl sömürgeci bir ulus-devlet olmadan sömürgecilik paradoksunu sürdürüyorsa çokkültürcülük de özel bir kültüre dayanmadan yerel kültürler için Avrupa merkezci yerel kültürler için mesafe/saygıyı içerir (Zizek, 1997: 44). Dolayısıyla çokkültürcülük ötekinin kültürüne saygı duyulması gerektiğini savunurken kendi üstünlüğünü ileri sürer ve dolaylı yoldan bir ırkçılık biçimidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

UYGULAMADA ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK

Çokkültürcülüğü kapsamlı bir şekilde analiz edebilmek için teoride ne olduğu anlaşıldıktan sonra uygulamada ne anlama geldiği ve nasıl gerçekleştiği ya da gerçekleşemediği konularını incelemek gerekir. Dolayısıyla son olarak bu bölümde bu amaca odaklanılmıştır. Ancak çokkültürcülük adından da anlaşıldığı gibi kendi içerisinde birçok farklı özelliğe sahip kültürel grubun taleplerine yalnızca bir yaklaşım olarak yanıt vermeye çalışmaktadır. Kymlicka'nın sınıflandırdığı kadarıyla ulusal azınlıklar (ulus-altı azınlıklar ve yerli halklar), göçmenler, etnodini gruplar ve vatandaşlık hakkına sahip olmayan göçmenler yani "metikler" şeklinde farklı türden azınlıklar vardır. Bu azınlıkların çoğunluk kültürünün hakim olduğu devletlerden talepleri ve devletlerin onlara verdikleri yanıtlar farklıdır. Bu nedenlerden dolayı uygulamada çokkültürcülüğü inceleyebilmek için farklı türden azınlıkların sınıflandırıldığı bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır. Söz konusu ihtiyacın giderilmesi için Kymlicka'nın çokkültürcülüğü kapsamlı bir teori olarak ortaya koyan ilk düşünürlerden biri olarak yapmış olduğu sınıflandırmadan yararlanılmıştır. Yalnızca Kymlicka'dan farklı olarak metikler için çokkültürcülük modeli göçmenler için çokkültürcülük modeli ile beraber ele alınmıştır.

Çokkültürcülüğün uygulamadaki durumunu ortaya koyabilmek için ya birkaç örnek ülke seçilip onlar üzerinde bir inceleme yapılabilir ya da farklı ülkelerde birbirinden farklı azınlık türleri için geliştirilen çokkültürcülük politikaları üzerine bir inceleme yapılabilir. İkinci seçenek daha fazla örneği inceleme şansı verdiği için çokkültürcülüğü kapsamlı bir şekilde ele alma amacına daha uygun görülmüştür. Ayrıca çokkültürcülük literatürü incelendiğinde karşımıza "çokkültürcülüğün geri çekilmesi" tartışması çıkmaktadır.

I. KYMLİCKA'NIN ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK MODELLERİ ÜZERİNDEN UYGULAMALARIN İNCELENMESİ

Devletlerin ulus-inşa etme süreci ile çokkültürcülüğün ortaya çıkışı arasındaki bağı güçlü bir şekilde ortaya koyan düşünürlerden biri olan Kymlicka, bu sürecin

kaçınılmaz şekilde çoğunluk kültürünün üyelerine ayrıcalık tanıdığını savunmaktadır (2002: 348). Kymlicka'ya göre azınlığın kendi kültürüne ve diline kamu kurumlarının işleyişinde yer verilmiyorsa izleyebileceği beş farklı yol vardır: (2002: 348, 375)

- Kitlesel göç etmek (Kazakistan'daki Almanların Almanya'ya; Rusya'daki Yahudilerin İsrail'e yaptıkları göçler gibi);
- Müzakereler sonucu daha adil entegrasyonu kabul etmek;
- Kendi kendini yönetme hak ve yetkilerini talep etmek;
- Kalıcı bir ötekileştirmeyi onaylamak (Kanada'daki Hutteriteler, ABD'deki Amişler gibi çoğunlukla etnodini grupların talebi) ya da;
- Askeri bir darbe ile azınlık yönetimli bir diktatörlüğün kurulması (Afrika'daki Ruanda ve Asya'daki Fiji örneği).

Göç etme ve yeni bir diktatörlük kurma dışında kalan stratejiler Kymlicka'ya göre her azınlık grup için uygun değildir. Farklı azınlık türlerinin benimseyeceği türden farklı azınlık hakları vardır. Aşağıda bu azınlık türlerinin neler olduğu, neye göre birbirlerinden ayrıldığı, haklarının neler olduğu ve farklı ülkelerdeki durumlarının neler olduğu ayrıntılı şekilde ele alınmıştır.

A. Ulusal Azınlıklar İçin Çokkültürcülük Modeli

Ulusal azınlıklar için çokkültürcülük modelini anlayabilmek için incelenmesi gereken iki temel soru vardır:

- Ulusal azınlık nedir?
- Ulusal azınlıklara yönelik çokkültürcülük uygulamaları nelerdir?

1. Ulusal Azınlık Nedir?

Ulusal azınlık konusu için Kymlicka'nın Çokkültürlü Yurttaşlık kitabı önemli bir kaynaktır.[7] Kymlicka'ya modern toplumlar giderek daha fazla çokkültürlü hale gelmektedir ve bu çokkültürlülüğün iki biçimi vardır: çokuluslu devlet ve çoketnikli devlet. Modern devletler çoğunlukla bu ikisini birden taşımaktadırlar. Kymlicka'nın

[7]Bkz. Will Kymlicka: **Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi**, Haz. Can Kurultay, Çev. Abdullah Yılmaz, 2. bs., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2015.

çokuluslu devletten kastı en az bir ulusal azınlığa yani belirli bir toprak üzerinde kendi kendini yönetme deneyimine sahip olmuş ve daha sonrasında "daha büyük bir devlet bünyesine" dahil olmuş kültürel çeşitliliğe sahip olmaktır (Kymlicka, 2015: 34). Ona göre çoketnikli devlet ise bireysel ve ailesel göçler sonucu oluşur. Kymlicka'nın çokkültürcülük modelleri işte bu ayrıma dayanır. Bir devletin sahip olduğu ulusal azınlıklar onun çokuluslu olduğunu; göçmenler ve etno-dini gruplar ise onun çoketnikli olduğunu gösterir. Kymlicka farklı azınlık türleri için farklı bir çokkültürcülük modeli sunar.

Kymlicka'ya göre çokuluslu yani birden çok ulusu içinde barındıran devleti bir arada tutacak olan bağ ortak bir ulusa ait olma değil yurtseverlik duygusudur. Yurtseverlik ise "büyük devlet kendi ulusal varlıklarını tanıdığı ve saygı gösterdiği için o devlete" duyulan bağlılıktır (Kymlicka, 2015: 45). Dolayısıyla Kymlicka ortak bir ulus fikrine dayalı ulus-devlet anlayışını reddetmektedir. Ulusal azınlıklar da bu anlayışa karşı çıkarak öz yönetim hakkı ve özel temsil haklarını talep edebilirler. Kymlicka öz yönetim hakkını talep eden ulusal azınlıkların karşı çıktıkları ulus-devlet inşa etme araçlarını kullandıklarını ve bunu yapmalarına izin vermeyecek normatif bir gerekçenin halihazırda ileri sürülmediğini ve bu alanda cevaplanması gereken bir boşluğun olduğunu belirtmektedir (2002: 352).

Kymlicka ulusal azınlıkları keskin olmayan bir şekilde ulus-altı azınlıklar ve yerli halklar iki kategoriye ayırır. Ulus-altı azınlıklar geçmişte daha büyük bir devlet ya da imparatorluk tarafından fethedilmiş veya topraklarına eklenmiş; ya da kraliyet evlilikleri, birden fazla devletin gönüllü anlaşmaları sonucu ortaya çıkan çoğunlukta oldukları bir devletleri olmayan azınlıklardır (2002: 349). Yerli halklar ise evrensel bir tanımları olmamakla birlikte toprakları yabancılar tarafından istila edilen ve onlar tarafından zorla veya anlaşmalar sonucu yönetilen azınlıklardır (2002:349). İkisi arasındaki ayırt edici fark yerli halkların kendi yaşam tarzlarını günümüze kadar koruyabilmiş olmalarıdır. Ancak her ikisi de ya yaşam tarzlarını korumak için ya da yeniden kazanmak için nadiren ayrılmayı genellikle de özerkliği talep etmektedirler. Kymlicka bu talebi reddetmenin normatif bir gerekçesinin ortaya koyulmamış olmasıyla birlikte son zamanlardaki araştırma sonuçlarının etno-milliyetçi çatışmaların özerkliklerin tanınmasıyla azaldığını ve ulusal azınlıkların bağlılığının

arttığını; öz yönetim haklarının tanınmamasının ise çatışmaları arttırdığını gösterdiğini belirtmiştir (2002: 352).

2. Ulusal Azınlıklara Yönelik Çokkültürcülük Uygulamaları Nelerdir?

Ulusal azınlıkların büyük toplumdan talepleri genellikle özyönetim ve özel temsil hakları etrafında toplanmaktadır. Birleşmiş Milletler'in Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme şeklindeki insan haklarına ilişkin iki temel sözleşmesinin ortak olarak ilk maddeleri ulusların kendi kaderini tayin etmesi ile ilgilidir. Bunların 1. maddelerinin birinci paragrafları aşağıdaki gibidir:

"Bütün halklar kendi kaderlerini tayin etme hakkına sahiptirler. Bu hak gereğince halklar kendi siyasal statülerini özgürce kararlaştırırlar ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerini özgürce sağlarlar."[8]

Ancak bütün halklar olarak ifade edilen halkların kimler olduğunun açıklanmamış olması bir eksikliktir. Ulusal azınlıklar için belirtilmiş özel bir madde de bulunmamaktadır. Dolayısıyla günümüzde de yoruma ve tartışmaya açık bir alan olarak bu sözleşmeleri imzalayan ülkeler için kesin bir çözüm sunmamaktadır.

Avrupa Konseyi'nin 1995 yılında kabul ettiği Ulusal Azınlıkların Korunması için Çerçeve Sözleşmesi'ne göre imzalayan ülkelerin ulusal egemenlikleri ve toprak bütünlükleri saklı kalmak koşuluyla: "Ulusal azınlıklar ve bu azınlıklara mensup fertlerin hak ve özgürlüklerinin korunması, insan haklarının uluslararası korunmasının ayrılmaz bir parçasıdır ve böylelikle uluslararası işbirliği alanında yer alır."[9] Ulusal

[8]Bkz. TBMM: "Medenî ve Siyasî Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu (1/589)", 25 Nisan 2003, (Çevrimiçi) https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c016/tbmm22016089ss0150.pdf, 20 Haziran 2018 ve TBMM: "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler ve Dışişleri Komisyonu Raporu (1/434)", 20 Ocak 2003, (Çevrimiçi) https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c016/tbmm22016089ss0148.pdf, 20 Haziran 2018.

[9] Bkz. Council of Europe: "Framework Convention for the Protection of National Minorities and Explanatory Report", 1 Şubat 1995, (Çevrimiçi) https://rm.coe.int/16800c10cf, 20 Haziran 2018.

azınlıkların kendi dil, kültür ve geleneklerinin korunmasının ve geliştirilmesinin teşvikini tavsiye eden bir metin olarak bu sözleşme açık bir şekilde gerekli durumlarda özerklik ya da özel temsil haklarının tanınmasını önermemektedir. Ancak sözleşmede Avrupa'nın tarihinin ulusal azınlıkların korunmasının istikrar, demokratik güvenlik ve barış için gerekli olduğunu gösterdiği ifade edilmekte ve etnik, kültürel, dilsel ve dinsel kimliklerine saygı göstermeye ek olarak bu kimliklerini ifade etmeleri, korumaları ve geliştirmeleri için uygun şartları sağlamaları önerilmektedir.

Joseph Raz, ulusal azınlıklara kendi kaderini tayin etme hakkının verilmesinin ahlaki gerekçelerini incelemiştir. Öncelikle ona göre bu hak belirli bir bölgenin kendi kendini yönetip yönetmeyeceğiyle ilgilidir. Bu haktan yararlanabilecek "halklar ve ulusların" kimler olduğunu da 6 özellikle açıklamıştır (Raz, 1990: 443-447):

1. Kendi kaderini tayin etme hakkına sahip olacak grubun kendi içerisinde yaşamlarına, aktivetelerine ve ilişkilerine yayılmış ortak bir kültürü ve ortak bir karakteri olması gerekir.

2. İlk özellikle bağlantılı olarak söz konusu grubun sahip olduğu ortak kültür ve karakter içerisinde yetişen bireylerin bu kültür ve karaktere en azından belli ölçüde sahip olması gerekir.

3. Grup üyeliği hem "diğerleri" tarafından hem de grup üyeleri tarafından gerçekleşecek resmi olmayan bir karşılıklı tanıma meselesidir.

4. Grup üyeliği üyelerin kendilerini tanımlamalarında, kim olduklarını, eylemlerini, tepkilerini, tutumlarını anlamada önemli bir bağ olmalıdır.

5. Gruba üye olmak ait olma ile ilgilidir; bir başarı meselesi değildir. Biri ya bir gruba aittir ya da o grubun kültürünü benimseyerek ve kendi alışkanlıklarını değiştirerek ait hale gelir. Üyelik diğerleri tarafından tanınmayı içerir; ancak bir başarı olmadığı için bir değerlendirmeye tabi tutulamaz.

6. Bu gruplar küçük değillerdir ve dolayısıyla karşılıklı tanınmaları küçük gruplar da olduğu gibi değildir. Bu gruplar içerisinde karşılıklı tanınma genel karakteristik özelliklere sahip olma ile güvence altına alınır. Küçük gruplar da ise karşılıklı tanınma sembolik nesnelerin kullanımı, grup törenlerine katılım,

gruba özel tutumlar, özel kelimeler gibi geleneksel araçlar ile gerçekleşir (Raz, 1990: 447).

Raz'a göre grupların bu özellikleri seçme amaçları kendi kaderini tayin etmelerinin değeri açıklayabilir. Ayrıca bu özellikler bir araya geldiğinde gruplar öz-yönetim için uygun bir aday olurlar. Ona göre bireylerin iyiliği onların değerli amaç ve ilişkilerini yürütme başarısına bağlıdır ve bu amaç ve hedefler kültürel olarak belirlenirler (Raz, 1990: 448). Dolayısıyla bireylerin iyiliğini ait oldukları kültürel gruplardan bağımsız düşünmek mümkün değildir. Söz konusu grupların korunma ve gelişme gibi çıkarları üyeleri için değerliyse ahlaki bir önemi vardır. Bu gruplar için kendi kaderini tayin etme hakkının verilmesi grup refahının ve öz-saygısının sağlanması için gerekli olabilir. Raz buna karar verebilmek için tarihsel koşullara bakılması gerektiğini düşünmektedir. Bu koşullardan biri zulümdür; fakat savaşılması ve üstesinden gelinmesi başka şekillerde de mümkün olabileceği için yeterli bir koşul değildir (Raz 1990: 451). Ekonomik düşüş, kültürel parçalanma, toplumsal düzensizlik gibi koşullar da kendi kendini yönetme hakkını gerekli kılabilir.

Raz'a göre kendi kendini yönetmenin değeri bireyin özerkliğini genişletmesidir. Çünkü grup üyelerinin bireyselliği ve refahı bireylerin hayatını kuşatan söz konusu kültürel grupların kendilerini eksiksiz bir şekilde ifade etmesine bağlıdır (Raz, 1990: 451). Dolayısıyla ona göre kendi kendini yönetme üyelerin kamusal yaşamda kendilerini ifade etmesi açısından değerli ve gereklidir. Kendi kendini yönetme hakkı kendi kaderini tayin etme hakkı ile ilişkilidir. Kendi kaderini tayin etme hakkı "kim karar verecek?" sorusunu yanıtlar (Raz, 1990: 454). Raz'a göre bu sorunun evrensel demokratik bir yanıtı yoktur. Ancak aşağıda ülkelerde ulusal azınlıkların kendi kaderini tayin hakkını tanımayı içeren nasıl çokkültürcülük uygulamalarının gerçekleştiği incelenecektir. Bunun için öncelikle Keith Banting ve Will Kymlicka'nın oluşturmuş olduğu "Çokkültürcülük Politikası Endeksi" (Multiculturalism Policy Index) adlı projeden yola çıkarak Caroline Duvieusart-Dery'nin hazırladığı ülkelerin 1980-2010 yılları arasındaki ulusal azınlık politikalarını incelediği çalışmadan yararlanılacaktır.[10] Daha sonrasında ise ulusal azınlıkların bir

[10] Bkz. Duvieusart-Dery, Caroline: **Multiculturalism Policy Index: National Minority Policies**, Canada, School of Policy Studies, 2011, (Çevrimiçi)

türü olan yerli halklar için ülkeler incelenmesinde de Veldon Coburn'un aynı proje kapsamında yapmış olduğu analizden faydalanılacaktır. Aynı proje kapsamında yapılmış bu iki çalışmada ele alınan ülkeler birbirinden farklılık göstermektedir. Bu tezde aynı ülkelerdeki hem ulus-altı azınlıklar hem de yerli azınlıklar için belirtilen yıllarda mevcut çokkültürcülük uygulamalarını ortaya koyabilmek için her iki çalışmada ele alınmış ortak iki ülke seçilmiştir: Kanada ve ABD.

a. Kanada

Kanada çokkültürlü yapısını 1988 yılında Kanada Çokkültürcülük Yasası (Canada Multiculturalism Act) ile tanımış bir ülkedir. 1980-2010 yılları arasında Kanada'daki ulus-altı azınlık olan Quebeclilere yönelik çokkültürcülük uygulamalarına bakmak için Duvieusart-Dery'nin Çokkültürcülük Politikası Endeksi: Ulusal Azınlık Politikaları (Multiculturalism Policy Index: National Minority Policies) adlı çalışmasından yararlanılacaktır. Bu endekse göre incelenecek altı farklı değişken vardır. Bunlar: Bölgesel özerklik, resmi dil statüleri, güvence altına alınmış temsil, kamusal fonlama, çokulusluluğu onaylama, uluslararası kişilik şeklindedir. Bu değişkenler aşağıda maddeler halinde incelenmiştir ve 2010 yılından günümüze herhangi bir değişiklik gerçekleşmişse bu değişikliklere de o madde içerisinde yer verilmiştir.

- Bölgesel özerklik: 1867 Anayasası ile birlikte Kanada dört eyaletten oluşan federal bir birlik olarak kurulmuştur (Duvieusart-Dery, 2011: 15). Şuan ise 10 eyalet ve 3 bölgeden oluşmaktadır. Quebec diğer eyaletlerden daha da fazla yetki ve sorumluluğa sahiptir. Kendi emeklilik planını yürütme, vergileri toplama, işgücü piyasası, eğitim ve göçmen politikaları gibi meselelerde de yoğun bir yetki alanına sahiptir (Duvieusart-Dery, 2011: 15). Dolayısıyla bölgesel özerklik kriteri Quebec için mevcuttur.
- Resmi dil statüleri: Bu çalışmanın da belirttiği üzere 1867 Anayasası'ndan itibaren hem parlamentoda ve federal mahkemelerde hem İngilizce hem de Fransızca

https://www.queensu.ca/mcp/sites/webpublish.queensu.ca.mcpwww/files/files/nationalminorities/evidence/NationalMinorities.pdf, 10 Temmuz 2018.

dillerinin konuşulmasına izin verilmektedir. 1969 yılında ise her iki dil de resmi dil olarak kabul edilmiştir ve bununla 2000 yılından bu yana herhangi bir değişiklik yaşanmamıştır (Duvieusart-Dery, 2011: 16). Quebec'te ise Fransızca tek resmi dildir. Resmi dil statüsü de Kanada'nın Quebec için sağlamış olduğu bir kriterdir.

- Güvence altına alınmış temsil: 1867 Anayasası ile Avam Kamarası'nda Quebec'in seçim bölgelerini temsil edecek minimum 64 üye bulunması güvence altına alınmıştır. Senato'da ise 1867 Anayasası ile 24 koltuk Quebecliler için ayrılmışken; 2006 yılındaki yasa değişikliği ile bu sayı 117'ye çıkarılmıştır. Yüksek Mahkeme Kanunu'na göre Mahkeme yargıçlarının en az 3/9'ü Quebec Eyaleti'nden olmalıdır. Devieusart-Dery' göre Quebec'in temsil edilmesi yaklaşık 150 yıldır güvence altına alınmış durumdadır ve son 10 yılda herhangi bir değişiklik gerçekleşmemiştir (2011: 16).

- Kamusal fonlama: Araştırmada iki eğitim ve medya olmak üzere iki alana bakılmıştır ve her iki alanda da Quebecliler için kamusal fon sağlandığı sonucuna varılmıştır. *Eğitim* için Kanada Haklar ve Özgürlükler Beyannamesi her eyaletin kendi resmi azınlık dilinde tüm ilkokul öğrencileri için kendi dillerinde eğitim hakkının tanınmasını onaylamıştır. Kanada 2005 yılında Resmi Diller Yasası'nda yapılan değişiklikler ile resmi dillerin 2008 yılında Kanada'nın Dilsel İkiliği için Yol Haritası (Roadmap for Canada's Linguistic Duality) düzenlemesiyle azınlık dillerin korunması ve teşvik edilmesi için çeşitli önlemlerin alınmasını onaylamıştır. Ayrıca 2009 yılında federal yönetim ile eyalet arasında imzalanan bir protokol ile resmi azınlık dilleri için oluşturulan programlara yönelik 5 yıllık 1.1 milyar dolar merkezi bütçeden ayrılmıştır (Devieusart-Dery, 2011: 17). *Medya* alanında ise Kanada'nın devlet yayın kuruluşları (The Canadian Broadcasting Corporation, Radio-Canada gibi iki ulusal televizyon kanalı ve dört radyo kanalı) Fransızca ve İngilizce hizmet sunmaktadır. Ancak Devieusart-Dery'nin saptamasına göre, 1990'ların sonunda finansal desteklerde önemli kesintiler yapılmıştır. 1991 yılında kabul edilen Yayın Kanunu'nun 3. fıkrasına göre, yayınların programlanması İngilizce ve Fransızca'nın farklı ihtiyaç ve koşullarına göre ayarlanmalıdır. İnternette ise İngilizce'nin hakimiyetini kırıp Fransızca'nın eşit olarak hakim olduğu bir ortam yaratmak amacıyla Kültür Meseleleri Sektör'ü

(Cultural Affairs Sector) ürettiği projelerin %50'sini bu meseleye odaklamıştır. Ayrıca Quebec 1968 yılından bu yana kendi fon sağladığı Fransızca bir televizyon kanalına (Tele-Quebec) sahiptir.

- Çokulusluluğu onaylama: Kanada Anayasası'nda çokulusluluk açık bir şekilde tanınmamıştır. Ancak 2006 yılında Quebec'in bir ulus olarak tanınmasına güçlü bir direniş olmasına karşın Kanada Başbakanı Stephen Harper'ın Avamlar Kamarası'nda Quebec'in birleşik bir Kanada içerisinde bir ulus olarak tanınmasını talep etmiş ve bu teklif Avamlar Kamarası'nda büyük bir çoğunluk ile kabul edilmiştir.

- Uluslararası kişilik: Ne Kanada anayasasında ne de uluslararası hukukta Quebec'i uluslararası alanda hareket edebilmesini engelleyen herhangi bir engelleyici kural yoktur (Devieusart-Dery, 2011: 18). Quebec 1970 yılından beri Fransız kimliğini, kültürünü ve dilini korumayı ve geliştirmeyi amaçlayan uluslararası bir forum olan Organisation internationale de la Francophonie'nin kurucu üyelerinden biridir. Ayrıca Quebec-Kanada arasında yapılan anlaşma sonucunda Quebec UNESCO'nun çalışma, görüşme ve konferanslarında Kanada'nın delegeleri arasında kalıcı olarak temsile sahip olmuştur (Devieusart-Dery, 2011: 19).

Kanada'daki yerli halklara yönelik çokkültürcülük politikalarını değerlendirmek için de Keith Banting ve Will Kymlicka'nın aynı projesi kapsamında Veldon Coburn'un 2011 tarihli Çokkültürcülük Politikası Endeksi: Yerli Halklar çalışmasından yararlanılacaktır. Bu çalışma da yine 1980-2010 yılları arasını kapsamaktadır; ancak aşağıda değişkenlerin sıralandığı maddeler içerisinde 2010 yılından günümüze herhangi bir değişiklik gerçekleşmiş ise onlara da yer verilmiştir. İncelenecek değişkenler ulus-altı azınlıklar için belirlenmiş değişkenlerden farklı olarak: Toprak hakları, kendi kendini yönetme hakları, anlaşmalar, kültürel haklar, örf ve adet hukuku, merkezi yönetimde temsil, farklı/ayrı statü, uluslararası araçlar, olumlu eylem şeklindedir.

- Toprak hakları: Toprak hakkı Calder adlı yerli halkının 1973 yılında Yüce Mahkeme tarafından; Delgamuukw yerli halkının 1982 yılında Anayasa'nın 35. bölüm 1. paragrafı ile; Hintlilier için "Indian Act" ile; Inuit yerli halkının "James

Bay and Nortyhern Quebec Agreement", "Inuvialiut Final Agreement (The Western Arctic Claim Settlement)", "Labrador Inuit Land Claims Agreement-In-Principle" ve "Nutavut Land Claims Agreement Act" ile sağlanmıştır (Coburn, 2011: 17). Ayrıca Kanada'da yerli halkların toprak haklarının tanınması için başvurabilecekleri Toprak Hakkı Anlaşması (Treaty Land Entitlement) mevcuttur.

- Kendi kendini yönetme hakları: Yerli halklar için kendi kendini yönetme hakkı Anayasa'nın 35. bölümü ile tanınmıştır; ancak bu hak politikalar ve anlaşmalar ile yürütülmekte ve bu hakka ilişkin bir yasa ya da Yüksek Mahkeme kararı bulunmamaktadır. James Bay ve Kuzey Quebec Anlaşması (James Bay and Northern Quebec Agreement, 1975), Schelt Indian Band Self-Government Act (1986), Nisga'a Final Agreement Act (1999), Westbank First Nation Self-Goverment Agreement (2004) gibi kendi kendini yönetme hakkını veren anlaşmalar bulunmaktadır.

- Anlaşmalar: Kanada Yüksek Mahkemesi'nin kararına göre federal yönetim eğer yasal açıdan yeterli bir sebep varsa ve eğer yasa ile yerli halkın hakkı çatışıyorsa yerli halkların bir hakkını sınırlayabilir veya ihlal edebilir (Coburn, 2011: 19). Ancak buna göre bu yetki yerli halkın hakkının anlaşmayla tanınması durumunda geçerli değildir. Anlaşma hakları 1982'den beri anayasal olarak güvence altındadır. İlk modern anlaşma 1975 yılında imzalanan James Bay ve Kuzey Quebec Anlaşması'tır ve anayasada tanınmış ve onaylanmıştır.

- Kültürel haklar: 1982'den beri Anayasa'nın 35. bölüm 1. paragrafında yerli halkların hakları ayrı bir kültür olmanın tamamlayıcı unsuru olarak görülmektedir. Yerli halklarla yapılan anlaşmalar ile kültürel haklar sağlanmaktadır. Örneğin 1981 yılında Ontario Bölge Mahkemesi 9 Numaralı Anlaşma'ya göre Hintlilerin avlanma hakkını korumuştur.

- Örf ve adet hukuku: Kanada mahkemeleri yerli halkların örf ve adet hukukunun varlığını koşullara bağlı olarak tanımıştır (Coburn, 2011: 19). Örneğin 1994 yılında Britanya Kolumbiyası Temyiz Mahkemesi Casimel adlı bir sigorta şirketinden Stellaquo yerli halkın geleneklerine uygun olarak vefat etmiş bir çocuğun maaşlarının ebeveynlerine verilmesini talep etmiştir. Alberta 'Queen's

Bench Mahkemesi 1995 yılındaki bir kararında yerli halkın örfi evliliklerinin eyalet yasasına bağlı evliliklerle denk olduğunu kabul etmiştir. Britanya Kolumbiyası 1996 yılında "Adoption Act of 1996" adlı ve Kuzeybatı Bölgeleri de 1994 yılında "Aboriginal Custom Adoption Recognition Act" anlaşmaları ile yerli halkların geleneklerinin kendi hukuklarıyla uyumunun sağlanması adına yasalar çıkarmıştır (Coburn, 2011: 20).

- Merkezi yönetimde temsil: 1982 Anayasası Kanada hükümetini yerli halkların hak ve özgürlüklerine ilişkin yasa değişiklikleri hakkında yapılacak tartışmalara yerli halkların temsilcilerini davet etmek zorunda bırakmaktadır(Coburn, 2011: 20). Ayrıca 1867 Anayasasının 91. bölüm 24. paragrafında Hintlilere kendilerini ve topraklarını korumaları için yasal sorumluluk vermektedir.

- Farklı/ayrı statü: Kanada'da Hintliler 1763 Kraliyet Fermanı ile birlikte "Inuit" ve Metis"ler ise 1982 Anayasası ile birlikte anayasaya yerli halklar olarak dahil olmuştur.

- Uluslararası araçlar: Coburn'un çalışmasında Kanada'nın ulusal azınlıklar için tam olarak gerçekleştirmediği çokkültürcülük politikası alanı yerli halkların uluslararası araçlarının onaylanması ve desteklenmesidir. Bunun gerekçesi Kanada'nın Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 1989 tarihli 169 sayılı Yerli ve Kabile Halklar Sözleşmesi'ni imzalamamış olmasıdır. Ayrıca Kanada 2007 tarihli Birleşmiş Milletler Yerli Halkların Hakları Bildirgesi'ni kendi anayasal çerçevesine uymadığı gerekçesiyle karşı çıkmıştır; [11] 2010 yılında bağlayıcı olmayacak şekilde kabul etmiş; [12] 2016 yılında tam olarak kabul ettiğini ve uyum sürecini başlattıklarını açıklamıştır;[13] 2017 yılında da Britanya Kolumbiyası

[11] Bkz. BBC News: "Indigenous rights outlined by UN", 13 Eylül 2007, (Çevrimiçi) http://news.bbc.co.uk/2/hi/in_depth/6993776.stm, 15 Temmuz 2018.

[12] Bkz. CBC News: "Canada endorses indigenous rights declaration", 12 Kasım 2010, (Çevrimiçi) https://www.cbc.ca/news/canada/canada-endorses-indigenous-rights-declaration-1.964779 , 15 Temmuz 2018.

[13] Bkz. Tim Fontaine, "Canada officially adopts UN declaration on rights of Indigenous Peoples", **CBC News**, 10 Mayıs 2016, (Çevrimiçi) https://www.cbc.ca/news/indigenous/canada-adopting-implementing-un-rights-declaration-1.3575272, 15 Temmuz 2018.

yönetimi Bildirgenin ilkelerine göre yöneteceklerini açıklamışlardır.[14] Dolayısıyla çalışma bugün yapılmış olsa Kanada'nın yerli halkların uluslararası araçlara sahip olmasını sağladığına ilişkin bir görüşe sahip olunacağı sonucuna varılabilir.

- Olumlu eylem: Yerli halklar için istihdam eşitliğini sağlamak adına 1985 yılında İstihdam Eşitlik Yasası federal düzeyde kabul edilmiştir. Fakat bu yasa yalnızca federal olarak düzenlenen işgücü aktiviteleri için geçerlidir ve eyalet veya bölge düzeyinde böyle bir düzenleme bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu çalışmaya göre eyalet ve bölgesel düzeyde işverenlerin işe alım, ücret gibi meselelerde ırk/milliyet ayrımcılığı yapmasını engelleyecek düzenlemelere ihtiyaç vardır (Coburn, 2001: 21).

Kanada'daki ulus-altı azınlar için gerçekleşen çokkültürcülük uygulamaları Devieusart-Dery'nin çalışmasında diğer ülkelerle karşılaştırıldığında yüksek bir seviyededir. Bunda Quebec'in Kanada'da sahip olduğu özerkliğin etkisi büyüktür. Quebec'in bir ulus olarak Anayasa'da tanınması ve "göç üzerinde büyük bir denetim, Fransız dilini geliştirmek için gerek duyduğu güçlerin hepsi olmasa da çoğu kendi emeklilik planı ve yurt dışında diplomatik temsil hakkı" olması diğer ulus-altı azınlıklar için güçlü bir örnek teşkil etmektedir (Parekh, 2002: 238). Ancak yerli halklar açısında Kanada'da çokkültürcülük politikası açısından en büyük eksiklik uluslararası hukuktan yararlanamama durumudur.

b. Amerika Birleşik Devletleri

Kanada başlığında olduğu gibi Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ulusal azınlıklara yönelik çokkültürcülük uygulamalarının değerlendirilmesine öncelikle ulus-altı azınlıklardan başlanacaktır. Ayrıca yine burada da Devieusart-Dery'nin "Çokkültürcülük Politikası Endeksi: Ulusal Azınlık Politikaları" (Multiculturalism Policy Index: National Minority Policies) adlı çalışmasından yararlanılacaktır. ABD'deki Puerto-Rico bölgesinde yaşayan İspanyol ulus-altı azınlığına yönelik

[14] Bkz. Chris Newton: "B.C. Government Adopts UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples", **Energeticcity**, 6 Eylül 2017, (Çevrimiçi) https://www.energeticcity.ca/2017/09/b-c-government-adopts-un-declaration-rights-indigenous-peoples/ , 15 Temmuz 2018.

çokkültürcülük uygulamalarını analiz edebilmek için de yukarıdaki gibi altı farklı değişkene bakılmıştır.

- Bölgesel özerklik: Porto Riko 1952 tarihli Anayasası ile resmi olarak ABD'nin kendi kendini yöneten bir bölgesi olduğunu duyurmuştur. Porto Riko'nun mevcut durumu diğer eyaletlerinki ile oldukça benzerdir. Ancak yerleşimcilerin merkezi devlet seviyesinde oy kullanma haklarının olmaması; federal devlete vergi yükümlülüğü olmaması; federal programların bazılarından daha az fonlama almaları gibi farklılıklar vardır (Devieusart-Dery, 2011: 56).

- Resmi dil statüleri: ABD resmi bir dile sahip değildir. Ancak Porto Riko'da hem İngilizce hem de İspanyolca resmi dil olarak kabul edilmiştir. Federal yönetim alanında İngilizce kullanılmakta iç işlerinde ise İspanyolca kullanılmaktadır.

- Güvence altına alınmış temsil: Porto Rikolular ABD başkanını ve başkan yardımcısını seçme hakkına sahip değillerdir. Her eyaletin iki temsilcinin bulunduğu Senato'da Porto Riko'nun temsilcileri bulunmamaktadır. Porto Riko'yu federal adalet sisteminden dışlayan herhangi bir düzenleme olmamasına karşın bu zamana kadar Porto Rikoluları temsil eden Yüksek Mahkeme Yargıcı hiç olmamıştır (Devieusart-Dery, 2011: 57).

- Kamusal fonlama: *Eğitim* alanında Porto Riko'nun 1952 tarihli Anayasası tüm vatandaşlara ücretsiz eğitim vermektedir ve fonlanması Porto Riko Eğitim Departmanı tarafından sağlanmaktadır (Devieusart-Dery, 2011: 57). 1915 yılından itibaren İspanyolca özellikle eğitim sisteminin özellikle düşük seviyelerinde ağırlık kazanmaya başlarken; daha yüksek seviyelerde İngilizce daha çok geçerli bir dildi. 1949 yılında gerçekleşen bir reformla İngilizce müfredatların tamamlayıcı bir parçası olarak kullanılsa da İspanyolca tüm eğitim sisteminin birincil dili olarak kabul edildi (Devieusart-Dery, 2011: 58). Tamamen kendi dillerinde eğitim veren Universidad de Puerto Rico adlı bir üniversiteye sahiptirler. *Medya* alanında i-60se Porto Riko'nun televizyon ve radyo kuruluşları 1950'lerde kurulmuş ve o zamandan bu yana ve özellikle 1990'lardan itibaren artan şekilde İspanyolca medya sürekli olarak kamusal fonlamadan yararlanmaktadır (Devieusart-Dery, 2011: 58). Ayrıca Porto Riko'daki televizyon ve radyoların

kurulması ve işletilmesi ABD Federal İletişim Komisyonu tarafından düzenlenmektedir. Ancak çalışmada belirtildiği üzere bu durum Porto Riko'nun yayın endüstrisinin gelişmesini sınırlandırmaktadır (Devieusart-Dery, 2011: 58).

- Çokuluslulugu onaylama: Porto Riko'nun ulusal karakterinden ne ABD Anayasası'nda ne de Porto Riko'nun 1952 tarihli Anayasası'nda bahsedilmektedir. Hatta ABD'de ulus kavramı genellikle yalnızca tüm ülkeyi ifade ederken kullanılmaktadır (Devieusart-Dery, 2011: 58). Dolayısıyla ABD'de Porto Riko için çokuluslulugun onaylanmasından söz edilemez.

- Uluslararası kişilik: Porto Riko'da herhangi bir elçilik bulunmamaktadır; ancak 41 ülkenin konsolosluğu bulunmaktadır (Devieusart-Dery, 2011: 59). Ayrıca Porto Riko Dünya Ticaret Örgütü, BM Gıda ve Tarım Örgütü, BM Latin Amerika ve Karayipler Ekonomik Komisyonu gibi uluslararası kuruluşlara üyedir.

Ulus-altı azınlıklar açısından söz konusu azınlıklara yönelik çokkültürcülük uygulamalarına bakıldığında ABD'nin Kanada'dan daha geri olduğu görülmektedir. Bunun en büyük nedeni Porto Riko'nun politik konumunun belirsiz olması ve özellikle de Porto Riko'nun federal yönetim içerisinde temsil edilmeme sorunudur. ABD'deki yerli halklar açısından çokkültürcülük uygulamalarının değerlendirilmesinde de Coburn'un Çokkültürcülük Politikası Endeksi: Yerli Halklar çalışmasından yararlanılacaktır. Bu çalışmada ABD'de yaşayan Hintliler için çokkültürcülük uygulamaları değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme yapılırken de yukarıdaki gibi toprak hakları, kendi kendini yönetme hakları, anlaşmalar, kültürel haklar, örf ve adet hukuku, merkezi yönetimde temsil, farklı/ayrı statü, uluslararası araçlar, olumlu eylem değişkenlerine bakılmıştır.

- Toprak hakları: 1871 yılına kadar imzalanmış 400'e yakın anlaşma ile Hint kabilelerine ayrılan topraklar güvence altına alınmış ve topraklara herhangi bir saldırıya karşı korunmuştur (Coburn, 2011: 51). Ayrıca 1934 yılında "Hintlilerin topraklarının ve kaynaklarının korunması ve geliştirilmesi" amacıyla Kongre tarafından Hintlilerin Yeniden Örgütlenme Yasası (Indian Reorganization Act) geçirilmiştir (Coburn, 2011: 51).

- Kendi kendini yönetme hakları: Hint kabileleri federal yönetimden ve eyaletlerden ayrı olarak bağımsız egemen yönetimlere sahiptir. Hintlilerin Yeniden Örgütlenme Yasası'nın 16. bölümü de Hint kabilelerinin kendi bölgelerinde genel refahı örgütleme ve anayasa ve kanunlarını benimseme hakkını tanımaktadır ve ABD Yüksek Mahkemesi de bu haklarına uygun kararlar almaktadır (Coburn, 2011: 52).

- Anlaşmalar: 1871 yılında son bulana kadar Hint kabileleriyle yapılmış yaklaşık 400 anlaşma ile toprak hakları güvence altına alınmış olduğu gibi topraklar üzerinde herhangi bir değişikliğe karşı ABD kabilenin egemenliğine saygı göstereceğine ve kabile üyelerinin refahını sağlayacağına söz vermiştir (Coburn, 2011: 52).

- Kültürel haklar: Kamusal alanlarda Hintlilerin avlanma, balıkçılık gibi faaliyetleri kendi yönetimlerinin düzenlemesine bırakılmıştır; eyalet veya federal yönetim tarafından bir kısıtlama bulunmamaktadır. Örneğin, ABD federal kanununa göre kel kartalları, kartal ve şahinlerin herhangi bir kısmını almak yasaktır; ancak Hintlilerin kartal ve şahinlerin parçalarını kültürel ve dini gerekçelerle kullanmaları nedeniyle bir istisna tanınmıştır (Coburn, 2011: 53). Hintlilerin dinsel özgürlüğü ABD'nin İnsan Hakları Beyannamesinin tamamlayıcısı olan Hintli Medeni Haklar Yasası (Indian Civil Rights Act) ile sağlanmakta ve dini ve kültürel mekanları 1966 tarihli Ulusal Tarihi Koruma Yasası (National Historic Preservatio Act ile koruma altına alınmıştır.

- Örf ve adet hukuku: 1993 tarihli Hint Kabilesi Adalet Yasası (Indian Tribal Justice Act) 2. bölümüne, 1978 tarihli ABD ve Amerikalı siyasetçi Wheeler arasındaki mahkeme sonucu çıkan kararına bakıldığında Hintli kabilelerin kendi bölgelerinde kültür ve kimliklerini koruma adına yasal olarak kararlar alabileceklerini kabul etmektedir.

- Merkezi yönetimde temsil: 2000 yılına kadar yürütme işlerinde Hint kabileleriyle danışma zorunluluğu yokken; 2000 yılında Başkan Clinton tarafından 13175 sayılı Hint Kabile Yönetimleriyle Danışma ve Koordinasyon (Consultation and Coordation with Indian Tribal Governments) adlı başkanlık kararnamesi çıkarılmıştır. Bu kararnameye göre bir veya birden fazla Hint kabilesine, federal

yönetimle kabile arasındaki ilişkiye ya da federal yönetim ve kabile arasındaki güç ve sorumluluk dağılımına doğrudan etki edecek yasal düzenleme ve politikalar kabile yetkilileriyle düzenli ve anlamlı danışma ve işbirliği sonucu oluşturulmalıdır.

- Farklı/ayrı statü: ABD Anayasası'nın 1. fıkrasının 2. ve 8. bölümleri Hintler ve Hint kabileleri gibi iki şekilde de atıf yaparak tanımıştır (Coburn, 2011: 54).
- Uluslararası araçlar: ABD Kanada gibi Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 1989 yılında kabul ettiği Yerli ve Kabile Halkları Sözleşmesi'ni imzalamamıştır. ABD 2007 yılında imzalanmış olan BM Yerli Halkların Hakları Bildirgesi'ne Kanada ile beraber karşı çıkmış olan dört ülkeden biridir; fakat 2010 yılında BM Yerli Meseleleri Üzerine Kalıcı Forum'da Bildirgeyi desteklediğini ve yeniden değerlendirmeye alacağını açıklamıştır.
- Olumlu eylem: 1961 yılında Başkan Kennedy'nin çıkardığı kararname, 1965 yılında Başkan Johnson'ın çıkarmış olduğu kararname üretilen proje ve politikaların ırk, din, cinsiyet gibi ayrımcılıklara karşı düzeltici ve ilerletici eylemler oluşturmaya yönelik olması gerektiğini kabul etmiştir (Coburn, 2011: 55). 2002 yılındaki bir kararnamede de Amerikalı Hintlilerin, Alaska yerlilerinin, Asya ya da Pasifik yerlilerinin, Siyahilerin ve İspanyolların istihdamında fırsat eşitliğinin sağlanması gerektiği kabul edilmiştir (Coburn, 2011: 55).

ABD'nin çokkültürcülük politikalarını hayata geçirmede değerlendirmeye alınan ulus-altı azınlıklar açısından Kanada'dan daha geri olduğu çıkarımında bulunulmuştu. Ancak aynı noktada yerli halklar açısından bakıldığında birbirlerine yakın bir durumdadırlar. Bu çalışmaya göre her iki ülkede yerli halklar için görülen en büyük eksiklik uluslararası hukuktan yararlanma eksikliğidir.

B. Göçmen Gruplar ve Metikler için Çokkültürcülük Modeli

Kymlicka göçmenlere sınırlı sayıda (resmi dili öğrenme ve ülkenin tarihi ve kurumları hakkında belirli ölçüde bilgi sahibi olma gibi) vatandaşlık şartlarını yerine getirdikten sonra vatandaşlıklarının kabul edilmesiyle birlikte bir entegrasyon politikası uygulanması gerektiğini düşünmektedir (2002: 353). Bu çokkültürcü bir

entegrasyon politikası olmalıdır. Göçmenlerin kendi tarihlerini, kültürlerini ve dillerini sürdürme talepleri karşılanmalıdır. Göçmenlere asimilasyonist bir yaklaşımda bulunmak ne gereklidir ne de hak verilebilirdir: Öncelikle göçmenlerin kendi kültürel miraslarını sürdürmeleri onların bir vatandaş olarak bağlılığını ve üretkenliğini engelleyecek bir durum değildir; ayrıca asimilasyonist politikalar göçmenler üzerinde ağır ve maliyetli sorumluluklar yükleyecektir (Kymlicka, 2002: 354). Göçmenler için çokkültürcülük yaklaşımının benimsenmesi gerektiğini savunan bir düşünür olan Tariq Modood'a göre Kymlicka'nın çokkültürcülük anlayışının temelinde bir toplumsal kültüre sahip azınlıkların içinde yaşadığı topluma uyum sağlaması amacı vardır. Ancak ona göre göçmenlerin içinde yaşadıkları "yeni" toplumda böyle bir toplumsal kültürleri olmadığı için Kymlicka'nın teorisinde göçmenler için çokkültürcüğü savunma gerekçesini bulmak mümkün değildir (Modood, 2014: 56-57). Modood'a göre Kymlicka'nın çokkültürcülük teorisinin aksine göçmen karşıtı olmayan ve etniklik ve dini birbirinden ayırmayan bir çokkültürcülüğe ihtiyaç vardır.

Günümüzde göç neredeyse tüm ülkelerin gerçeğidir ve yönetimlerin göçmenlere karşı nasıl bir tutum sergilediği ülkeden ülkeye değişmektedir. Göçmen gruplar için çokkültürcülük uygulamalarını incelemeye geçmeden önce göçmen grupların kimler olduğuna bakmak gerekir. Çeşitli tanımlamalara bakıldıktan sonra ise OECD'nin yayınladığı verilere göre 2017 yılında dünyada en çok göç alan iki ülke olan ABD ve Almanya'daki göçmenlere yönelik politikalar çokkültürcülük açısından değerlendirilecektir.[15] Ayrıca dünyada göçmenlerin en çok tercih ettiği ülkeler ilk olarak ABD, ikinci olarak da Almanya'dır.[16]

1. Göçmen Gruplar ve Metikler Kimlerdir?

Öncelikle iki tane çok karıştırılan kavramı tanımlamak gerekir. Bunlar göçmen ve mülteci kavramlarıdır. Birleşmiş Milletler Mültecilerin Durumuna Dair Sözleşme'si 1. madde A(2)'ye göre mültecinin tanımı: Irkı, dini, milliyeti, bir

[15] Bkz. OECD: "International Migration Outlook 2017", 20 Haziran 2017, (Çevrimiçi) http://www.oecd.org/migration/international-migration-outlook-1999124x.htm, 25 Temmuz 2018.

[16] Bkz. Germany Population, 30 July 2018, (Çevrimiçi) http://worldpopulationreview.com/countries/germany-population/, 30 Temmuz 2018.

toplumsal gruba aidiyeti veya siyasi düşüncesi nedeniyle güçlü gerekçelerle zulme uğramaktan korkması ve o ülkenin herhangi bir korumasından yararlanamaması veya yararlanmak istememesi durumunda veya oranın vatandaşı değilse dönemeyen ya da korktuğu için dönmek istemeyen ve o ülkenin dışında bulunan kişi şeklinde yapılabilir.[17] Göçmen kavramının ise uluslararası yasal bir tanımı yoktur. Ancak BM'in uluslararası göç raporlarında göçmen doğduğu ülkeyi terk edip başka bir ülkede yaşayan kişi olarak tanımlanmıştır. Mülteciler ülkelerini terk etmek zorunda kalan veya terk ettirilen kişiler anlamına gelirken; göçmen kavramı daha çok gönüllü olarak ülkelerini terk eden kişileri ifade etmektedir. Ancak göçmenlerin ekonomik, siyasal veya başka sebeplerle göç etmesi de bir tür zorunluluk içerebilir. Dolayısıyla göçmen ile mülteci arasında keskin bir ayrımdan söz etmek zordur.

Kymlicka'ya göre göçmen gruplar bireylerin ve ailelerin sıklıkla arkadaşlarını ve yakınlarını bırakarak kendi anavatanlarından ayrılma kararları ile oluşur (2002: 352-353). Ayrıca Kymlicka'ya göre göçmenler vatandaşlık hakkına sahip olanlar ve olmayanlar şeklinde de ikiye ayrılır. İlki için göçmen gruplar kavramını ikincisi için ise "metik"ler kavramını kullanmayı tercih etmiştir ve metikler için çokkültürcülük politikasının ne olacağı göçmenlerden farklıdır. Dolayısıyla ayrı bir başlık altında ela alınacaktır. Bununla birlikte Kymlicka'nın çokkültürcülük anlayışında göçmenlerin yeri ulusal azınlıklardan oldukça farklıdır. Bir ülkede genellikle göçmenler oldukça azınlıkta olduğundan ve bölgesel olarak dağılmış durumda olduklarından ulusal azınlıkların ulus-inşa etme girişimlerinde bulunmazlar. Ona göre böyle bir girişim ne arzu edilir ne de mümkün bir durumdur.

Bauböck'e göre göçmen bir kişinin doğduğu ülkeden farklı bir ülkede yaşaması demektir (1996: 214). Ancak bu kavram yabancı işgalini ve sömürgeleştiricilerin göçünü dışlar. Aynı zamanda Bauböck'e göre bu kavram düzensiz göç denilen yasal olarak belirlenmiş giriş kısıtlamalarını ihlal ederek gerçekleşen göçleri de dışlar. Bununla birlikte ona göre göçmen kavramı mülteciler, önceden göç etmiş olanların yakın aile bireyleri, uzun süreden beri orada yaşayan düzensiz göçmenler gibi oraya gelme ya da kalma yasal hakkı olmayan ama ahlaki hakka sahip olan kişileri de

[17] Bkz. BM: "Convention and Protocol Relating to the Status of Refugees", 28 Temmuz 1951, (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/3b66c2aa10, 25 Temmuz 2018.

kapsaması gerekir (Bauböck, 1996: 214). Turistler, yabancı diplomatlar, kısa bir süre ve belli bir amaç için kalacak yabancı vatandaşlar da göçmen kavramı içerisinde yer almazlar. Fakat Bauböck'e göre misafir işçiler göçmen statüsünde değerlendirilmelidir. Çünkü onlara yasal sınırlamalar uygulanmaz dolayısıyla düzenli göçmenlerdir.

Antik Yunan'da Atina şehrinden dışlanmış ve herhangi bir korumadan yararlanamayan sakinler için kullanılan "metik" kavramını ilk olarak Walzer vatandaşlık hakkına sahip olmayan göçmenler için kullanmıştır (Walzer, 1983: 54-55). Kymlicka'da metikler için göçmenlerden ayrı bir çokkültürcülük modeli önermiştir. Çünkü metiklerin talepleri göçmen grupların entegrasyon taleplerine ek olarak kalıcı yerleşimci olarak statülerinin düzeltilmeleri ve vatandaşlık elde etmeleri şeklindedir (Kymlicka, 2002: 358). Yasa dışı yollarla bir ülkeye giriş yapan "düzensiz göçmenler" (California'daki Meksikalılar, İtalya'daki ve İspanya'daki Kuzey Afrikalılar gibi) ve misafir işçiler ya da mülteciler gibi koruma isteyen "geçici göçmenler" (Almanya'daki Türkler gibi) metikler arasında yer almaktadır (Kymlicka, 2002: 357). Kymlicka ABD'deki Afrikalıların durumunu ayrı tutmaktadır. Çünkü onların metikler gibi tarihsel olarak vatandaşlıktan dışlanmalarının gerekçeleri geri dönecekleri beklentisi olmamıştır (Kymlicka, 2002: 360). ABD'deki Afrikalılar 17. Ve 18. Yüzyıllar arasında köle olarak getirilmişler ve 1950'lere kadar topluma ve kurumlarına entegre olmalarına ve kendi kültürel yapılarını oluşturmalarına (kiliseler dışında) izin verilmemiştir (Kymlicka, 2002: 360). Dolayısıyla Afro-Amerikalıların talepleri göçmen gruplarından ve metiklerden farklıdır. Tarihsel olarak gördükleri adaletsizlikleri telafi etmek için özel entegrasyon desteği, güvence altına alınmış temsil (siyahilerin çoğunlukta olduğu seçim bölgeleri oluşturma gibi), siyahilerin kendi kurumlarını destekleme gibi politikalar geliştirilebilir (Kymlicka, 2002: 361). Yani Kymlicka'ya göre siyahiler için göçmenlere yönelik izlenen entegrasyon süreci siyahilerin diğer göçmenler için geçerli olmayan kölelik ve ırkçılık mirasını göz önüne alarak gerçekleşmesi gerekir.

2. Göçmen Gruplara ve Metiklere Yönelik Çokkültürcülük Uygulamaları

Kymlicka göçmenlerin taleplerini entegrasyonun daha adil koşulları olarak adlandırmaktadır. Ona göre "daha adil bir entegrasyonun" gerçekleşmesi için entegrasyon sürecinin nesiller arası gerçekleşecek uzun ve zor bir süreç olduğunun kabul edilmesi ve göçmenlerin kimliklerinin ve pratiklerinin çoğunluk toplumuyla aynı derecede tanınması, uzlaştırılması ve onlara saygı gösterilmesi gerekir (Kymlicka, 2002: 354-355).

Kymlicka metikler için ise daha adil koşullarda entegrasyon politikasından önce vatandaşlıklarının tanınması gerektiğini düşünmektedir. Çünkü yeni bir ülkeye yerleşen göçmenler çoğunlukla kendi ülkelerine geri dönmemekte ve aile kurarak yaşamaya devam etmektedirler. Bu durumda bir süredir orada yaşayan göçmenlerin geri dönmeyi planladıklarını öne sürüp vatandaşlıklarını kabul etmemek onların haksızlığa ve ırksal olarak ayrımcılığa uğramış ve kendilerini topluma karşı yabancı hissetmelerine yol açabilir (Kymlicka, 2002: 359). Dolayısıyla Kymlicka göçmenler ve metikler için tanıma politikasının ahlaki olarak gerekli olduğunu savunmaktadır.

Aşağıda ABD ve Almanya'daki göçmen gruplara ve metiklere yönelik politikalar için değerlendirme yapılırken yine Keith Banting ve Will Kymlicka'nın oluşturmuş olduğu "Çokkültürcülük Politikası Endeksi" baz alınarak yapılan incelemeye yer verilecektir. 1980-2010 yılları arasında belli ülkelerdeki göçmen gruplara yönelik politikaların incelendiği Erin Tolley'in Çokkültürcülük Politikası Endeksi: Göçmen Azınlık Politikaları (Multiculturalism Policy Index: Immigrant Minority Policies) adlı çalışmasından yararlanılacaktır. Erin Tolley'in Çokkültürcülük Politikası Endeksi: Göçmen Azınlık Politikaları adlı çalışmasında ülkeleri incelemek için bakılan değişkenler: [18]

[18] Bkz. Tolley, Erin: **Multiculturalism Policy Index: Immigrant Minority Policies**, Canada, School of Policy Studies, 2011, (Çevrimiçi) https://www.queensu.ca/mcp/sites/webpublish.queensu.ca.mcpwww/files/files/immigrantminorities/evidence/ImmigrantMinoritiesApr12.pdf, 28 Temmuz 2018.

- Çokkültürcülüğün merkezi ve/veya bölgesel ve belediyesel düzeylerde anayasal, yasal ya da parlamentoda onaylanmış olması ve etnik topluluklarla bu politikanın uygulanması hususunda bir bakanlık, sekreterlik veya danışma birimlerinin varlığı;
- Okul müfredatlarında çokkültürcülüğün benimsenmesi;
- Kamusal ya da özel medya lisansı vermede etnik temsil/hassasiyet içerme;
- Kıyafet yönetmeliklerinden muafiyetler;
- Çifte vatandaşlığa izin verme;
- Etnik grup örgütlerini ya da aktivitelerini fonlama;
- Çift dilli eğitimi ya da ana dilde eğitimi fonlama;
- Dezavantajlı göçmen gruplar için olumlu eylem şeklindedir.

a. Amerika Birleşik Devletleri

Yukarıda değinildiği üzere ABD dünyada en çok göç alan ülkelerden biridir. Burada 1980-2010 yılları arasında ABD'de hem göçmenler hem de metikler için çokkültürcülük politikasının benimsenip benimsenmediği ve ne tür başarı ve başarısızlıkların bulunduğuna Erin Tolley'in 2011 tarihli Çokkültürcülük Politikası Endeksi: Göçmen Azınlık Politikaları adlı çalışması aracılığıyla bakılacaktır. Bakılan değişkenler aynı kalmak koşuluyla söz konusu değişkenler ile ilgili 2010'dan günümüze herhangi bir değişiklik gerçekleşmişse o değişikliklere de yer verilmiştir.

- Çokkültürcülüğün merkezi ve/veya bölgesel ve belediyesel düzeylerde anayasal, yasal ya da parlamentoda onaylanmış olması ve etnik topluluklarla bu politikanın uygulanması hususunda bir bakanlık, sekreterlik veya danışma birimlerinin varlığı: ABD'de çokkültürcülüğü açık bir şekilde onaylayan düzenleme bulunmamaktadır. Ancak açık bir şekilde çokkültürcülüğe ilişkin bir görevi bulunmasa da etnik, renk, ırk kaynaklı toplumsal gerilimleri önleme ve çözme amaçlı federal düzeyde 1964 Medeni Haklar Yasası ile kurulmuş olan ve Adalet Bakanlığı'na bağlı Toplum İlişkileri Hizmeti (Community Relations Service) adlı bir kurum bulunmaktadır. Tolley'e göre bu kurumun odak alanı beyazlar ve siyahiler arasındaki ilişkilerken

zaman içerisinde bunun içine beyazlar ile Arap ve Müslüman Amerikalar arasındaki ilişkiler eklenmiştir (2011: 105).

- Okul müfredatlarında çokkültürcülüğün benimsenmesi: Federal düzeyde okul müfredatlarında çokkültürcülüğün sağlanmasına ilişkin bir düzenleme bulunmamaktadır. Özellikle çeşitli ya da büyük sayı da göçmen nüfusa sahip eyaletler (Kaliforniya, New York, Teksas, Florida gibi) olmak üzere birçok eyalet okul müfredatlarında çokkültürcü ilkeleri benimsemiştir (Tolley, 2011: 105). ABD'de okul müfredatlarından ziyade öğretmenlerin eğitimlerinde çokkültürcülük anlatılmaktadır (Tolley, 2011: 106).

- Kamusal ya da özel medya lisansı vermede etnik temsil/hassasiyet içerme: ABD'nin 1967 tarihli Kamusal Yayın Yasası (Public Broadcasting Act) özellikle çocuklar ve azınlıklar gibi dezavantajlı durumdaki izleyicilerin ihtiyaçlarını karşılama açısından gerekli olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu yasayla birlikte kar amacı gütmeyen özerk bir yayın kuruluşu olan Kamusal Yayın Şirketi (Corporation for Public Broadcasting) kurulmuştur. Bu şirket ırk, etnik köken, cinsiyet, cinsel tercih, din, kültür, bakış açısı ve coğrafya gözetmeyerek Afrikalı Amarikalıları, yerli halkları, Latinleri, Asyalı Amerikalıları ve Pasifik Adalıları destekleyen Ulusal Azınlık Birliği'ni (National Minority Consortia) desteklemektedir.[19] Ancak ABD kültürel çeşitliliği yansıtacak özel yayın kuruluşlarına gerekli destek sağlamamaktadır (Tolley, 2011: 106).

- Kıyafet yönetmeliklerinden muafiyetler: Kıyafet yönetmeliklerinde farklı kültür ve dinlere özgü kılık kıyafetlere muafiyet tanıma istisnalar dışında nadiren gerçekleşmektedir. Örneğin ABD Silahlı Kuvvetleri 1984 yılından itibaren türban takmayı ve sakal bırakmayı yasaklamıştır; ancak genele uygulanmayacağı vurgulanarak 2009 yılında bir doktor ve 2010 yılında bir dişçinin muafiyet tanınmıştır (Tolley, 2011: 107).

- Çifte vatandaşlığa izin verme: Çifte vatandaşlığı Amerikan hukuku tanımamaktadır. Ancak 2010 yılında Dışişleri Bakanlığı hükümetin çifte

[19] Bkz. Corporation for Public Broadcasting: "Diversity", (Çevrimiçi) https://www.cpb.org/diverseaudiences, 29 Temmuz 2018.

vatandaşlığı tanımakla birlikte çeşitli problemler çıkabileceğinden dolayı bir politika olarak teşvik etmediklerini açıklamıştır (Tolley, 2011: 107). Yabancı vatandaşlardan ABD vatandaşı olabilmeleri için farklı bir devlete ait vatandaşlıklarının bırakılması talep edilmese de o devlete olan bağlılıklarının bırakılması talep edilmektedir.[20]

- Etnik grup örgütlerini ya da aktivitelerini fonlama: ABD'nin göçmenler, etnik topluluklar ve onların örgütleriyle ilişkileri tamamen tarafsızlık ilkesine dayanmakta ve onlara yönelik yaklaşımı "bırakınız geçsinler" şeklindedir (Bloemraad: 2005: 867).

- Çift dilli eğitimi ya da ana dilde eğitimi fonlama: Federal düzeyde çift dilli ya da ana dilde eğitime fon sağlayacak bir düzenleme bulunmamasına karşın bazı eyaletlerde bu tür düzenlemeler bulunmaktadır. Bunlardan biri olan New York eyaletinde New York Eyaleti Eğitim Daire Başkanlığı bünyesinde İki Dilli Kategorik Fonları (State Bilingual Categorical Funds) bulunmaktadır. Sınırlı düzeyde İngilizce bilme koşulu ile farklı anadile sahip öğrencilere 520'den fazla bölgeye çeşitli programlar oluşturulmaktadır (Tolley, 2011: 108). Teksas eyaletinde ise hem anadili farklı olup sınırlı düzeyde İngilizce bilen hem de anadili İngilizce olup ikinci bir dil öğrenmek isteyen öğrenciler için çift dilli eğitim programları bulunmaktadır (Tolley, 2011: 108). Florida eyaletinde sınırlı düzeyde İngilizce bilen ve yaklaşık 300 farklı dile sahip 265.000 öğrenciye İngilizce öğrenmeleri için programlar bulunmaktadır ve göçmenler ve mültecilere özel olarak odaklanılmaktadır.[21]

- Dezavantajlı göçmen gruplar için olumlu eylem: ABD Çalışma Bakanlığı'na göre olumlu eylem nitelikli bireyleri toplamak ve onları tutmak için yoğun iyileştirme programları, danışmanlık, eğitim ve aile programlarına işaret etmektedir (Tolley, 2011: 109). ABD'de olumlu eylem ilk olarak Afrikalı Amerikalılara karşı ayrımcılığa yanıt olarak benimsenmiş ve sonrasında ayrım gözetmeksizin tüm

[20] Bkz. U.S. Citizenship and Immigration Services: " A Guide to Naturalization", (Çevrimiçi) https://www.uscis.gov/sites/default/files/files/article/M-476.pdf, 29 Temmuz 2018.

[21] Bkz. Florida Department of Education: "English Language Learners", (Çevrimiçi) http://www.fldoe.org/academics/eng-language-learners/index.stml, 29 Temmuz 2018.

bireylere uygulanır hale gelmiştir (Tolley, 2011: 109). Irk, renk, cinsiyet, din ve etnik köken ayrımcılıkları 1964 Medeni Haklar Yasası 7. başlık suç olarak tanımlar ve ABD Eşit İstihdam Fırsatı Komisyonu (The U.S. Equal Employment Opportunity Comission) bu tür ayrımcılıkları araştırma ve ilgili yasaları uygulatma yetkisine sahiptir (Tolley, 2011: 109).

Bu çalışmaya göre ABD'nin yasal ve anayasal düzeyde göçmenleri ve metikleri tanıması, eğitim ve medya alanında desteklemesi çokkültürcülük açısından yeterli düzeyde değildir. Farklı etnik grupların kendi kültürlerini yaşama hakkını önemseyen bir yaklaşım olarak çokkültürcülük devletlerin belirli muafiyetler tanıması gerektiğini önermektedir. Ancak ABD'de böyle bir anlayışın gelişmediği görülmektedir. ABD'nin tam olarak yalnızca göçmenlere karşı ayrımcılık yapılmaması için gerekli olumlu eylemin bulunması noktasında başarılı olduğu görülmektedir.

b. Almanya

Almanya 10 milyonun üzerinde yani nüfusunun yaklaşık %12'si olmak üzere Avrupa Birliği üyesi 27 devlet arasında en yüksek göçmen nüfusa sahip ülkedir.[22] Almanya'ya en çok sırasıyla Türkiye, Rusya, Polanya ve İtalya'dan göçmen gelmektedir.[23] Almanya'daki göçmenlere karşı çokkültürcülük uygulamalarının neler olduğunu değerlendirmek üzere yine Erin Tolley'in Çokkültürcülük Politikası Endeksi: Göçmen Azınlık Politikaları çalışmasından yararlanılacaktır.

- Çokkültürcülüğün merkezi ve/veya bölgesel ve belediyesel düzeylerde anayasal, yasal ya da parlamentoda onaylanmış olması ve etnik topluluklarla bu politikanın uygulanması hususunda bir bakanlık, sekreterlik veya danışma birimlerinin varlığı: Tolley'e göre 2005 yılında kabul edilen Göçmenlik Yasası'nda entegrasyon politikalarının oluşturulması yolunda adım atılmıştır; ancak bilinçli bir şekilde bu politikalar"çokkültürcülük olarak tanımlanmamıştır (2011: 43). Dolayısıyla açık bir şekilde çokkültürcülüğün tanınması söz konusu değildir. İkamet Kanunu 43.

[22] Bkz. Germany Population, 30 July 2018, (Çevrimiçi) http://worldpopulationreview.com/countries/germany-population/, 30 Temmuz 2018.

[23] Bkz. a.e.

bölüme göre entegrasyon yabancıların bir destek olmaksızın yaşamını sürdürebilecek düzeyde Almanca öğrenmesi ve bunun için bir entegrasyon kurs paketi sunulması şeklinde göçmenler ve devlet arasında gerçekleşen bir sorumluluktur (Tolley, 2011: 43). Bu yasanın beraberinde 2007 yılında Ulusal Entergasyon Planı kabul edilmiş ve ancak bu planda da çokkültürcülük açık bir şekilde kabul edilmemiştir. Tolley'e göre bunun sebebi kısmen çokkültürcülüğün ev sahibi toplum ile yeni gelenler arasındaki bağı kurmada devlete yetkin bir rol vermemektedir (2011: 44). Belediye düzeyinde de entegrasyon politikalarını destekleyen kurumlar bulunmaktadır. Federal hükümet belediyeler ile sivil toplum kuruluşlarının bu entegrasyon programlarını uygulaması için fonlamaktadır.

- Okul müfredatlarında çokkültürcülüğün benimsenmesi: Çokkültürcülüğün eğitim sisteminde benimsenmesi öğrencilere "kendi kültürel toplumsallaşmalarının farkına varma, kendi kültürleri hakkında bilgi sahibi olma, diğer kültürler hakkında merak, açıklık ve bir anlayış geliştirme, "öteki" olana saygı duyma ve etnik, kültürel ya da dini gerilimleri barışçıl bir şekilde çözme" gibi yetenekleri kazandırmayı hedeflemek anlamına gelir (Miera, 2008: 11-12). 2007 yılındaki Ulusal Entegrasyon planında göçmen öğrenciler için onları tanıyan bir eğitim sisteminin gerçekleştirilmesi gerektiğine yer verilmiş olsa da henüz Almanya'daki eğitim sisteminde bu şekilde kültürel farklılığı tanıyan bir anlayış ve politika geliştirilmemiştir (Tolley, 2011: 45).

- Kamusal ya da özel medya lisansı vermede etnik temsil/hassasiyet içerme: Ülkede ırksal, etnik, dini farklılıklara karşı nefret içerikli olan ve onlara karşı şiddeti teşvik eden programları yasaklayan Eyaletler Arası Yayın Anlaşması bulunmaktadır (Tolley, 2011: 45). Anlaşmanın 42. madde 1. paragrafına göre Yahudi topluluğunun kendilerine ait programlarına makul bir zaman verilmesi gerektiği belirtilmektedir. Ancak Tolley'e göre odak yine de Alman kültürünün desteklenmesidir ve çeşitlilikten kasıt Almanca konuşan bölgelerdeki çeşitliliktir (2011: 45).

- Kıyafet yönetmeliklerinden muafiyetler: 2002 yılında bir mahkeme kararıyla Müslümanlara kurban kesme hakkı tanınmıştır; 2003 yılındaki bir kararla da

örtünme hakkı kadınlara tanınmıştır (Tolley, 2011: 46). Eğitim alanında ise Almanya'da eyaletler sorumluluk sahibidir ve öğretmenlerin örtünmesi yasaklayan yerel politikalar engellenmemiştir. Dini tatillerde izin, okullarda domuz eti olmayan yemeklerin de bulunması, kız öğrencilerin örtünmesi ve fiziksel aktivitelere katılmama gibi muafiyetler hala tartışma konusu olsa da çoğunlukla tanınmaktadır.

- Çifte vatandaşlığa izin verme: Almanya'da çifte vatandaşlığa izin verilmemektedir. 2000-2005 yılları arasında çifte vatandaşlığa izin verilmiş olsa da 2005 yılında kabul edilen yeni Alman Göçmen Yasası ile Alman vatandaşı olmak isteyenler kendi ülkelerine ait vatandaşlıklarını bırakmak zorunda kılınmıştır

- Etnik grup örgütlerini ya da aktivitelerini fonlama: Almanya'da 1000'in üzerinde göçmen birlikleri bulunmaktadır (Tolley, 2011: 47). 2007 yılındaki Ulusal Entegrasyon Planı da göçmen birliklerinin güçlendirilmesi, bu birliklerin entegrasyon ve göçmen politikalarının oluşturulmasında ve sunulmasında bir araç olarak tanınması gerektiği belirtilmektedir (Tolley, 2011: 47). Federal düzeyde Dünya Kültürleri Evi (House of World Cultures), Sosyokültürel Fon (Sociocultural Fund) gibi kuruluşlar aracılığıyla yerel düzeyde Stuttgart, Nuremburg, Dortmyn, Essen, Osnabrück gibi şehirlerdeki etnik azınlıklara yönelik geliştirilen kurumlar desteklenmektedir (Tolley, 2011: 47).

- Çift dilli eğitimi ya da ana dilde eğitimi fonlama: Entegrasyon politikaları bağlamında göçmenlerin Almanca'yı öğrenmeleri adına kurslar verilmektedir. Hükümet tarafından fonlanan yaklaşık olarak 600-900 saat Almanca dersi veren kurslar yeni gelen göçmenlere açılmıştır (Tolley, 2011: 47). Anadilde eğitim geçici olarak geldikleri düşünülen misafir işçiler için verilmiştir. Ancak bazı eyaletler beklenildiği gibi geri dönmeyen göçmenlere entegrasyon için bir engel olarak görüldüğünden anadilde eğitimi yasaklamıştır (Tolley, 2011: 47-48). Çift dilli eğitim içinse Hamburg gibi bazı şehirlerde özellikle Türkler için kendi dillerini ve kültürlerini korumaları adına iki dilli eğitim veren okullar bulunmaktadır.

- Dezavantajlı göçmen gruplar için olumlu eylem: Irk, etnik köken, din gibi ayrımcılıklara karşı işçileri koruyan ve 2006 yılında kabul edilen Alman Genel Eşit Muamele Yasası bulunsa da olumlu eylem adına herhangi bir girişim bulunmamaktadır (Tolley, 2011: 48).

Almanya'nın göçmenler için yürüttüğü politikaların çokkültürcülük açısından 1980'lere kadar olan dönemde sınıfta kaldığı söylenebilir. Çünkü neredeyse hiçbir düzenleme ve girişim bulunmamaktadır. 1980-2000 yılları arasında ise çifte vatandaşlığın tanınması, etnik grupların fonlanması, çift dilde eğitim gibi gelişmeler yaşanmıştır. Ancak 2000-2010 yıllarında çifte vatandaşlık uygulamasında geri adım atılmıştır. Bununla beraber bu dönemde göçmenler için bazı muafiyetler tanınmıştır. 1980-2010 yılları arasında Almanya'da göçmenlere yönelik çokkültürcülük politikalarının bazı gelişmeler yaşanmış olsa da oldukça yetersiz olduğu görülmektedir. ABD'de ise göçmenlere yönelik çokkültürcülük politikaları Almanya'dan çok az bir farkla daha iyi durumda olsa da hemen hemen aynıdır. Ancak ABD'de göçmenlere yönelik çokkültürcülük politikalarında 1980-2000 yılları arasında pek bir ilerleme kaydedilmediği görülmektedir.

C. İzolasyonist Etno-dini Kültürel Gruplar için Çokkültürcülük Modelleri

İzolasyonist etno-dini gruplar modern dünyadan kendilerini ayrı tutmak isteyen göçmen gruplardır. Ulusal azınlıklar ve göçmenler ulus-inşa etme sürecinde kendilerinin dışarıda tutulmalarına karşı çıkarken izolasyonist etno-dini azınlıklar kurulan modern kültür ve onun kurumlarına karşıdırlar. Dolayısıyla liberal demokrasilerden talepleri kendilerini modern kültürün yıkıcı etkilerinden uzak tutma adına bir takım yasal muafiyetlerdir. Örneğin izolasyonist etno-dini gruplar modern eğitim sistemine karşı olduklarından çocukların bazı derslerden veya tamamen eğitim sisteminden muaf olmalarını, kadınların iş hayatına katılmamalarını talep etmektedirler. Aynı şekilde oy verme, askerlik yapma gibi vatandaşlık görevlerinden kendilerini toplumdan ayrı gördükleri için muafiyet talep etmektedirler. Kanada'daki Hutteriteler, ABD'deki Amişler ve çoğunluğu ABD'de yaşayan Hasidik Yahudiler izolasyonist etno-dini gruplara örnek olarak verilebilir.

Bir Kymlicka'nın belirttiği üzere tarihsel olarak Batı demokrasilerinin bu grupların muafiyet taleplerine yanıtları şaşırtıcı bir şekilde olumlu yönde olmuştur (2002: 356). Bunun nedenine baktığında ABD'de ve Kanada'daki etno-dini grupların tarımsal becerilerinden yararlanmak adına kabul ettiklerini görmüştür. "Liberal demokrasilerin bu liberal olmayan bir anlayışa sahip gruplara yönelik tutumu nasıl olmalıdır?" sorusuna Kymlicka kesin bir yanıt verilemeyeceğini düşünmektedir. Ancak üyelerinin özgürlüklerini kısıtlamaları, göç ettiği ülkedeki hiçbir toplumsal sorunla ilgilenmemeleri nedeniyle liberal ilkelerle uyumsuz olduğunu savunmasından Kymlicka'nın bu gruplara sıcak bakmadığı anlaşılmaktadır.

Batı demokrasilerinin çoğunun zaman içerisinde bu gruplara yönelik tanıdıkları hoşgörüye belirli sınırlamalar getirme yoluna gittiği görülmektedir. Bunların başında bu grupların kendi üyelerine zarar vermemeleri, grup dışarısındaki bireylere kendi dünya görüşlerini empoze etmeye çalışmamaları ve üyelerin gruptan ayrılma haklarının tanınmaları gibi şartlar getirilmiştir (Kymlicka, 2002: 357).

Joseph Raz, Kymlicka gibi kültürel grupların üyelerine baskı uygulamaması, gruptan ayrılma hakkı olması, farklı kültürlere saygısızlık ya da ırkçılık yapılmaması gibi şartlarla kültürel kimliklerinin tanınmaları ve siyasal kültüre etkili bir şekilde katılma becerilerinin kazandırılması gerektiğini savunmaktadır. Ona göre farklı kültürel grupları barındıran toplumlarda uygulanacak somut politikalar oradaki yerel koşullara bağlı olduğundan değişkenlik gösterecek olsa da belli ilkeler üzerinde anlaşılabilir. Onlardan bazıları: (Raz, 1998: 198-199)

- Öncelikle tüm kültürel grupların genç üyeleri eğer ebeveynleri istiyorsa kendi kültürlerinde eğitim görmelidir. Ancak tüm öğrencilerin eğitimleri, yaşadıkları ülke içerisindeki tüm kültürlere ilişkin belirli ölçüde bilgi sahibi olacak ve hepsine saygı göstermeyi aşılayacak şekilde olmalıdır.
- Farklı kültürel grupları ve gelenek ve uygulamaları, hoşgörünün belirli sınırları içerisinde hem yasalarla hem tüm kamusal kurumlar tarafından hem de özel şirket ve örgütler tarafından tanınmalıdır.
- Yoksulluk, yetersiz eğitim ve etnik köken arasındaki bağlantıyı koparmak çok önemlidir. Eğer belirli etnik gruplar yoksulluk, eğitimsizlik, az becerili işler gibi

yaşam şartlarıyla karşı karşıyaysa kendi kültürel kimliklerine saygı gösterilmesi ve hatta kendi özsaygılarını geliştirmeleri mümkün değildir.

- Kültürel grupların vakıf, gönüllü örgütler, müze, tiyatro, kütüphane gibi kendi özerk kültürel kurumlarının devlet tarafından desteklenmesi gerekir.
- Sokaklar, meydanlar, parklar, alışveriş merkezleri gibi kamusal alanlar kültürel gruplar ile uyum sağlamış durumda olmalıdır. Ayrıca örneğin kültürel grupların farklı estetik algılarına uygun bölgeler oluşturulabilir.

Joseph Raz'ın Kymlicka ile benzer şekilde kültürel grupların kendi üyelerinin özgürlüklerinin ve kişisel bütünlüklerinin korunması ve kendi anlayışlarını grup dışarısındaki üyelere yaymama şartıyla olumlu baktığı görülebilir. Aşağıdaki Amiş topluluğu örneğine bakıldığında da anlaşılacağı üzere izolasyonist etno-dini gruplar diğer etno-dini gruplardan yaşam tarzı ve devletten talepleri bağlamında oldukça farklıdırlar.

Bugün ABD'nin Pensilvanya eyaletinde yaşayan Amişler, Hıristiyanların bir mezhebine üyedirler ve yaşamlarını 17. yüzyıl koşullarında sürdürmektedirler. Teknolojik gelişmelerden, modern yaşamdan izole bir hayat talep eden Amişler 18. yüzyılda Avrupa'da (İsviçre, Almanya ve Fransa'da) baskı gördüklerinden dolayı tüm birikimlerini bir araya getirip ABD'ne göç etmişlerdir. O dönemki Pensilvanya Valisi William Penn tarafından tarım arazilerinin işletilmesi karşılığında Amişlere toprak verilmiştir. Amişler inançları gereği askerliği reddetmekte, emlak vergisi ve tarımdan elde ettikleri üzerine gelir vergisi dışında hiçbir vergi ödemeyi kabul etmemektedirler (Yerebakan, 2013). Yerebakan'a göre sosyal güvenlik uygulamalarından yararlanmak istemeyen Amişler, birçok ihtiyacını aralarında topladıkları paralarla karşılarlar. Amişler için kadının toplumdaki yeri daha çok ev işleri ve çocuk bakımı üzerinedir. Erkekler ise daha çok tarımla uğraşmaktadırlar. Kadınlar için saçlarını kestirmeme, başlarına evlenene kadar siyah evlendikten sonra beyaz örtü kullanma; erkekler için bıyık bırakmama, fötr şapka takma için kılık kıyafet kuralları vardır. Eğitim alanında ise Amişler lise eğitiminin gençlerde dünyevi zevk ve hırs duygularının oluşmasına neden olacağını inandıkları için yalnızca 8 yıllık eğitimin yeterli olacağını düşünmektedirler (Yerebakan, 2013). Bu eğitim kendi kurdukları okullarda, temel okuma-yazma ve matematik becerilerinin geliştirilmesi ve dini değerlerin

öğretilmesine dayalıdır. ABD'de 12 yıl zorunlu eğitim vardır ve son 4 yılı lise olarak geçer. Amişlerin bir dini özgürlük alanı olarak 8 yıl sonunda öğrencilerin devam etmemesi talebi zorunlu eğitim yasalarına aykırıdır. Dini inançlar eyalet kontrolü altında değildir; ancak eyalet polisleri zorunlu eğitim yasalarını uygulamakla yükümlüdür (Knudsen, 1974: 1507). Fakat 1971 yılında Wisconsin'in Yoder'a açtığı davada Yüksek Mahkeme ebevenylerin çocuklarını kendi dini değerlerine göre yetiştirme haklarının devlet çıkarlarına göre daha ağır bastığına karar vererek 8 yılın sonunda devam etmemelerini uygun bulmuştur (Knudsen, 1974: 1507).

SONUÇ

Özellikle 1990'lardan günümüze birçok ülkede farklı kültürel azınlıkları tanıma ve onlara yönelik ne tür politikalar geliştirebileceğini anlama meseleleri önemini korumaktadır. Çokkültürcülük bir yaklaşım olarak 1968 hareketleriyle yayılan ve 1990'larda sosyalist blokun yıkılmasıyla artan etnisite, kimlik, milliyetçilik, göçmenlik gibi meseleleri ele alma ve bu meselelere çözüm üretme imkanını sağlamaktadır. Çünkü çokkültürcülük tüm etno-kültürel grupların (ulusal azınlıklar, göçmenler, etno-dini azınlıklar gibi) taleplerini ve devletlerin bunları nasıl yanıtlaması gerektiğine dair farklı görüşler ortaya koymaktadır. Bu nedenle günümüzde bu meselelerle karşı karşıya kalan toplumlar için çokkültürcülük dikkate değer bir yaklaşımdır.

Tezin temel araştırma sorusundan biri olan farklı etno-kültürel grupların taleplerine ulus-devletin nasıl yanıt vereceği ve ulus-devlet içerisinde bu grupları taleplerini tanımanın mümkün olup olmadığı sorusunu özellikle tezin 2. bölümünde yanıtlanmaya çalışılmıştır. Kymlicka tek bir ulus üzerinden inşa edilen ulus-devlet anlayışına karşıdır. Toplumu bir arada tutacak olan bağın bir ulus değil yurtseverlik olduğunu savunmaktadır. Çünkü bir ulusun kendi kaderini tayin etme ve kendi kurumlarını oluşturma hakkı tüm uluslara tanınması gereken bir hak ise ulusal azınlıkların böyle bir hakkı olmadığını savunmanın hiçbir meşru gerekçesi olamaz. Kymlicka'ya göre ulusal azınlıkların karşılanması gereken talepleri çoğunlukla öz yönetim ve temsil haklarından oluşmaktadır. Bu talepler karşılanmasının var olan toplumsal huzursuzluğu ya da şiddeti çözmede yardımcı olduğunu ileri sürmektedir.

Bir başka liberal çokkültürcü olan Raz da çokkültürcülüğü kültürel, etnik ve dini gruplar üzerinde uzun yıllardır var olan baskıların sorumlusu olan milliyetçiliğin oluşturduğu hasarları düzeltmek için ortaya çıkmış modern siyasal düşüncelerin bir kolu olarak tanımlamıştır. Çünkü ona göre tek ulus tek devlet anlayışı o devlet içerisindeki farklı kültürel grupların refahını geliştirme ve kimliklerini destekleme açısından yetersiz kalmıştır. Dolayısıyla çokkültürcülük ulus-devletin ortadan kalkması için değil içerisindeki bu boşluğu doldurmak için gereklidir.

Ülkelerin çokkültürücülüğü ne ölçüde benimsedikleri veya benimsemediklerini değerlendirebilmek için Keith Banting ve Will Kymlicka'nın oluşturmuş olduğu "Çokkültürcülük Politikası Endeksi" (Multiculturalism Policy Index) bulunmaktadır. Bu endekse göre farklı etno-kültürel gruplar için (ulusal azınlıklar, yerli halklar ve göçmen gruplar) farklı değerlendirme ölçütleri vardır. Örneğin yerli halklar için toprak hakları, kendi kendini yönetme hakları, anlaşmalar, kültürel haklar, örf ve adet hukuku, merkezi yönetimde temsil, farklı/ayrı statü, uluslararası araçlar, olumlu eylem şeklinde dokuz ölçüt bulunmaktadır. Bu ölçütler bir yandan çokkültürcülük açısından ülkeleri değerlendirmek için önemli bir araçken bir yandan da ülkelere içerisinde bulundurduğu etno-kültürel gruplar için nasıl bir yol izlemesi gerektiğini göstermektedir. Bu endeks daha da geliştirilebilir ve uluslararası kurumlar tarafından böyle bir endeks kabul edilebilir.

Öte yandan 2000'li yıllardan itibaren hem teoride hem pratikte çokkültürcülüğün geri çekildiği iddiaları yükselmeye başlamıştır. Bunun nedeni daha çok çokkültürcülüğün ulusal aidiyeti ve kimliği yücelterek politikalarda azınlık hakları hukukunun gelişmesinden ziyade farklılıkları radikalleştirdiğinin düşünülmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü bu açıdan bakıldığında çokkültürcülük kültürel topluluklar arasındaki farklılıkları vurgularken benzerliklerini göz ardı etmiştir. Bu nedenle çokkültürcülüğün özellikle Avrupa'daki kültürel toplulukların ayrılıkçı hareketler haline gelmesine etki ettiği düşünülmüştür. Bu açıdan tercih edilir bir politika olmaktan uzaklaşmaya başladığı tartışmaları bulunmaktadır. Ulus-devletlerin çokkültürcülüğü benimseyerek etno-kültürel grupların taleplerine yanıt verildiğinde bütünlüklerinin bozulacağına yönelik bir tehdit olarak algılayıp temkinli yaklaştıkları uygulamadaki örneklere bakıldığında anlaşılmaktadır.

Çokkültürcülüğün farklı düşünürler tarafından farklı şekilde tanımlanması, liberal, komüniteryan, post-kolonyal gibi farklı görüşlerden farklı çokkültürcülük yaklaşımlarının geliştirilmesi bütünsel bir çokkültürcülüğün gelişmesine engel olmuş gibi gözükmektedir. Çokkültürcülük devletlerin farklı etno-kültürel gruplara yönelik uygulamaları için önerilecek bir politika önerisi olarak kabul edilirse tüm görüşlerin bir araya getirerek belirli bir kavramsallaşmanın ve ilkelerin oluşturulmasına ihtiyaç olduğu görülmektedir. Örneğin "Etno-kültürel grupların tanınma talepleri evrensel bir

hak olarak görülmelidir." şeklindeki liberal görüş ile her ülkenin kendi tarihselliği içinde bu tanınmanın gerçekleşmesi gerektiği şeklindeki post-kolonyal görüş arasındaki tartışma aslında genel anlamda çokkültürcülüğün aşması gereken bir meseledir. Çünkü Kymlicka'nın ortaya koyduğu çokkültürcülük ayrımcılık yapmama, eşitlik, temel insan hakları gibi liberal değerlerle örülüdür. Böyle bir liberal çokkültürcülük anlayışı çokkültürcülüğün özünde olan kültürlerin varlığını sürdürme haklarına aykırı olduğu ve onları homojen ve sınırlandırılmış gruplar olarak ele almanın kendilerini yeniden baskı altında hissetmelerine neden olacağı şeklinde eleştirilmektedir.

Bu eleştirilerin yanısıra ülkelerdeki çokkültürcülük uygulamalarını değerlendirebilmek amacıyla Çokkültürcülük Politika Endeksi'nin oluşturulmuş olması uygulamalarının nasıl gerçekleşmesi gerektiğine dair bilgi vermesi açısından da önemli bir adımdır. Çokkültürcülük Politika Endeksi aracılığıyla tez kapsamında incelenen ülkelere bakıldığında çokkültürcülüğün bir ulus-devlet içerisinde gerçekleşmesi imkansız görülmemektedir. Fakat her ülkenin kendine ait sosyokültürel yapısı ve siyasal kültürü bu yaklaşımı nasıl benimsediğini ya da benimsemediğini etkilemektedir. Dolayısıyla çokkültürcülük bu tezde farklı yönleriyle ele alınmış olsa da çokkültürcülüğün uygulama kısmında hangi ülkenin nerede eksikliği olduğunu belirleyebilmek adına daha fazla karşılaştırmalı çalışmaya ihtiyaç vardır. Çünkü her ülkenin kendi siyasal kültürü çokkültürcülük politikalarını oluşturmada önemli bir faktördür. Ayrıca hemen hemen her ülke içerisinde farklı etno-kültürel grupları barındırmaktadır ve hepsinin bu gruplara ilişkin geliştirmiş olduğu tutum ve politika farklılık göstermektedir. Birçok ülke ve birçok etno-kültürel grubun birbirleriyle olan ilişkisi, yürütülen politikalar ayrı bir tezin başlı başına konusu olacak kadar geniş bir alandır. Dolayısıyla burada başka çalışmalar için açık bir kapı bırakılmıştır.

KAYNAKÇA

Barry, Brian: **Culture and Equality: An Egalitarian Critique of Multiculturalism**, Cambridge, Harvard University Press, 2002.

Bauböck, Rainer: "Cultural Minority Rights for Immigrants", **International Migration Review**, Vol. 30, No: 1, Special Issue: Ethics, Spring 1996, pp. 203-250.

BBC News: "Indigenous rights outlined by UN", 13 Eylül 2007, (Çevrimiçi) http://news.bbc.co.uk/2/hi/in_depth/6993776.stm , 15 Temmuz 2018.

Benhabib, Seyla: **The Claims of Culture**, Princeton, Princeton University Press, 2002.

Bloemraad, Irene: "The Limits of de Tocqueville: How Government Facilitates Organisational Capacity in Newcomer Communities", **Journal of Ethnic and Migration Studies**, Vol. 31, No: 5, 2005, pp.865-887.

BM: "Convention and Protocol Relating to the Status of Refugees", 28 Temmuz 1951, (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/3b66c2aa10, 25 Temmuz 2018.

Carens, Joseph H.: **Culture, Citizenship, and Community: A Contextual Exploration of Justice as Evenhandedness**, New York, Oxford University Press, 2000.

CBC News: "Canada endorses indigenous rights declaration", 12 Kasım 2010, (Çevrimiçi) https://www.cbc.ca/news/canada/canada-endorses-indigenous-rights-declaration-1.964779 , 15 Temmuz 2018.

Coburn, Veldon: **Multiculturalism Policy Index: Indigenous Peoples**, Canada School of Policy Studies,2011,(Çevrimiçi) https://www.queensu.ca/mcp/sites/webpublish.queensu.ca.mcpwww/files/files/indigenouspeoples/evidence/IndigenousPeoples.pdf , 11 Temmuz 2018.

Council of Europe: "Framework Convention for the Protection of National Minorities and Explanatory Report", 1 Şubat 1995, (Çevrimiçi) https://rm.coe.int/16800c10cf, 20 Haziran 2018.

Council of Europe: "Migration", (Çevrimiçi) https://www.coe.int/en/web/compass/migration, 25 Temmuz 2018.

Duvieusart-Dery, Caroline: **Multiculturalism Policy Index: National Minority Policies**, Canada, School of Policy Studies, 2011, (Çevrimiçi) https://www.queensu.ca/mcp/sites/webpublish.queensu.ca.mcpwww/files/files/nationalminorities/evidence/NationalMinorities.pdf, 10 Temmuz 2018.

Florida Department of Education: "English Language Learners", (Çevrimiçi) http://www.fldoe.org/academics/eng-language-learners/index.stml, 29 Temmuz 2018.

Fontaine, Tim: "Canada officially adopts UN declaration on rights of Indigenous Peoples", CBC News, 10 Mayıs 2016, (Çevrimiçi) https://www.cbc.ca/news/indigenous/canada-adopting-implementing-un-rights-declaration-1.3575272 , 15 Temmuz 2018.

Giddens, Anthony: **Ulus Devlet ve Şiddet**, Çev. Cumhur Atay, 2. bs., İstanbul, Kalkedon Yayıncılık, 2008.

Gorowitz, Samuel: "John Rawls: Bir Adalet Kuramı", **Çağdaş Siyaset Felsefecileri**, Ed. De Crespigny ve K. R. Minogue, 2. Bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1994, s. 269-278.

Germany Population, 30 July 2018, (Çevrimiçi) http://worldpopulationreview.com/countries/germany-population/, 30 Temmuz 2018.

Göktuna Yaylacı, Filiz: "Süper-Çeşitlilik Çağında Çokkültürcülük", **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. X, No: 1, Haziran 2017, s. 345-364.

Gurr, T. Robert: **Peoples versus States: Minorities at Risk in the New Century**, Washington, DC, United States Institute of Peace Press, 2000.

Habermas, Jürgen: "Demokratik Anayasal Devlette Tanınma Savaşımı", **Çokkültücülük: Tanınma Politikası**, Haz. Amy Gutmann, Çev. Mehmet H. Doğan, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005, s. 113-145.

Ivison, Duncan: "Introduction: Multiculturalism as a Public Ideal", **The Ashgate Research Companion to Multiculturalism**, Ed. Duncan Ivison, Routledge, 2016, pp. 1-18.

Kelly, Paul: "Intoduction: Between Culture and Equality", **Multiculturalism Reconsidered: 'Culture and Equality' and its Critics**, Ed. Paul Kelly, Polity Press, 2002, pp. 1-17.

Knudsen,Stephen T.: "The Education of the Amish Child", **California Law Review**, Vol. 62, No: 5, December 1974, pp. 1506-1531.

Kukathas, Chandran: "Chapter 6: Liberalism, Multiculturalism and Oppression", **Political Theory: Tradition and Diversity**, Ed. Andrew Vincent, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, pp. 132-152.

Kukathas, Chandran: "Liberalism and Multiculturalism: The Politics of Indiffirence", **Political Theory**, Vol. 26, No: 5, October 1998, pp. 686-699.

Kymlicka, Will: **Contemporary Political Philosophy: An Introduction**, 2. edit., New York, Oxford University Press, 2002.

Kymlicka, Will: **Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi**, Haz. Can Kurultay, Çev. Abdullah Yılmaz, 2. bs., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2015.

Mann, Michael: **İktidarın Tarihi: Sınıfların ve Ulus-Devletlerin Yükselişi 1760-1914**, Çev. Ali Rıza Güngen, Gülben Şaş, Elçin Deniz Ela, Hüseyin Ali Sözen, Soner Torlak, Bilgesu Savcı, Mehmet Sait Türk, C: II, Ankara, Phoenix, 2012.

Margalit, Avishai, Raz, Joseph: "National Self-Determination", **The Journal of Philosophy**, Vol. 87, No: 9, September 1990, pp.439-461.

Miera, Frauke: **Countrt Report on Education: Germany**, Budapest, Edumigrom Bacground Papers, 2008.

Miller, David: **On Nationality**, New York, Oxford University Press, 1995.

Modood, Tariq: **Çokkültürcülük: Bir Yurttaşlık Tasarımı**, Çev. İsmail Yılmaz, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2014.

Moore, Margaret: "Internal Minorities and Indigenous Self-Determination", **Minorities within Minorities: Equality, Rights and Diversity**, Ed. Avigail Eisenberg and Jeff Spinner-Halev, Cambridge, Cambridge University Press, 2005, pp. 271-293.

Newton, Chris: "B.C. Government Adopts UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples", Energeticcity, 6 Eylül 2017, (Çevrimiçi) https://www.energeticcity.ca/2017/09/b-c-government-adopts-un-declaration-rights-indigenous-peoples/ , 15 Temmuz 2018.

OECD: "International Migration Outlook 2017", 20 Haziran 2017, (Çevrimiçi) http://www.oecd.org/migration/international-migration-outlook-1999124x.htm, 25 Temmuz 2018.

Okin, Susan M.: "Feminism and Multiculturalism: Some Tensions", **Ethics**, Vol. 108, No: 4, July 1998, pp. 661-684.

Okin, Susan M.: "Is Multiculturalism Bad for Women?", **Is Multiculturalism Bad for Women?**, Ed. Joshua Cohen, Mathew Howard and Martha C. Nussbaum, Princeton, Princeton University Press, 1999, pp. 7-26.

Oldfield, Adrian: "Vatandaşlık Doğal Olmayan Bir Pratik mi?", **Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara**, Haz. Ayşe Kadıoğlu, Çev. Can Cemgil, İstanbul, Metis Yayınları, 2008, s. 92-106.

Özdemir, Eylem: "Kimlik", **Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler**, Haz. Gökhan Atılgan, E. Attila Aytekin, İstanbul, Yordam Kitap, 2002 s. 169-181.

Parekh, Bhikhu: **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**, Çev. Bilge Tanrıseven, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2002.

Philips, Anne: **Multiculturalism without Culture**, New Jersey, Princeton University Press, 2007.

Rawls, John: **Political Liberalism**, Expanded Edition, New York, Columbia University Press, 2005.

Raz, Joseph: **Ethics in the Public Domain: Essays in the Morality of Law and Politics,** Revised Edition, Oxford, Clarendon Press, 1995.

Raz, Joseph: "Multiculturalism", **Ratio Juris**, Vol. 11, No: 3, September 1998, pp. 193-205.

Rousseau, Jean, J.: **Toplum Sözleşmesi**, Çev. Vedat Günyol, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.

Sandel, Michael: **Democracy's Discontent: America in Search of a Public Philosophy**, Cambridge, Harvard University Press, 1998.

Schmidt, Alvin J.: **The Menace of Multiculturalism: Trojan Horse in America,** Westport, Praeger Publishers, 1997.

Sennett, Richard: **Saygı: Eşit Olmayan Bir Dünyada**, Haz. Çiçek Öztek, Çev. Ümmühan Bardak, 2. bs., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014.

Shachar, Ayelet: **Multicultural Jurisdictions: Cultural Differences and Women's Rights**, Cambridge, Cambridge University Press, 2001.

Şit, Banu: "Modern Vatandaşlık Kavramına Bir Bakış", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, C. XXI, No: 76, Mayıs-Haziran 2008, 64-82.

Tamir, Yael: "A Note on Multiculturalism and Cultural Dominance", **Proceedings of the ASIL Annual Meeting**, Vol. 90, March 27-30 1998, pp. 200-206.

Taylor, Charles: "Tanınma Politikası", **Çokkültücülük: Tanınma Politikası**, Haz. Amy Gutmann, Çev. Yurdanur Salman, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005, s. 42-84.

TBMM: "Medenî ve Siyasî Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu (1/589)", 25 Nisan 2003, (Çevrimiçi) https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c016/tbmm22016089ss0150.pdf, 20 Haziran 2018.

TBMM: "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair

Kanun Tasarısı ve Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler ve Dışişleri Komisyonları Raporları (1/434)", 20 Ocak 2003, (Çevrimiçi) https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c016/tbmm22016089ss0148.pdf, , 20 Haziran 2018.

Tolley, Erin: **Multiculturalism Policy Index: Immigrant Minority Policies**, Canada, School of Policy Studies, 2011, (Çevrimiçi) https://www.queensu.ca/mcp/sites/webpublish.queensu.ca.mcpwww/files/files/immigrantminorities/evidence/ImmigrantMinoritiesApr12.pdf, 28 Temmuz 2018.

Tully, James: "Reconciling Struggles over the Recognition of Minorities: Towards a Dialogical Approach", **Diversity and Equality: The Changing Framework of Freedom in Canada**, Ed. Avigail Eisenberg, Canada, UBC Press, 2006, pp. 15-33.

U.S. Citizenship and Immigration Services: " A Guide to Naturalization", 2010, (Çevrimiçi) https://www.uscis.gov/sites/default/files/files/article/M-476.pdf, 29 Temmuz 2018.

Wallerstein, Immanuel: "Sistem Karşıtı Hareketlerin Tarihi ve İkilemleri", **Büyük Kargaşa: Yeni Toplumsal Hareketlerin Krizi**, Çev. Erden Akbulut, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1993, s. 10-53.

Walzer, Michael: "Multiculturalism and the Politics of Interest", **Insider/ Outsider: American Jews and Multiculturalism,** Ed. by David Biale, Michael Galchinsky, Susannah Heschel, California, University of California Press, 1998, pp. 88-98.

Walzer, Michael: **Spheres of Justice: A Defence of Pluralism and Equality**, New York, Basic Books, 1983.

Walzer, Michael: "Yorum", **Çokkültürcülük: Tanınma Politikası**, Haz. Amy Gutmann, Çev. Cem Akaş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005, s. 106-110.

Yerebakan, Esra: "Medeniyetin Ortasında Mum Işığında Yaşayanlar: Amişler", **USA Sabah**, 12 Ağustos 2013, (Çevrimiçi) http://www.usasabah.com/GeziMekan/2013/08/12/medeniyetin-ortasinda-mum-isiginda-yasayanlar-amisler, 1 Eylül 2018.

Young, Iris, M.: "Polity and Group Difference: A Critique of the Ideal of Universal Citizenship", **Ethics**, Vol. XCIX, No: 2, January 1989, pp. 250-274.

Young, Iris, M.: **Justice and the Politics of Difference**, New Jersey, Princeton University Press, 1990.

Yuval-Davis, Nira: **Gender and Nation**, London, SAGE Publications, 1997.

Zizek, Slavoj: "Multiculturalism, Or, the Cultural Logic of Multinational Capitalism", **New Left Review**, Vol. 1, No: 225, September-October 1997, pp. 28-51.